

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra pastorálních oborů a právních věd

PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, PhD.

PRÁVO EXKLUZIVITY PŘI PAPEŽSKÝCH VOLBÁCH

Disertační práce

Vedoucí práce: Prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc.

PRAHA 2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Hostivici dne 20. května 2010

OBSAH

ÚVOD	5
1 PAPEŽSKÉ VOLBY A JEJICH OVLIVNĚNÍ SVĚTSKOU MOCÍ DO POČÁTKŮ NOVOVĚKU	13
1.1 Historický vývoj	13
1.2 Papežské volby z pohledu práva	36
2 <i>IUS EXCLUSIVAE</i>	52
2.1 Počátky utváření práva exklusivity	52
2.1.1 Historické předpoklady – vztahy církve a státu v 16. století	52
2.1.2 Kardinálské kolegium.....	59
2.1.3 První pokusy světské moci o kontrolu papežských voleb.....	63
2.1.3.1 Vnější rámec světských intervencí.....	63
2.1.3.2 Mechanismus papežské volby a jeho specifické prvky v 16. století.....	64
2.1.3.3 Cíle a způsob ovlivnění volebních konkláve.....	69
2.1.3.4 Hlavní rysy papežských konkláve v 16. století a problém inkusivity	72
2.1.4 Legislativa.....	76
<i>Exkurz</i>	80
2.2. Formální ustavení práva exklusivity.....	86
2.2.1 Konkláve roku 1605 a legislativa Řehoře XV.	86
2.2.2 Konkláve z let 1644 a 1655 a první kroky k formální exklusivitě	89
2.2.3 <i>Ius exclusivae</i>	95
2.3 Státní zásahy do papežských voleb v 19. století.....	97
2.4 Papežské konkláve z roku 1903 a konec práva exklusivity	106
2.4.1 Historické předpoklady	106
2.4.2 Kardinálské kolegium	109
2.4.3 Přípustnost <i>ius exclusivae</i> na počátku 20. století	113

2.4.4	Konkláve z roku 1903 a volba Pia X.	116
2.4.5	Důsledky užití <i>ius exclusivae</i> a právní úpravy.....	122
3	<i>IUS EXCLUSIVAE</i> – ROZBOR A PRÁVNÍ ZAŘAZENÍ.....	128
3.1	Přípustnost a legitimita <i>ius exclusivae</i>	129
3.2	Právní rozbor problematiky.....	141
4	HODNOCENÍ.....	166
4.1	Exklusivita jako dějinná anomálie?	167
4.2	Zařazení do právního kontextu.....	176
	 ZÁVĚR	 181
	 Seznam pramenů a literatury.....	 186
	Přílohy	
	Anglická anotace	

Úvod

Proces výběru nové hlavy katolické církve přitahoval pozornost světské moci již raných křesťanských dob. Papežské volby narážely na problém zasahování laických kruhů, což byl fenomén, který s růstem papežské moci a prestiže ovlivňoval jednání mnohých panovníků a vládců. Cílem bylo kontrolovat průběh voleb a personální obsazení Apoštolského stolce. Prostředky světské moci se v závislosti na konkrétních podmínkách lišily – od kontroly vnějších okolností průběhu volby, přes schvalování zvoleného kandidáta až po přímé delegování vhodného papeže. Když se v době gregoriánských reforem výběr nové hlavy katolické církve omezil na úzkou skupinu kardinálů a od 13. století se přistoupilo k uzavření voleb do konkláve, možnosti ovlivnit personální obsazení papežského stolce se značně ztížily. Panovníci proto hledali nové přístupy a možnosti intervencí. Jedním z nich, a současně nejúčinnějším, bylo tzv. právo veta (*ius exclusivae*), které dávalo světským vládcům možnost skrze pověřeného zástupce přednést formální výhrady proti některému z kandidátů, a tím ho vyloučit z dalšího volebního klání.

Ve své práci přistupuji k problematice *ius exclusivae* ze dvou základních pohledů. Jednak se pokouším o historicko-vývojový náhled, jehož ambicí je přehledně představit, za jakých okolností a z kterých příčin se právo veta konstitovalo v životě katolické církve. Důležitou součástí zde tvoří také otázka počátků toho „právního“ institutu a reakcí katolické církve na něj. Druhý přístup akcentuje právní aspekty problému. Východiskem je nejprve rozbor volební legislativy, která výběr nových římských biskupů upravovala. Další, a pro témata této práce rozhodující, oblast představuje zařazení *ius exclusivae* do právního pořádku katolické církve. Proto jsem se pokusil nalézt adekvátní právní vymezení práva veta a konfrontovat jeho charakter s jednotlivými historicko-právními názory.

V závislosti na zvolených prioritách byla koncipována i struktura a rozvrstvení práce. Na počátku předkládám přehled vývoje procesu papežských voleb od raných církevních počátků až po ustavení volebního konkláve a nástup novověku. Součástí této kapitoly je o nastínění hlavní legislativy, která papežské volby upravovala. Následuje část prezentující základní historické, vývojové a právní základy *ius exclusivae*. Ambicí bylo prokázat, za jakých okolností právo veta vznikalo, jak reagovaly církevní kruhy na jeho prosazování světskou mocí a které právní kroky se podnikly k jeho omezení či odstranění. Významná část tohoto oddílu náleží závěrečné části problematiky, která je spojena s posledním použitím veta při volebním konkláve z roku 1903. Poukazuji zde nejen na okolnosti a příčiny vynesení panovnického veta ze strany rakouského císaře, ale i na jeho důsledky a právní nástroje ke konečnému zamezení světských zásahů do papežských voleb.

Druhý celek struktury práce je zaměřen na právní rozbor *ius exclusivae*. Především v průběhu 19. století se vytvořilo několik interpretačních rovin, které se pokoušely vyložit podstatu a právní zařazení veta v rámci právního pořádku katolické církve, resp. kanonického práva. Všechny přístupy však narážely a narážejí na obtíže a nedokáží v úplnosti vysvětlit důležité prvky exklusivity. Pokusil jsem se proto zevrubně analyzovat jednotlivé představované přístupy a poukázat na jejich klady a nedostatky. Současně jsem se snažil nalézt co nejvhodnější přístup k problému a zasadit právo veta do kanonického práva. Důležitou otázkou pro mne byla přípustnost *ius exclusivae* s ohledem na platnou církevní legislativu, resp. zamyšlení na faktem, že po staletí katolická hierarchie respektovala formální vylučování kandidátů papežského stolce.

Cíle, které jsem si při výběru tématu kladl, úzce souvisí s celkovým pohledem na *ius exclusivae*. Vycházím z předpokladu, že bez důkladného historického rozboru nelze správně zařadit ani právní stránku problému. Tento

„právní“ institut se konstituoval za konkrétních a do jisté míry neopakovatelných podmínek, bez jejichž zohlednění ho nelze adekvátně interpretovat. Cílem práce je tudíž nastínění historických a právních aspektů problematiky, jejich rozbor a následné spojení v jeden funkční celek. Důvody, které vedly k užití *ius exclusivae*, a reakce, které jeho uplatnění vyvolalo, nelze vnímat bez zohlednění předchozích souvislostí a umožňují rozšířit pole interpretací. Snažil jsem se proto primárně dosáhnout zdůvodnění použití exklusivity a poukázat na souvislost mezi církevně společenskou situací a přijatelností (či nepřijatelností) uplatnění tohoto nástroje. Právní zařazení exklusivity je vedle ryze právních prvků s vývojovou stránku rovněž úzce propojené – otázka adekvátnosti *ius exclusivae* je „vyřešena“ v okamžiku, kdy dochází k nezvratným změnám v životě katolické církve (ztráta Církevního státu, růst papežského centralismu apod.).

Postup zpracování mé práce je dán zvolenými cíli. Na základě dostupných podkladů jsem se pokusil o jejich důkladnou analýzu, a to s ohledem na předpoklady jejich vzniku i motivy jejich uplatnění. Výsledky jsem vzájemně porovnával a zařadil do širších souvislostí církevního vývoje. Metodika přístupu je v první části popisně analytická, dále aplikuji zejména nepřímou a diachronní metodu. V druhé části práce, kde se zaměřuji na právní rozbor problematiky, je základem analýza problému a následné propojení s dalšími aspekty do funkční syntézy.

Institut *ius exclusivae* lze díky po staletí aplikované praxi světských zásahů, papežské legislativě i polemické literatuře poměrně dobře dokumentovat na základě relevantních pramenů. Současně ale naráží každý badatel na základní problém, který spočívá v naprosté absenci oficiálních církevních pramenů, které by se k právu veta – ať již pozitivně či negativně – vyjadřovaly. Veškerá papežská legislativa se k *ius exclusivae* vztahovala

nepřímo a implicitně, užití tohoto či příbuzného pojmu se téměř nevyskytuje. Badatel proto musí velmi pečlivě hledat skryté motivy a prvky jednotlivých materiálů, souvislosti a časové zařazení jejich vydání a doplňkové texty, které se těšily přízni oficiálních církevních míst.

Z příslušných pramenů je třeba na prvním místě zaměřit pozornost na papežskou a koncilní legislativu, která upravovala papežské volby. Vedle základních dokumentů (dekretů a bul) nás samozřejmě zajímají ty právní úpravy, které již reagují na zásahy světské moci a předpokládají počátky a formování *ius exclusivae*.¹ Tento okruh pramenů však, vedle výše zmiňovaných obtíží, naráží na fakt, že od poloviny 17. století formulovalo papežství své právní pohledy na věc spíše nepřímo a nelze se držet oficiální právní materie. O to významnější je potom legislativa upravující konec *ius exclusivae* na počátku 20. století. Z priorit v ní obsažených lze zřetelně vyvodit právní pohled Apoštolského stolce na panovnické veto na konci 19. a na začátku 20. století.²

Vedle těchto základních zdrojů jsem využil i dalších doplňkových materiálů, které přibližují především právní posouzení a názory na charakter a přípustnost *ius exclusivae*. S ohledem na obtížnost získání takových pramenů, které jsou roztroušeny především v jednotlivých italských archívech, jsem vycházel ve většině případů z prepisů a reprodukcí v sekundární literatuře. Výjimku tvoří pouze dokumenty se vztahem k papežským konkláve z let 1644 a 1655, které se mi podařilo dohledat v Tajném papežském archívu, popř. další doplňkové záležitosti. Podstatná část těchto pramenů je zatížena dobou svého vzniku a stranicím jejich autorů. Přesto či právě proto představují

¹ MANSI Giovanni Domenico: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, 8. díl: Anni 492 – 536, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1960; HEFELE Karl Joseph: Histoire des conciles, Paris: Letouzey et Ané, 1907-1908; Dekrete der ökumenischen Konzilien, 3 díly. Ed. WOHLMUTH Josef, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000; Magnum Bullarium Romanum. Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio, IV/1-2., Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1965. Další papežské dokumenty lze nalézt na webové stránce www.documentacatholicaomnia.eu.

² Prameny lze nalézt na www.documentacatholicaomnia.eu.

mimořádně důležitý interpretační zdroj pro definování práva veta, neboť odrážejí postoje pisatelů v konkrétním časovém rámci a jinak obtížně dohledatelný postoj oficiální církve či vetujících monarchů.

Třetí soubor pramenů mapuje spíše obecnější část problematiky, která se týká vztahů církve a státu. Skrze ně lze *ius exclusivae* vřadit do širších souvislostí vývoje i právního myšlení. Z celé řady zdrojů lze připomenout jednak Louisem Duchesnem editované *Liber pontificalis*,³ jednak výnosy koncilů a synod, které se zabývaly problematikou ustanovování papežů.⁴ Svůj neopominutelný význam si uchovávají i materiály k jednotlivým papežským volbám, relace diplomatických kruhů či dokreslující vzpomínky a komentáře přímých účastníků jednání.

Relevantní odborná literatura, která se váže k tématu této disertační práce, je s ohledem na široký okruh problémů spojených s papežskými volbami poměrně rozsáhlá. Obsáhlým tématem zůstává otázka papežských ustanovování a jejich vývoje v průběhu dějin. Z důležitých prací k této oblasti lze vyzdvihnout datem již starší, ale precizností a přehledností jen obtížně překonatelné monografie L. Lectora,⁵ L. Gaugusche,⁶ F. J. Führa,⁷ H.-J. Fischera⁸ či H. J. Wurma.⁹ Z nepřeberné literatury k dějinám papežství a jednotlivých papežských konkláve jsem vedle jednotlivých studií využil na

³ Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire, 2. díly. Ed. DUCHESNE Louis, Paris: Ernest Thorin, 1886, 1892.

⁴ MANSI: op. cit.; HEFELE, op. cit.; Dekrete der ökumenischen Konzilien.

⁵ LECTOR Lucius: Le Conclave. Origines, histoire, organisation, législation ancienne et moderne, Paris: P. Lethielleux, 1894; LECTOR Lucius: L'Élection Papale, Paris: P. Lethielleux, 1895.

⁶ GAUGUSCH Ludwig: Das Rechtsinstitut der Papstwahl, Wien: Manz, 1905.

⁷ FÜHR Franz Josef: Probleme des Rechtsinstituts der Papstwahl und ihre Lösung im Laufe der Jahrhunderte, Köln: Orthen, 1936.

⁸ FISCHER Heinz-Joachim: Die Nachfolge. Von der Zeit zwischen den Päpsten, Freiburg: Herder, 1997.

⁹ WURM Hermann Joseph: Die Papstwahl. Ihre Geschichte und Gebräuche, Köln: Bachem, 1902.

pramenech postavené práce L. Pastora¹⁰ a F. X. Seppelta,¹¹ resp. přehledové publikace J. Hallera¹² a C. Rendiny.¹³ Právní přehled této problematiky v základních souvislostech podávají J. B. Sägmüller,¹⁴ H. E. Feine¹⁵ a W. Plöchl.¹⁶

Druhou a významem bezpochyby neméně důležitou kapitolu tvoří institut *ius exclusivae*. Ke zpracování základních nástinů a srovnání odlišných názorů na tuto otázku jsem využil fundamentálních prací Ludwiga Wahrmunda¹⁷ a Johanna Sägmüllera,¹⁸ jakož i precizní a ve stínu výše uvedených stojící monografii Alexandra Eislera.¹⁹ Různé syntetizující a přehledné skicy nabízejí rovněž výše zmiňované práce k papežským volbám. Pro poznání období zásahů světské moci do papežských voleb a příčin k prosazení tzv. inklusivity v 16. století, představuje mimořádně cenný podklad práce P. Herreho,²⁰ pro 19. století lze za obdobně důležitý zdroj informací považovat studii F. Bindera a G. Jochnera.²¹ Do značné míry

¹⁰ PASTOR Ludwig: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, díly I-XVI, Freiburg im Breisgau: Herder, 1923-1933.

¹¹ SEPPELT Franz Xaver: Das Papsttum im Spätmittelalter und in der Renaissance (neu bearbeitet von G. Swaiger). München: Kosel, 1957; SEPPELT Franz Xaver, Der Aufstieg des Papsttums. Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zum Regierungsantritt Gregors des Grossen, 1. díl, Leipzig: Hegner, 1939.

¹² HALLER Johannes: Das Pasttum. Idee und Wirklichkeit, 1. díl, Stuttgart - Berlin: J. G. Cotta, 1934.

¹³ RENDINA Claudio: Příběhy Papežů. Dějiny a tajemství, Praha: Volvox Globator, 2005.

¹⁴ SÄGMÜLLER Johann Baptist: Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts, Freiburg im Breisgau: Herder, 1909.

¹⁵ FEINE Hans Erich: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katholische Kirche, Köln: Böhlau, 1964.

¹⁶ PLÖCHL Willibald: Geschichte des Kirchenrechts, 3 díly, München: Herold, 1960, 1962, 1970.

¹⁷ WAHRMUND Ludwig: Das Ausschließungsrecht (Jus Exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen, Wien: Hoelder, 1888; WAHRMUND Ludwig: Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen aus römischen Archiven (= Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 122/13), Wien: Hoelder, 1890; WAHRMUND Ludwig: Zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen im 18. Jahrhundert, in: Archiv für katholischen Kirchenrecht 67 (1892) 100-124.

¹⁸ SÄGMÜLLER Johann B.: Die Papstwahlbulen und das staatliche Recht der Exklusive, Tübingen: Laupp, 1892; SÄGMÜLLER Johann B.: Das Recht der Exklusive in der Papstwahl, in: Archiv für katholischen Kirchenrecht 73 (1895) 193-256; SÄGMÜLLER Johann B.: Neueste Lösungsversuche in der Frage nach dem staatlichen Recht der Exklusive in der Papstwahl, in: Archiv für katholischen Kirchenrecht 76 (1896) 25-40; SÄGMÜLLER Johann B.: Die Papstwahlen und die Staaten von 1447 bis 1555. Eine kirchenrechtlich-historische Untersuchung über den Anfang des staatlichen Rechtes der Exklusive in der Papstwahl, Aalen: Scientia-Verlag, 1967.

¹⁹ EISLER Alexander: Das Veto der katholischen Staaten bei der Papstwahlen seit dem Ende des 16. Jahrhunderts, Wien: Manz, 1907.

²⁰ HERRE Paul: Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Phillips II., Aalen: Scientia-Verlag, 1973.

²¹ BINDER Franz, JOCHNER Georg: Die Conclavien des 19. Jahrhunderts, in: Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland 132 (1903) 186-216.

samostatnou oblast vytváří konkláve z roku 1903, kde došlo k poslednímu využití práva exklusivity ze strany rakouského císaře. Zde lze pouze zmínit nejdůležitější literaturu – např. souhrnnou práci P. Freie²² či dílčí studie N. Mika,²³ Z. Obertynského,²⁴ Ch. Webera²⁵ či Engel-Janosiho.²⁶

Právní stránka problému tvoří třetí oblast zájmu. Vycházel jsem jednak z konkrétních interpretačních rozborů, které obsahují práce k tématu *ius exclusivae* – lze v podstatě zmínit všechna výše zmiňovaná díla, popř. práce K. Cochlovía,²⁷ S. Pivana²⁸ či E. Macka.²⁹ Pro výklad právního charakteru různých úhlů pohledu jsem dále využil právní popisy a analýzy jednotlivých interpretačních modelů – zvykového práva,³⁰ privilegia,³¹ institutu *advocatus ecclesiae* apod. Ne vždy lze obecné právní rozborů přímo aplikovat na konkrétní problematiku, která se podmíněna individuálními a vývojově determinovanými prvky. Přesto právě tento ohled umožňuje historicky nezatíženou část interpretace, což považuji za nutné doplnění otázky.

Pro úplnost je třeba upozornit na elektronické zdroje, které v současné době představují pro každého badatele v oblasti papežství a papežských voleb

²² FREI Peter: Die Papstwahl des Jahres 1903 unter besondere Berücksichtigung des österreichisch-ungarischen Vetos, Bern: Peter Lang, 1977.

²³ MIKO Norbert: Das Konklave vom Jahre 1903 und das österreichisch-ungarische Veto, in: Theologisch-praktische Quartalschrift 101 (1953) 285-302.

²⁴ OBERTYŃSKI Zdisław: Kardinal Puzyna und sein Veto, in: KOVACS Elisabeth (ed.): Festschrift für Franz Loidl zum 65. Geburtstag (Aus Christentum und Kultur), 3. díl, Wien: Hollinek, 1971, 177-195.

²⁵ WEBER Christoph: Italien, Deutschland und das Konklave von 1903. Eine Studie zur Kirchen- und Bündnispolitik der Dreibundmächte, in: Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 57 (1977) 199-260.

²⁶ ENGEL-JANOSI Friedrich: Österreich und der Vatikan 1846-1918, 2 díly, Graz: Styria, 1958-1960 či ENGEL-JANOSI Friedrich: Zwei Studien zur Geschichte des österreichischen Vetorechts, in: SANTIFALLER Leo (ed.), Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien: Druck und Kommissions-Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1950, 283-300.

²⁷ COCHLOVIUS Klaus: Die Papstwahl und das Veto der katholischen Staaten, Greifswald: Abel, 1910.

²⁸ PIVANO Silvio: Il Diritto di Veto. Jus Exclusivae nell'elezione del Pontefice, Torino: Utet, 1905.

²⁹ MACK Erich: Das Recht der Exklusive bei der Papstwahl, Borna-Leipzig: Noske, 1906.

³⁰ BRIE Siegfried: Die Lehre vom Gewohnheitsrecht. Eine historisch-dogmatische Untersuchung, Frankfurt: Minerva, 1968; FREITAG Hans Otto: Gewohnheitsrecht und Rechtssystem. Eine rechtstheoretische und verfassungsrechtliche Untersuchung zum Gewohnheitsrecht, insbesondere in der Eingriffsverwaltung, Berlin: Duncker&Humblot, 1976.

³¹ BRÜNNECK von Götz: Privilegium, Individualrechtssatz und Verfügung, Heidelberg: Carl Winter, 1933.

nepostradatelnou studnici informací a podnětů. Z těch nejdůležitějších a nejhodnotnějších, z nichž jsem bohatě čerpal, chci poukázat na faktograficky vyčerpávající server týkající se volebních konkláve od roku 1261 až do současnosti, který je dílem amerického profesora J. P. Adamse.³² Nemenší význam si stále uchovává server Catholic Hierarchy, který prezentuje vedle personálií jednotlivých konkláve, kuriálních úřadů či kongragací řádu dalších statistických údajů.³³ Americký badatel S. Miranda zpracoval a spravuje server poskytující údaje o jednotlivých kardinálech, jejich funkcích a významu, a to včetně řady důležitých dokumentů a pramenů.³⁴ K základnímu přehledu o legislativě, účastnících voleb či náplni jednotlivých kuriálních úřadů, a to včetně přehledných grafů a statistik, lze doporučit server Dějiny Vatikánu.³⁵ Znění většiny důležitých dokumentů papežské kanceláře a řady dalších významných pramenů k církevním dějinám lze nalézt na serveru Documentacatholicaomnia.³⁶

³² <http://www.csun.edu/~hcfl1004/conclave-list.html>.

³³ <http://www.catholic-hierarchy.org/>.

³⁴ <http://www2.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm>.

³⁵ <http://www.vaticanhistory.de/>.

³⁶ <http://www.documentacatholicaomnia.eu/>.

1 Papežské volby a jejich ovlivnění světskou mocí do počátků novověku

1.1 Historický vývoj

Proces výběru a ustanovování představeného římské církevní obce představoval po dlouhá staletí příklad střetávání duchovní a světské složky křesťanské společnosti. Římská metropole od prvních staletí vystupovala uvnitř antického světa jako symbol a personifikace moci, tradice a podstaty celé Římské říše, což přirozeným způsobem determinovalo roli římského biskupa uvnitř celého církevního společenství. Podpořen ochranou památky apoštolů Petra a Pavla si římský biskup udržoval klíčové postavení v církevní hierarchii, nehledě na různý vývoj, od pozdní antiky až po novověk.

Přednostní postavení římského biskupa – papeže – a prestiž jeho úřadu, skrze nějž mohl určovat směřování křesťanského světa, přitahovaly pozornost světských předáků. Již v době před oficiálním uznáním legálního postavení křesťanů v rámci římského státu, a se zvýšenou intenzivitou od 4. století, se císařští i městští úředníci příležitostně snažili kontrolovat proceduru výběru nového papeže. Na tomto obecném konstatování nic podstatného nemění ani fakt, že proces určení a ustanovení hlavy římské církevní obce po formální stránce upravovaly vnitrocírkevní zvyklosti. Přímý zásah „zvenčí“, tj. mimo místní církevní obec, se nepředpokládal, jisté pravomoci si udržovali pouze okolní biskupové či představení metropolí. Autonomii výběru nového římského biskupa však ohrožoval právě význam a důležitost jeho úřadu. Společnost, kde náboženské myšlení a symbolika hrály jednu z nejdůležitějších rolí při formování a směřování člověka, si světská moc nemohla dovolit přehlížet personální obsazení nejdůležitějších církevních postů. Otázka ovlivnění papežských voleb se proto již záhy zařadila mezi priority císařské správy a ani oslabení římského státu na konci pozdní antiky a v raném středověku na této skutečnosti nic nezměnilo. Římská městská

nobilita, franští či římsko-němečtí panovníci či vládcové od počátku novověku aktivně vstupovali do volebního procesu. Pochopení všech základních fází papežských voleb a klíčových momentů světských zásahů tudíž představuje nutný začátek všech našich úvah.

Problematika nástupu římských biskupů na stolec sv. Petra byla komplikovaná a velmi proměnlivá již od svého počátku. V prvních třech stoletích, když místní církevní obec soustřeďovala většinu své aktivity na misijní činnost a bojovala o uchování své existence, však obecně zůstávalo ustanovování biskupů v rukou církevní obce a obavy z výraznějších zásahů zvenčí nebyly velké. Obdobně jako u řady dalších místních církevních společenství se zachovávala osvědčená zásada, že biskupa vybírají společnou volbou buď zástupci či celá obec místních křesťanů. Toto pravidlo přirozeně záviselo na jednotlivých regionech, konkrétní době či lokální tradici. Privilegovanější váhu hlasu měli bezpochyby klerici, kteří v církevní obci zastávali důležité posty. Stranou nemohly zůstat ani významné osoby daného místa, které církevní společenství materiálně podporovaly či mu poskytovaly ochranu a útočiště.³⁷

V případě Říma nelze pominout fakt, že prameny pro nejrannější období prvního století dokládají praxi delegování. Již sám Petr, a posléze řada jeho nástupců, předurčoval své následovníky, čímž se pomíjela volba církevní obcí.³⁸ V praxi spíše, po jmenování významnou církevní autoritou, docházelo k aklamativnímu schválení plénem obce. Jak dlouho se tato praxe udržela, však nelze hodnověrně doložit. *Liber pontificalis*, která nám skýtá jeden

³⁷ LECTOR: *Le Conclave*, 9–14; GAUGUSCH: *op. cit.*, 1–2; SÄGMÜLLER: *Lehrbuch*, § 72 a 88, 290–294, 354; FEINE, *op. cit.*, 15; BOBERSKI Heiner: *Der nächste Papst. Die geheimnisvolle Welt des Konklave*, Salzburg: Otto Müller Verlag, 1999, 56–58; HÜLSEBUSCH Bernhard: *Jak se volí papež. Konkláve včera a dnes*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, 15–16.

³⁸ O přímém jmenování autoritami hovoří List Klementa římského, srov. Klementův List Korintským. Ed. VARCL Ladislav, Praha: Husova evangelická fakulta bohoslovecká, 1949: *Apoštolové „...vydali nařízení, zesnou-li, aby jejich úřad přejali jiní vyzkoušení mužové. Ty tedy, kteří byli ustanoveni od oněch nebo později od jiných vážených mužů se schválením celého sboru...“*

z nejstarších pohledů do života římské církve, hovoří jednoznačně o rané praxi voleb.³⁹

Nebezpečí vnějších zásahů se projevilo s rostoucí intenzivitou po roce 313, když císař Konstantin Veliký (306-337) legalizoval křesťanský kult. Následná právní, materiální i společenská podpora učinily z marginalizované náboženské skupiny privilegovanou vrstvu. Z většiny biskupů se během krátkého času stali činitelé říšské správy, kteří se těšili císařské ochraně a skrze majetkové odkazy disponovali mocí i majetkem. S touto změnou přišel i zájem necírkevních vrstev římské společnosti o církevní struktury, resp. o jejich vedení a kontrolu. Vedle lobování místní aristokracie a císařských úředníků to byl rovněž sám císař, který trval na kontrole přinejmenším nad nejvýznamnějšími biskupskými stolci - žádné formální pravidlo zásahů do biskupských voleb však neexistovalo.⁴⁰

Předáci církevních obcí se začleněním do oficiálních struktur římského státu ocitli v dvojznačném postavení. Na jedné straně respektovali mimořádné projevy přízně a podpory císaře Konstantina a jeho nástupců. Vděčnost a loajalita k císařské správě umožnily přetvoření jednotlivých církevních společenství ve skutečnou říšskou církev, pevně vtaženou a integrovanou do římské společnosti. Na druhé straně však propojení s Římskou říší a jejími složkami vedlo k obavám, zda si církev uchová svoji integritu a charakter. Jedním z faktorů, který umocňoval ostražitost církevních představitelů, musel být i strmý růst světského zasahování do výběru nových biskupů. Nepřímo to dokládá vznik nových právních norem, které se na ustanovování církevních předáků vztahovaly. Důležitým svědectvím přitom nejsou pouze tyto právní úpravy, ale i přesvědčení, že se nejedná o žádnou novinku, nýbrž o starou církevní praxi. Příkladem může být základní právní norma, zakazující světské moci působit na ustanovování biskupů, tzv. 31 apoštolský kánon. Zákon se

³⁹ Liber pontificalis I., 202.

⁴⁰ LORENZ Ottokar: Papstwahl und Kaiserthum, Berlin: de Gruyter, 1874, 12–17.

odvolával na nejstarší dobu rané církve, byť se ve skutečnosti jednalo o falsum ze 4. století.

Ani v následujícím období se míra zásahů do biskupských voleb nesnížila, a církvev proto neopomněla stále zdůrazňovat nutnost zachování autonomie výběru nových církevních představených. 31. apoštolský kánon tak neztratil nic ze svého významu ani v dalších staletích, což dokládá jeho převzetí do nejvýznamnější právní sbírky raného novověku, do pseudoisidorských dekretálií.⁴¹ Římský biskup přitom bezpochyby stál ve středu těchto střetů a ani přesídlení císařského dvora do Konstantinopole nevedlo k omezení císařských zásahů do obsazování prestižního biskupského stolce Římské říše.⁴² Přesun správy římského světa na Východ přesto v celé problematice papežských voleb představuje zásadní zlom. Císařská správa přenesla svůj primární zájem na personální kontrolu sídelního biskupa v Konstantinopoli, a proto nelze mezi sebou srovnávat míru intenzivity dohledu nad výběrem konstantinopolských patriarchů a římských biskupů.

V Římě si větší roli při volbách i nadále zachoval místní klérus, do procedury výběru však vstupoval i městský senát, bohatá senátorská šlechta, donátoři a významné matrony.⁴³ Tato charakteristika ale v úplnosti platí až od konce 5. století, neboť císařská správa se po smrti Konstantina Velikého opět do Itálie vrátila. Právě v této době dokonce registrujeme dva výrazné zásahy císařů do papežských voleb. V obou případech byl příčinou nejasný výsledek volby a rozštěpení římské církevní obce. Panovník v Ravenně se rozhádaným stranám jevil jako přirozená soudní autorita, což světské moci umožnilo vstoupit do církevních záležitostí. V letech 366/367 císař Valentinián I. zasáhl při sporné volbě ve prospěch Damasa I. (druhý zvolený Ursinius byl donucen k rezignaci a poslán do galského vyhnanství) a podobně si počínal císař

⁴¹ „*Si quis episcopus saeculi potestatibus usus Ecclesiam per ipsos obtineat, deponatur, at segregentur omnes qui illi communicant*“. Viz Dionysius Exiguus, *Codex canonum ecclesiasticorum*, in: *Patrologia Latina*, 67. díl, sl. 144D.

⁴² WURM: op. cit., 5-6; BOBERSKI: op. cit., 58-59.

⁴³ FISCHER, op. cit., 18-21.

Honorius I. v případě sporů mezi Bonifácem a Eulaliem v roce 420. Císař přitom nezůstal pouze u soudního výroku, ale současně inicioval zákon, který měl do budoucna sporné volby upravovat.⁴⁴

Trend určitého dohledu nad papežskými volbami neukončilo ani faktické zhroucení císařské správy na Západě po roce 476. Přímá císařská vláda nad Římem a Itálií sice skončila, noví germánští vládcové však rychle pochopili, že kontrola obsazování stolce římského biskupa je pro zajištění dohledu nad římskou metropolí klíčová. Germánský vojevůdce Odoaker, s nímž se tradičně spojuje sesazení císaře Romula Augustula a konec západořímského císařství, se v poměrech římské společnosti velmi dobře zorientoval. Pro zachování klidu v zemi neváhal zasáhnout do papežské volby po smrti papeže Simplicia (+483), a ač arián, převzal dohled a ochranu nad výběrem jeho nástupce. Svým jednáním dosáhl toho, že volba nepadla na zastánce procísařské politiky (zvolen byl přijatelný Felix III.).⁴⁵ Jelikož záhy mezi římským a konstantinopolským patriarchátem vypukl teologický rozkol, tzv. akakiánské schizma, nenarazil germánský vládce na větší obtíže. Spíše naopak – papežství se v obhajobě svých postojů mohlo opřít o faktickou neschopnost konstantinopolského císařství prosadit v Itálii svoji vůli. Římští biskupové se poprvé ocitli mimo přímý císařský vliv. Současně se ale zahájila etapa obtížného manévrování mezi dvěma vlivovými faktory – germánským a císařským, což následné volby římských biskupů značně zatěžovalo. Římská církev sice dosáhla možnosti zakotvit poněkud vyrovnanějšího poměru k světské moci, vždy ale záleželo na schopnostech konkrétních papežských vyjednávačů.

Na přelomu 5. a 6. století se ujal vlády na Apeninském poloostrově ostrogótský král Theodorich (493-526), který pochopil důležitost, jakou má papežský stolec pro zachování stability římské společnosti. Do voleb

⁴⁴ Srov. SÄGMÜLLER: Lehrbuch, § 88, 354; FÜHR: op. cit., 28-29.

⁴⁵ Le Liber Pontificalis. Texte, introductionet commentaire, 1. díl. Ed. DUCHESNE Louis, Paris: Ernest Thorin, 1886, 252.

Felixových nástupců Gelasia I. (492) a Anastasia II. (496) se nepletl, zasáhl ale do sporů, které nastaly po nejednotné volbě v roce 498. Tehdy jedna skupina, zastupující vysoký římský klérus (stoupenci nezávislosti na Východě), zvolila klerika Symmacha, proti němu byl vyvýšen kandidát procísařského senátu Vavřinec. Na volbě se zřetelně prokázalo, že také v městských církevních strukturách probíhal boj mezi různými názorovými skupinami, jako ve zbytku římské společnosti. Theodorich si oba kandidáty povolal do sídelní Ravenny a po jistém váhání se vyslovil pro Symmacha.⁴⁶ Příčiny jeho rozhodnutí se jeví být evidentní – královu přízeň si získal kandidát, který garantoval větší míru loajality římské společnosti vůči ostrogótské vládě.

Naznačený postup v případě sporné Symmachovy volby zřetelně dokazuje, jak zásadním způsobem pronikaly politické a společenské konflikty do papežských voleb. Procedura výběru byla poměrně otevřená vůči zásahům jednotlivých skupin římské společnosti, což s ohledem na turbulence přelomu 5. a 6. století vedlo ke krizi celé římské církevní obce. Klerici v okolí římského biskupa a římské církevní provincie se pokusili možnost ovlivňování voleb omezit a skrze římskou synodu roku 499 prosadili první dekret upravující papežské volby. Ten jednak zakázal vyjednávání o novém papeži za života stávajícího, a dále stanovil příslušnou volební proceduru, která připouštěla i delegování nástupce předchozím papežem. Právní norma však neměla potřebnou autoritu, jelikož narazila na odpor skupin, které by změnami přišly o dosavadní vliv.⁴⁷ Spor proto neustal. Ostrogótský král nemohl přehlížet tlak městského senátu a v zájmu udržení dobrých vztahů toleroval přetrvávající odpor ke zvolenému Symmachovi. Hlava senátu Festus (mj. bývalý vyslanec v Konstantinopoli) totiž roku 501 obžaloval Symmacha z mnoha nepravostí (např. špatného stanovení velikonoce či mravních excesů),

⁴⁶ Liber Pontificalis I., 260; LECTOR: *Le Conclave*, 19-20; GAUGUSCH: *op. cit.*, 8-9; BOBERSKI: *op. cit.*, 59-60.

⁴⁷ Synodální akta u MANSI Giovanni Domenico: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 8. díl: *Anni 492 – 536*, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1960, 229. Srov. také LECTOR: *Le Conclave*, 20-21; GAUGUSCH: *op. cit.*, 9-10; WURM: *op. cit.*, 11-12.

což Theodoricha donutilo ke jmenování jakéhosi vizitátora, který dočasně převzal faktické řízení římské církve. Situace církevní obce se stala kritickou a papež Symmachus jen stěží hájil svoji pozici. Dostupné prameny dokonce zmiňují pouliční boje Symmachových stoupců a odpůrců, přičemž mělo dojít rovněž k množství násilných střetů a vražd. Vše nakonec urovnal klerik Dioskoros z Alexandrie, který přesvědčil Theodoricha a jeho pravou ruku Cassiodora, aby podpořili Symmacha a vrátili římské církvi autoritu a zabavené statky.⁴⁸

Z tohoto malého extempore lze vytušit, že se pozice papeže opětovně ocitla, obrazně řečeno, mezi dvěma mlýnskými kameny. Tlak ostrogótského krále i byzantského císaře se stupňoval. Theodorich dohlížel nad dalšími papežskými volbami, aby neohrozil své mocenské postavení v Itálii. Ilustrativní může být postup při povýšení papeže Felixe IV., u něhož se prameny shodují, že byl roku 526 zvolen z přímé královy vůle.⁴⁹ Své stoupence se ovšem snažila prosadit i císařská správa v Konstantinopoli, která s nástupem císařů Justina I. (518-527) a Justiniána I. (527-565) začala hledat cestu ke sblížení s papežským stolcem. K prvnímu významnému střetu došlo v okamžiku, kdy papež Felix IV. určil za svého nástupce, přímým předáním pallia, klerika Bonifáce. Procísařská frakce delegování odmítla uznat a zprostředkovala protivolbu již výše zmiňovaného Dioskora z Alexandrie. Situace ve městě neeskalovala jen proto, že potencionální vzdoropapež již tři týdny po volbě zemřel.⁵⁰ Rovněž Bonifác II. () určil sám svého nástupce, a to klerika Vigilia. Ačkoliv měl tento kandidát poměrně dobré vztahy s konstantinopolským dvorem, nominaci neuhájil. Senátoři se možností papeže předurčovat své nástupce vzepřeli a nutili Bonifáce II., aby své jmenování stáhnul.⁵¹ Papež se nátlaku podřídil a své jmenování odvolal. Místo něj byl

⁴⁸ Liber Pontificalis I., 260-261. Srov. také SEPPELT: Der Aufstieg des Papsttums, 253–256; O. LORENZ: op. cit, 18–19.

⁴⁹ LECTOR: Le Conclave, 25-26; GAUGUSCH: op. cit, 21.

⁵⁰ Liber Pontificalis I., 281.

⁵¹ Liber Pontificalis I., 281. Srov. také LECTOR: Le Conclave, 26. K otázce papežského práva jmenovat nástupce SÄGMÜLLER Johann B.: Die Ernennung des Nachfolgers durch die Päpste Ende des 5. und Anfang des 6. Jahrhunderts. Theologisches Quartalschrift 85 (1903) 91-108, 235-254;

v roce 533 ustanoven kněz Mercurius (po změně jména, zřejmě jako první v papežských dějinách, známý jako Jan II.).⁵²

S ohledem na další vývoj výběru nových římských biskupů lze odmítnutí možnosti jednotlivých papežů určovat své nástupce označit jako konečné prosazení volebního principu. Pokud později mocní panovníci či šlechtické rody účinně prosazovali své kandidáty, porušovali tím v podstatě platný princip. Nařízení o zákazu určovat nástupce opětovně zdůraznil papež Bonifác III. (607) s tím, že za života papeže se nesmí ani diskutovat o jeho nástupci. Samotná volba nového papeže mohla přijít na pořad dne nejdříve tři dny po úmrtí dosavadního římského biskupa.⁵³

Navzdory komplikacím z roku 533 se Vigilius o čtyři roky později papežem stal, spoléhaje na podporu císařovny Theodory. Jako bývalý apokrysař, tedy papežův vyslanec v Konstantinopoli, si získal přízeň císařského dvora a mohl se prosadit proti stávajícímu papeži Silveriovi.⁵⁴ Církevní převrat ve Věčném městě dokládá opětovnou změnu politické situace. Po smrti krále Theodoricha (+526) a zavraždění jeho dcery Amalasinthy (+535) zahájila Východořímská říše vojenské akce, které měly ukončit germánské panství na Apeninském poloostrově. Probíhající boje mezi Ostrogóty a Římany učinily i z papežské volby politickou záležitostí, neboť každá strana měla eminentní zájem na výběru „svého“ papeže. V této souvislosti je třeba upozornit na jeden velmi důležitý prvek. Suspendace delegovaného Vigilia a volba Jana II. v roce 533 vynesly napovrch bolestivý neduh, který poškozoval římskou církev. Královská správa v Ravenně byla detailně informována o podplácení jednotlivých kleriků i senátorů, kteří se výběru nového biskupa účastnili. Situace měla dojít tak daleko, že se

HOLLWECK Joseph: Kann der Papst seinen Nachfolger bestimmen?, Archiv für katholisches Kirchenrecht 68 (1895) 329–424.

⁵² Liber Pontificalis I., 285. Srov. GAUGUSCH: op. cit., 13–14.

⁵³ Liber Pontificalis I., 316. Srov. WURM: op. cit., 13.

⁵⁴ Liber Pontificalis I., 296–298. Srov. také SEPPELT: Der Aufstieg des Papsttums, 290–293.

prodávalo kostelní náčiní a slibovaly další finanční prostředky z majetku římské církve.

Ostrogótský král Athalarich (526-534), resp. jeho matka a regentka Amalasintha, neváhali, a rázně zasáhli. Nedlouho po Janově volbě vydal král edikt, v němž si vyhradil dohled nad posouzením případných simonistických praktik. Pokud by tedy došlo k nejednotné volbě, popř. pokud by jeden z kandidátů obvinil stranu protikandidáta z nekalého postupu, vše by se dostalo před královský soud. Případní viníci museli počítat s konfiskací svého majetku, a rovněž vedení soudního procesu bylo podmíněno předchozí platbou poměrně značné finanční částky. Role světského vládce ediktem výrazně vzrostla, přičemž papež Jan II. musel dokument podepsat a vyjádřit tím svůj souhlas.⁵⁵ Hodnotit tento krok ostrogótské vlády nelze jednoznačně. Edikt sice zamezil kupčení s církevními úřady a omezil korupci při papežské volbě. Na druhou stranu však přesunul podstatnou část rozhodující pravomoci ve prospěch světské moci, čímž se posílila převaha krále nad římskou církví.⁵⁶

Po porážce Ostrogótů v Itálii a obnovení vlivu konstantinopolských císařů zavládly nové poměry. Jejich dopad se v plnosti projevil v okamžiku, kdy se císaři Justiniánovi podařilo obnovit právní pořádek římského státu. Panovník nechal zapracovat do svodu platného práva (*Codex Iuris Civilis*) povinnost, že zvolený kandidát na papežský úřad musí před svým nástupem, tedy ještě před vysvěcením, získat souhlas císařského dvora.⁵⁷ Potvrzení v úřadu zřejmě vycházelo ze zvyklosti zaplatit poplatek či dar, který zvolený biskup posílal svému ochránci. Také císařské zákonodárství podmiňovalo nástup zaplacením finančního obnosu.⁵⁸ Ani změna vlády v Itálii tedy nesnížila nastoupený trend posilování královské vlivu. Spíše naopak –

⁵⁵ Liber Pontificalis I., 290. Srov. LECTOR: Le Conclave, 26-27; GAUGUSCH: op. cit., 13-16.

⁵⁶ HAENDLER Gert: Das Papsttum unter gotischer und byzantischer Herrschaft von Hilarius bis Pelagius II., in: TÝŽ, Die Rolle des Papsttums in der Kirchengeschichte bis 1200, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1993, 162–169.

⁵⁷ Srov. SÄGMÜLLER: Lehrbuch, § 88, 355.

⁵⁸ LECTOR: Le Conclave, 27; WURM: op. cit., 14; BOBERSKI: op. cit., 61-62.

obnovou císařské správy v plnosti vstoupil na Apeninský poloostrov konstantinopolský cesaropapismus, který své ambice vůči papeži již neskrýval za kontrolu legálnosti volebního procesu.⁵⁹

Závazek nejdříve si obstarat souhlas v Konstantinopoli představoval pro římskou církev citelné omezení vlastní autonomie a podvázání akceschopnosti. Nebylo výjimkou, že se papež ujímal úřadu až rok po zvolení, neboť odpověď z města na Bosporu často nepřicházela obratem. Také nastolování na papežský stolec bylo složité a zdlouhavé.⁶⁰ Obtíže technického rázu sice částečně vyřešil císař Konstantin IV. (668-685), který pravomoc schvalovat zvolené a přijímat poplatky přenesl na svého zástupce, exarchu v Ravenně, princip světského dohledy však zůstal zachován.⁶¹ Procedura nástupu nového papeže se tudíž urychlila, ne vždy ale ku prospěchu věci. Papežské volby se o to více staly poplatné aktuální politické situaci v Itálii. Je třeba připomenout, že tato praxe přetrvala až do 8. století a její zánik byl spojen až s úpadkem byzantské moci, expanzí Langobardů a příklonem papežství k Frankům.⁶²

První polovina 8. století znamenala pro vzájemné vztahy římské církve a císařské správy významný zlom. Panovníci z tzv. syrské dynastie zahájili od konce 20. let boj proti svatým obrazům (ikonoklasmus), který značně ochladit dosud korektní vztahy mezi východní a západní církví.⁶³ Papežství odmítalo

⁵⁹ ULLMANN Walter: *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter. Idee und Geschichte*, Graz: Styria, 1960, 47–53; HAENDLER: *Das Papsttum unter gotischer und byzantischer Herrschaft*, 169–173; LORENZ Rudolf: *Die Kirche in ihrer Geschichte. Das vierte bis sechste Jahrhundert (Westen)*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1970, 91.

⁶⁰ GAUGUSCH: *op. cit.*, 17-18; HÜLSEBUSCH: *op. cit.*, 16.

⁶¹ SÄGMÜLLER: *Lehrbuch*, § 88, 355.

⁶² Papež Řehoř III. byl v roce 731 posledním pontifikem, který požádal exarchu o schválení své volby. Srov. *Liber Pontificalis I.*, 451. Srov. také LECTOR: *Le Conclave*, 30; GAUGUSCH: *op. cit.*, 22; O. LORENZ: *op. cit.*, 26–31.

⁶³ Syrská dynstie nastoupila v roce 717 s císařem Lvem III. (717-741). Boj proti zobrazování křesťanského Boha a proti uctívání svatých obrazů (obrazoborectví či ikonoklasmus) císař zahájil roku 726, v roce 730 se ikonoklasmus stal oficiálním programem císařského dvora. Nastolený trend potvrdil císař Konstantin V. (741-775), který v roce 754 svolal církevní koncil do Hierieie a ikonoklasmus nechal prohlásit za věroučné dogma. Srov. MARAZZI Federico, *Il conflitto fra Leone III. Isaurico e il papato e il definitivo inizio del Medioevo a Roma: un ipotesi in discussione*, in: *Papers of the British School at Rome* 59 (1991) 231–257; HAENDLER Gert: *Kirchenpolitische*

uznat a podpořit císařskou církevní politiku, Byzanc naopak reagovala omezením vojenské podpory Říma a odejmutím církevní jurisdikce nad balkánskými a jihoitalskými oblastmi papeži. Pouze skutečnost, že obě strany čelily zvýšenému tlaku germánských Langobardů, tlumila vzájemnou konfrontaci. Myšlenkový rozchod Východu a Západu napomohl následnému spojení papežství s Franky. Králové z karolínské dynastie nabídli římské církvi svoji vojenskou pomoc, zatímco papežové napomohli nové dynastii legalizovat své postavení a prohloubit integraci franského prostoru.⁶⁴

Fransko-papežské spojení mělo výhody pro obě strany. Papež dostal vedle ochrany garance k majetkové držbě a právním privilegiím možnost rozšířit tradici, liturgický ritus i právní normy římské církve po rozsáhlém území Franské říše.⁶⁵ Karlovi svůj mocenský vzestup přetavili s pomocí papežství v získání císařské koruny. Odklon papežství od závislosti na východním císaři byl samozřejmě zásadní, neznamenal ovšem, že by se mohl římský stolec těšit naprosté nezávislosti. Myšlenka tzv. *translatio imperii* (přesun/přenesení císařství), na jejímž základě papež Lev III. odebral císařskou hodnost konstantinopolským vládcům a předal ji v osobě Karla Velikého franským panovníkům, v podstatě připouštěla, že císařství se co do své podstaty nezměnilo.⁶⁶ Pro otázku zásahů do papežských voleb tato interpretace znamenala, že stále může panovník vyžadovat zachování platné císařské legislativy, a to včetně práva potvrzovat zvolené kandidáty papežského stolce. Takový výklad však v praxi závisel na schopnosti císařské moci uplatňovat všechna svá oprávnění. Karel Veliký a jeho nástupci vystupovali jako ochránci římské církve a přijímali od římského lidu přísahu věrnosti, tj. vykonávali

Rückwirkungen des byzantinischen Bilderstreits auf das Papsttum bis zur Frankfurter Synode 794, in: TÝŽ, Die Rolle des Papsttums in der Kirchengeschichte bis 1200, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht 1993, 175–187.

⁶⁴ ULLMANN: op. cit., 69–79.

⁶⁵ HARTMANN Florian: Hadrian I. (772–795). Frühmittelalterliches Adelpapsttum und die Lösung Roms vom byzantinischen Kaiser, Stuttgart: Hiersemann, 2006, 197–265

⁶⁶ K teorii *translatio imperii* srov. přehledně GOEZ Werner: *Translatio imperii*, Tübingen: Mohr, 1958.

patricijská práva.⁶⁷ Bylo přirozeně otázkou, nakolik z toho vyplýval i dohled nad samotnými papežskými volbami.

Pro další vývoj papežských voleb se zdálo být klíčovým, který z obou partnerů si vydobude převahu. Karel Veliký sice nechtěl připustit, že by papež mohl rozhodovat o ustanovování nových císařů a svého syna Ludvíka Pobožného osobně korunoval císařským diadémem. Po Karlově smrti však Ludvík Pobožný přijal od papeže Štěpána IV. (816-817) druhou císařskou korunovaci, čímž v podstatě uznal papežskou pravomoc „vytvářet“ císaře. Poměr proto nebyl v prvních desetiletích 9. století evidentní. Zmiňovaný papež Štěpán IV., jakož i jeho nástupce Paschal I. (817-824), byli zvoleni velmi rychle a bez konzultací s císařským dvorem, byť oba dodatečně oznámili císaři svoje zvolení. Ludvík jejich nastolení uznal a oběma potvrdil garantovaná práva.⁶⁸ S ohledem na papežské volby si zaslouží naši pozornost dokument, nazývaný *Pactum cum Paschali pontifice* (Smlouva s papežem Paschalem), který měl císař Ludvík Pobožný vydat ve prospěch papeže Paschala II. Dokument potvrzoval veškerá předchozí práva a obdarování římské církvi, především se ale císař výslovně vzdával možnosti zasahovat do voleb a rezignoval na císařské právo zvoleného potvrzovat. K platnosti mělo stačit, když zvolený kandidát složil císaři jménem římského lidu přísahu věrnosti.⁶⁹

S ohledem na předchozí úvahy by *Pactum* znamenalo zásadní zlom pro výběr nových římských biskupů. Světská moc by pozbyla svého vlivu a volba by se opětovně vrátila pod přímou kontrolu římské církve. Problematičnost takového názoru však vychází z nejistoty, zda zmiňovaný dokument není spíše

⁶⁷ Text přísahy viz *Iuramentum futuri imperatoris*, in: MGH Constitutiones et acta publica IV/1. Ed. Ludwig WEILAND Hannover: Hahn, 1893, 23. Srov. také EICHMANN Eduard: Die römischen Eide der deutschen Könige, in: Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Kanonische Abteilung 6 (1916) 168-190, 168-190; GAUGUSCH: op. cit, 23; ULLMANN, op. cit. 108-114.

⁶⁸ Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire, 2. díl. Ed. DUCHESNE Louis, Paris: Ernest Thorin, 1892, 49, 52. Srov. GAUGUSCH: op. cit, 29-30.

⁶⁹ LECTOR: Le Conclave, 31; GAUGUSCH: op. cit, 31; FISCHER, op. cit., 23, O. LORENZ, op. cit., 70-47.

falzem. Badatelé se domnívají, že privilegium vzniklo až v době gregoriánských reforem v 11. století, když římská církev urputně bojovala o autonomii se sálskými císaři. Když totiž Paschal zemřel, domáhal se Ludvík vehementně svého práva asistovat u následné volby a nikdo proti jeho nárokům žádné privilegium nepostavil.⁷⁰

K jasnějšímu vymezení pravidel pro papežské volby proto došlo až po Paschalově smrti. Měření procísařské a klerické strany vyústilo ve dvojí volbu, po níž se ve městě prosadil císařský kandidát Evžen II. (824-827) proti favoritovi kléru, Sissinovi. Evženův nástup provázelo násilí a řada střetů, což ve městě vyvolalo pobouření.⁷¹ Situaci měl urovnat císařův syn a italský správce Lothar, který se dostavil do Říma a poměry rychle stabilizoval. Nezůstal přitom pouze u úpravy mocenských poměrů. Zanedlouho vydal tzv. *Constitutio Lothari*, dokument, který pevně zakotvoval vztahy mezi císařem a papežem. Mnohá papežská práva a předchozí privilegia byly suspendovány. Papežská kontrola města i biskupská správa se dostaly v mnoha případech pod císařský dohled, takže císařství jednoznačně posílilo své mocenské ambice v Římě. Lothar však zasáhl i do procedury papežských voleb, což nás zajímá primárně. V dokumentu se výslovně potvrzuje povinnost každého nově zvoleného papeže dosáhnout ještě před svým vysvěcením císařova souhlasu.⁷²

⁷⁰ Proti autentičnosti privilegia svědčí i obtíže při výkonu pontifikátu samotného papeže Paschala. Nepokoje v italském království, které po vydání tzv. *Ordinatio imperii* (817) vyvolal synovec císaře Ludvíka Pobožného Bernard, musel řešit císařův syn Lothar. Ten také obdržel císařskou korunovaci (s otcovým souhlasem) a naznačil, že svá práva v Římě nevnímá jen formálně. Procísařská strana šlechty se snad přímo pokusila převzít plnou moc nad městem a okolím. A ačkoliv vysoký klérus tento „puč“ tvrdě potlačil, císařský dvůr žádal vysvětlení a Paschal se musel obhájit očistnou přísahou (tzv. princip *Papa a nemine iudicatur*).

⁷¹ Liber Pontificalis II., 69.

⁷² Jasně to vyjadřuje přísaha římského lidu, v níž se mj. praví, že: „...Nedopustím...aby na tento římský stolec nebyl zvolen papež podle kanonického práva a spravedlnosti, a nedopustím, aby ten, kdo bude zvolen s mým souhlasem, byl vysvěcen dříve, než za přítomnosti císařského posla a lidu složí stejnou přísahu jako papež Evžen písemně učinil...“ Přeloženo podle latinského textu u Pavel Diacon, *Continuatio Tertia*, in: MGH *Scriptores rerum Lagobardicarum et Italicarum*. Ed. WAITZ Georg, Hannover: Hahn, 1878, 203. Srov. také GAUGUSCH: op. cit., 32-33; FISCHER, op. cit., 23.

Ustanovení Lotharova nařízení se zpočátku respektovala, o čemž svědčí např. žádost o schválení zasláná v roce 827 Řehořem IV.⁷³ S postupným oslabováním reálné císařské moci však došlo k rychlé změně. Řehořův nástupce papež Sergius II. (844-847) se musel v Římě prosadit proti jinému kandidátovi, a proto nemohl otálet s případnou žádostí o schválení. Císař Lothar sice poslal do Říma syna Ludvíka II., aby obnovil císařskou autoritu, Sergius však svůj postup dokázal věrohodně obhájit. Samotný princip schvalování voleb předchozími kroky zpochybněn nebyl, neboť Sergius musel výslovně uznat, že následující volba proběhne podle příslušných regulí.⁷⁴ Ani v případě dalšího římského biskupa Lva IV. (847-855) ovšem k naplnění dikce císařského nařízení nedošlo. Namísto tvrdého císařského zásahu však „neposlušnost“ nenarazila na zásadní odpor. Jen nedlouho před volbou totiž napadli město muslimové a vydrancovali mnohé církevní budovy, aniž by císařská správa poskytla napadeným ochranu. Ve městě panovalo značné rozhořčení a císař neměl odvahu zvyšovat napětí nepřiměřeným zásahem proti novému papeži.⁷⁵

První polovina 9. století v praxi zřetelně ukázala, že ani jasné právní normy nemusí být rozhodujícím faktorem pro nastolování římských biskupů. Vždy velmi záleželo na schopnostech daného kandidáta a momentální autoritě císaře. Bylo evidentní, že pokud to okolnosti dovoľovaly, snažili se papežové vyhnout povinnosti dodatečného schválení volby. Vše umocňovaly vysilující boje o moc mezi potomky Ludvíka Pobožného, které císaři Lotharovi neumožňovali vždy rychle zasahovat do poměrů v Římě. V několika případech se navíc ukázalo, že rovněž papežství může vstupovat do politických sporů a otočit poměr sil ve svůj prospěch. Po smrti císaře Ludvíka II. (855-875) měl převzít císařskou korunu syn Ludvíka Němce Karloman,

⁷³ Annales Einhardi, a. 827, in: MGH Scriptores I. Ed. PERTZ Geogr Heinrich, Hannover: Hahn 1826, 216. Srov. také komentář Liber Pontificalis II. (1892): 83; LECTOR: Le Conclave, 31-33.

⁷⁴ Liber Pontificalis II., 86-88. Srov. LECTOR: Le Conclave, 33; GAUGUSCH: op. cit, 34.

⁷⁵ Liber Pontificalis II., 107. Srov. HERBERS Klaus: Leo IV. und das Papsttum in der Mitte des 9. Jahrhunderts. Möglichkeiten und Grenzen päpstlichen Herrschaft in der späten Karolingerzeit, Stuttgart : Hiersemann, 1996, 99–104, 199–206; GAUGUSCH: op. cit, 35; RENDINA: op. cit., 197–199.

popř. jeho vnuk Karel Tlustý. Papež Jan VIII. (872-882) ale využil vzájemného zápolení karolínských vládců a samostatně korunoval západofranského krále Karla Holého. Východofranští Karlovcí postrádali potřebný vliv k tomu, aby se mohli papežovu kroku vzepřít, naopak vděčný Karel Holý neváhal přiznat římské církvi důležité ústupky.⁷⁶ Prameny naznačují, že za zisk koruny rezignoval na císařské právo schvalovat kandidáty a zasahovat do papežských voleb.⁷⁷ Papež se náhle stal garantem císařského titulu a významným mocenským hráčem v bojích mezi dědici rozpadající se Franské říše.

Na konci 9. století se papežství ocitlo na svém dosavadním vrcholu ve vztahu ke světské moci. Papežové autoritativně upravovali politické i církevní záležitosti, vyvíjeli aktivní misijní politiku a ovládali územní správu Církevního státu (*Patrimonium sancti Petri*). Další vývoj v 10. století, zejména po smrti papeže Jana VIII. (+882), však jasně ukázal, že bez účinné císařské ochrany není římská církev schopna dlouhodobě čelit tlaku lokálních mocenských skupin. Římská aristokracie pronikla do struktur papežských institucí i vedení města a záhy získala kontrolu i nad papežskými volbami. Toto období tzv. temného století (*saeculum obscurum*, konec 9. a podstatná část 10. století) mělo pro papežskou autoritu fatální následky. Téměř všichni tehdejší papežové získali svůj post z vůle římské šlechty a jejich autonomie při řízení úřadu byla iluzorní. Ruku v ruce s politickým vlivem městských oligarchů rostl i mravní a společenský úpadek římských biskupů.⁷⁸

Volební procedura se formálně ani v 10. století nezměnila. Krize císařství a slabost římského kléru však negovaly již v zárodku jakékoliv snahy o nezávislejší pozici papežské instituce. Situace se poprvé změnila až na počátku 50. let, když se východofranský král Ota I. pokusil ovládnout severní

⁷⁶ LECTOR: *Le Conclave*, 33-34.

⁷⁷ RENDINA: *op. cit.*, 216-217.

⁷⁸ K „temnému století“ v papežských dějinách stále nejlepší ZIMMERMANN Harald: *Das dunkle Jahrhundert. Ein historisches Porträt*, Graz: Styria, 1971.

Itálii. Obtíže na německém území a odpor římského senátora Albericha (+954) však donutily ambiciózního krále své plány dočasně odložit.⁷⁹ Vhodná příležitost se naskytla až o 12 let později, kdy tehdejší papež Jan XII. (955-964), mimochodem Alberichův syn, musel požádat Otu o pomoc proti svým nepřátelům. Král rychle vtáhl do Itálie, ovládl situaci a nechal se v roce 962 korunovat císařem. Po sto letech se do Říma vrátila silná císařská autorita, což zákonitě otevíralo otázku vzájemných vztahů nejvyšší světské a duchovní moci. Panovník tehdy projevil ochotu respektovat dřívější smluvní ujednání svých franských a italských předchůdců s papeži. Vydáním tzv. Otova privilegia (*Privilegium Ottonianum*) se zavázal k ochraně římské církve a současně garantoval svobodnou papežskou volbu.⁸⁰ Před papežstvím se tak otevřela perspektiva, že se vymaní z dosavadního poručnickování městské aristokracie a současně si uchová dílčí nezávislost na císařské moci.

Nadějně vyhlídky záhy zhatil konflikt mezi Janem XII. a Otou I. Papež se obával dalšího růstu moci franského panovníka na Apeninském poloostrově a spojil se se svými předchozími protivníky. Ota považoval Janovo jednání za politickou zradu - v roce 963 obsadil Řím, odbojného papeže sesadil a prosadil na Petrův stolec svého kandidáta Lva VIII. Rovněž po právní stránce se vztahy světské a duchovní moci změnil. Předchozí císařova vstřícnost ve vztahu k papežským volbám skončila. V návaznosti na justiniánské zákonodárství i církevní praxi v německé oblasti se obnovil císařský dohled nad procesem výběru nového římského biskupa. Ota si v obnoveném textu Privilegia pro sebe a své nástupce vymínil právo potvrzovat zvoleného kandidáta.⁸¹ Růst

⁷⁹ K událostem přehledně ZIMMERMANN: Das dunkle Jahrhundert, 120–121. Ke komplikovaným italským poměrům v období 50. a 60. let přehledně a detailně ZIMMERMANN Harald: Parteiungen und Papstwahlen in Rom zur Zeit Ottos des Grossen, in: Týž (ed.): Otto der Grosse, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, 325–414.

⁸⁰ K tématu *Pactum Ottonianum* a okolnostem jeho vzniku srov. ZIMMERMANN Harald: Das Privilegium Ottonianum von 962 und seine Problemgeschichte, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 20 (1962) 147-190; DRABEK Anna Maria: Die Verträge der fränkischen und deutschen Herrscher mit dem Papsttum von 754 bis 1020, Wien: Böhlau, 1976, 68-73. Dochovaný text *Pactum Ottonianum* se nachází v MG Const. I., 23-25.

⁸¹ K okolnostem a následkům sesazení Jana XII. srov. SUCHÁNEK Drahomír: Das Legitimitätsproblem vor dem Hintergrund der Deposition Johannes' XII., in: Prague Papers on History of International Relations (2006) 5-28, kde jsou i odkazy na další literaturu.

Otovy autority v papežově okolí dokazuje i situace po smrti Lva VIII., kdy na císařský dvůr do Saska přišli dva papežští legáti s žádostí římské církve o delegování nového papeže.⁸² Nemusíme pochybovat o tom, že římská poddajnost vyjadřovala strach a respekt před mocným panovníkem. Když později Otovi nástupci museli řešit jiné problémy a nezbýval jim čas na italské záležitosti, ihned se římská opozice projevila. V principu však otonští císařové na svá práva nerezignovali a pravidelně vstupovali do výběru nových papežů.

Po komplikovanějším začátku vlády posledního otonského císaře Jindřicha II. (1002-1024) aktivní politiku vůči papežství praktikovali rovněž první panovníci sálské dynastie (Konrád II. (1024-1039) a Jindřich III. (1039-1056)). Na počátku 40. let 11. století dosáhla moc císařů svého vrcholu. Po abdikaci papeže Benedikta IX. se o papežský úřad střetli kandidáti dvou církevních táborů – šlechtického (Silvestr III.) a reformního (Řehoř VI.). Jindřich III. neváhal zasáhnout do vnitrocírkevních sporů v Římě a na synodách v Sutri a Římě (1046) sesadil všechny pretendenty papežského stolce.⁸³ Vzápětí nominoval svého kandidáta z řad německého episkopátu (Klement II.), čímž se nastolil trend, trvající do konce 50. let. Papežské volby se staly formalitou, v níž byla rozhodující nominace říšského vládce. V jistém smyslu se tak obnovil stav z přelomu 5. /6. století – zde ovšem delegování papeže nahradila nominace císaře. Dalším rozdílem je fakt, že panovník rozhodoval o novém římském biskupovi až v okamžiku, kdy zemřel stávající nositel papežské hodnosti. Paradoxnost celého uspořádání poměrů umocňuje konstatování, že podstatná část církevně smýšlejících lidí se změnami souhlasila. Německý klérus totiž představoval morální a vzdělanostní špičku latinské církve a noví papežové konečně otevřeli římskou církev potřebné reformě, bez níž by byl budoucí vývoj papežství nemyslitelný.

⁸² GAUGUSCH: op. cit, 45.

⁸³ Obecné vývojové tendence v církevní politice srov. SCHIEFFER Rudolf: Karolingische und ottonische Kirchenpolitik, in: BAUER Dieter R. (ed.), Mönchtum - Kirche - Herrschaft, Sigmaringen: Thörbecke, 1998, 311-325; FINCK VON FINCKENSTEIN Albrecht: Ulrich von Augsburg und ottonische Kirchenpolitik in der Alemannia, in: EBERL Immo (ed.), Früh- und hochmittelalterlicher Adel in Schwaben und Bayern. Sigmaringendorf: Regio-Verlag Glock und Lutz, 1988, 261-269.

Další paradox církevní politiky druhé poloviny 11. století se projevil o několik let později. Reformní papežství, jehož rychlá obnova by bez přispění císařské správy nebyla zřejmě myslitelná, začalo nahlížet na zásahy světské moci do personálních a organizačních otázek římské církve stále kritičtěji. Ve středu debat se ocitla osoba panovníka, resp. dosavadní přesvědčení, že právě on je Bohem pověřen k vedení celého křesťanstva. Církevní reformátoři odmítli vnímat krále jako sakrální postavu. Naopak – obnovné církevní hnutí v něm spatřovalo stále více obyčejného laika, díky čemuž se zásahy do papežských voleb jevily jako jasná simonie.⁸⁴ Když byl císařský dvůr v polovině 11. století oslaben regentskou vládou za nedospělého Jindřicha IV. (1056-1106), využila toho papežská kurie k zásadnímu kroku: papež Mikuláš II. vydal 13. dubna 1059 dekret *In nomine Domini*, která ukončila laické vměšování do papežských voleb. Papež stanovil, že volba nového papeže se přesune do kardinálského kolegia. Volitelé se měli formovat z kardinálů-biskupů, zbývající kardinálové potom vyslovovali svoji podporu vybranému kandidátovi. Římský klérus a lid mohli s výsledkem volby pouze vyjádřit souhlas, přičemž se očekávala ryze formální aklamace.⁸⁵ Tato volební úprava primárně směřovala proti nevhodným zásahům římských šlechtických frakcí. Jediným ústupkem se jevila být zásada, že volitelé měli při výběru upřednostnit kandidáty, kteří se narodili či pocházeli z Říma. Volba ale mohla padnout i na jiné kleriky a ani místo volby se nemuselo omezovat na Řím. Císař byl postaven na okraj volebního procesu a v podstatě mu příslušel jen formální, a ne již konstitutivní souhlas.⁸⁶

Mikulášův dekret lze bezpochyby označit za nejvýraznější změnu v proceduře papežských voleb. Omezení volitelů na nejužší kolegium

⁸⁴ LAUDAGE Johannes: *Priesterbild und Reformpapsttum im 11. Jahrhundert*, Köln – Wien: Böhlau, 1984.

⁸⁵ GAUGUSCH: op. cit., 53-63; JASPER Detlev: *Das Papstwahldekret von 1059. Überlieferung und Textgestalt*, Sigmaringen: Thorbecke, 1986.

⁸⁶ Text dokumentu viz FÜHR: op. cit., 58-59, popř. http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1059-04-12__SS_Nicholaus_II__In_Nomine_Domini__IT.doc.html.

spolupracovníků římského biskupa jednoznačně ukázalo, jakým směrem se latinská církev hodlá ubírat. Volání tzv. gregoriánské reformy po svobodě církve (*libertas ecclesiae*) tak příznačně zahájilo úsilí o autonomii v oblasti výběru její hlavy. Fakt, že se reformátorům po urputném boji (tzv. boje o investituru) podařilo své nároky uhájít, tak rozhodl i o dalším vývoji v oblasti papežských voleb. I když později došlo k dalším dílčím úpravám volební procedury, a to především skrze rozšíření volebního práva na všechny kardinály, základní principy výběru se již nezměnily. Všechny následující změny tak spíše reagovaly na technické obtíže voleb.

Za nejvýznamnější změnu v proceduře papežských voleb lze označit prosazení dvoutřetinové většiny odevzdaných platných hlasů, čímž se zajistil širší konsensus pro zvolenou osobu (dekret *Licet de vitanda discordia* z roku 1179, přijatý na třetím lateránském koncilu).⁸⁷ Tímto krokem se současně snížilo případné nebezpečí sporných a podvojných voleb, což dále posilovalo následnou autoritu úřadujícího papeže. Výběr hlavy katolické církve tak s konečnou platností přešel výhradně do rukou nejvyšší církevní hierarchie. Pouze jedinkrát se procedura změnila, ovšem s vědomím výjimečnosti situace a jisté „nenormálnosti“. Není přitom od věci podotknout, že následujícími událostmi papežství vlastní vinou otevřelo dveře k zásahu světské moci. Řeč je o papežském schizmatu v letech 1378-1417, které umožnilo rozvoj konciliární teorie a angažmá císařské autority Zikmunda Lucemburského. Když ani kardinálové, jakožto zástupci nejvyšších prelátů duchovní složky křesťanstva, nedokázali na koncilu v Pise roku 1409 uspokojivě vyřešit existenci dvou hlav křesťanstva, římské a avignonské, mohl zasáhnout Zikmund, jakožto světská hlava křesťanské společnosti. Na kostnickém koncilu (1414-1418) nejen trpělivou a vyváženou politikou dosáhl sesazení a odstoupení všech tří tehdejších papežů, ale také prosadil zvolení papeže nového.⁸⁸

⁸⁷ Text viz Drittes Laterankonzil 1179, 1. (Papstwahldekret), in: Dekrete der ökumenischen Konzilien II., 211. Srov. také GAUGUSCH: op. cit., 83-85.

⁸⁸ K okolnostem a průběhu obou koncilů srov. BRANDMÜLLER Walter: Das Konzil von Konstanz, 2 díly, Paderborn: Schöningh, 1991, 1997.

Po právní stránce přitom nebylo možno jednoznačně rozhodnout, zda výběr nové hlavy katolické církve neodporuje kanonickému právu. Vedle papežů římské a avignonské větve Řehoře XII. a Benedikta XIII. úřadoval ještě nový, pisánský Jan XXIII. Ani jeden nechtěl rezignovat a všichni tři se prohlašovali, do jisté míry i právem, za právoplatně ustanovené. Řehoř se mohl považovat za nejlegitimnějšího, neboť pokračoval v linii Urbana VI., který roku 1378 obdržel požadovanou dvoutřetinovou většinu. Benedikt zase argumentoval tím, že volba roku 1378 byla invalidní, neboť si ji římské obyvatelstvo vynutilo na kardinálském kolegiu násilím. Nejslabší pozici měl teoreticky Jan, stálo za ním ale v té době vrcholící konciliární hnutí a oficiální výrok o tom, že jeho dva odpůrci jsou heretici. V Kostnici byli dva papeži donuceni k abdikaci (Řehoř do značné míry dobrovolně, pouze si vyhradil právo znovu za svoji osobu svolat koncil; Jan dosti nedobrovolně). Ale Benedikt se zdráhal. A hlavně držel jeden velmi zajímavý argument. Poukazoval na skutečnost, že je vlastně jediným žijícím kardinálem, kterého ještě jmenoval nezpochybnitelný předschizmatický papež. Proto i v případě sesazení a abdikace všech stávajících papežů on jediný je legitimním kardinálem. Jako takový potom volí sám sebe, což ho činí právoplatným papežem. Na tento argument se ovšem již nebral zřetel, a v listopadu 1417 se přistoupilo k nové volbě, která zůstává ve své podstatě neopakovatelným momentem církevních dějin. Účastnilo se jí 23 kardinálů různých obediencí a dále po šesti zástupcích z každého křesťanského národu (Anglie, Francie, Italové, Španělé, Němci), jejichž volba padla na Martina V., který byl přijatelný pro většinu shromáždění.⁸⁹ Pouze v oblasti teorie proto zůstává otázka, zda by se z této události v případě vítězství konciliarismu nestalo nové pravidlo.

⁸⁹ Průběh a detaily volby lze nalézt na <http://www.csun.edu/~hcfl1004/SV1417.html>. Základním a vyčerpávajícím dílem k tématu papežských voleb v kostnickém období je SOUCHON Martin: Die Papstwahlen in der Zeit des Grossen Schismas, Aalen: Scientia, 1970. Srov. také GAUGUSCH: op. cit., 115-127; HÜLSEBUSCH: op. cit., 28-30; WALSH Michael: The Conclave. A Sometimes Secret and Occasionally Bloody History of Papal Elections, Norwich: Canterbury Press, 2003, 99-106.

Pomineme-li výše zmíněné konciliární pokusy o rozšíření okruhu volitelů nové hlavy katolické církve, jeví se být již od konce 12. století evidentním, že pokud chtěl světský vládce prosadit svůj vliv na volbu papeže, musel to učinit zprostředkovaně, a to skrze ovlivnění jednotlivých kardinálů. Od 13. století, kdy se začaly utvářet národní monarchie a s nimi i tlak na jmenování národních kardinálů, se snahy světské moci orientovaly tímto směrem.⁹⁰ Neudiví nás proto, že všechny další právní úpravy stran voleb se týkaly především nedostatků a přehmatů na straně kardinálů. Tlak na tuto relativně úzkou skupinu volitelů se neustále zvyšoval a nebylo pochyb o tom, že katolická církev uhájí svoji autonomii v oblasti papežských voleb pouze skrze detailní ošetření průběhu volebního procesu. Relativně brzy se obava ze zásahů světské moci do svobodného rozhodování kardinálů přetavila v technické uzavření volebních prostor a zákaz veškeré komunikace volitelů s vnějším prostředím.

Institut uzavřeného volebního shromáždění kompetentních kardinálů, konkláve,⁹¹ se prosadil v právním pořádku římské církve v průběhu 13. století.⁹² Nepanuje zcela jednota v tom, kterou volbu je možno skutečně považovat za první v tomto smyslu.⁹³ V úvahu připadají tři možnosti – roku 1198 v paláci Septizonium na římském Palatinu, kde došlo ke zvolení Inocence III., roku 1216 v Perugii (zvolen Honorius III.), resp. v roce 1241 opět na Palatinu (zvolen Celestin IV.). Do dějin se zapsalo především ono „nejslavnější“ konkláve z roku 1241. Tehdy zemřel papež Řehoř IX. a nejmocnější muž římské šlechty Matteo Orsini uzavřel deset k volbě kompetentních kardinálů do polorozpadlého kláštera Septizonium. Nedůstojné podmínky, vyhrožování a stálý tlak sice vedly k poměrně rychlé volbě,

⁹⁰ REINHARD Wolfgang: Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung, Freiburg: Herder, 2004, 42.

⁹¹ Konkláve od latinského *cum clamvis*, tj. „s klíči“ či volně přeloženo „pod zámkem“.

⁹² Základní informace k tématu Lexikon des Mittelalters (LMA), 5. díl, Stuttgart - Weimar: J. B. Metzler, 2000, 1334. Podrobné uvedení do problematiky u LECTOR: Le Conclave, 113-136.

⁹³ Srov. LECTOR: Le Conclave, 84; GAUGUSCH: op. cit., 86-87; HÜLSEBUSCH: op. cit., 23; WALSH: op. cit., 79-81; ADINOLFI, Mario: Il Conclave. Storia, regole e protagonisti dell'elezione più misteriosa del mondo, Metalica: Halley, 2005, 25-26.

současně se ale ukázala možná nebezpečí nekontrolovatelného světského „dozoru“.⁹⁴

Ani následné volební shromáždění, které se sešlo na počátku roku 1268 ve Viterbu, kde zemřel poslední papež Klement IV., příliš naději na bezkonfliktní průběh volby neskýtalo. Kardinálské kolegium bylo národnostně rozloženo do dvou silných skupin, italskou a francouzskou. Nesoulad a politické ohledy způsobily, že za takového rozložení sil se hledala potřebná dvoutřetinová většina velmi obtížné. Ještě o dva roky později, o svatodušních svátcích roku 1270, zůstával papežský stolec osiřelý. Neúměrně dlouhá volba, bez reálného výhledu na ukončení sedisvakance, přiměla viterbské měšťany k zásahu. Nejdříve znemožnili kardinálům opouštět volební místnost a zazdili vchody do shromáždění.⁹⁵ Když opatření nepřinesla náležitý efekt, začali měšťané volitelům odejímat materiální požitky. Nejdříve jim omezili přiděly nápojů a potravin, což nakonec skončilo u vody a chleba. Dále odstranili podstatnou část střechy paláce, takže kardinálové nebyli chráněni před nepřízní počasí. Původní záměr uzavřít volební shromáždění a tím zabránit možnému ovlivnění kardinálů zvenčí, se tak poněkud významově posunul. Volitelé byli ve Viterbu vystaveni zvýšenému vnějšímu tlaku, ten však explicitně nesměřoval k personálním otázkám, ale k volbě jako takové. Stejně tak není zřejmé, zda fyzický nátlak přinesl své ovoce. Kardinálové sice na kompromis nakonec přistoupili, i přes ztížené podmínky však ke shodě došlo až 1. září 1271 (po dva roky a devět měsíců trvající volbě). O jménu nového papeže rozhodla skupina šesti vybraných kardinálů, na které zbytek delegoval výběr vhodného kandidáta. A příznačně volba padla na muže mimo rozhádané shromáždění: Teobaldo Visconti jako Řehoř X. byl původně lutyšským arcijáhenem, přičemž v době svého zvolení doprovázel na křížové výpravě

⁹⁴ Přehled u LECTOR: *Le Conclave*, 86-87; HÜLSEBUSCH: *op. cit.*, 23-24; RENDINA: *op. cit.*, 345.

⁹⁵ Ochrany hermetické uzavřenosti volebního konkláve se ujal knížecí rod Savelliů, jenž si tuto funkci podržel i v následujícím období. Později převzal tuto navýsost prestižní roli rod Chigi.

v Palestině anglického prince Eduarda.⁹⁶ Oba výše zmíněné prvky volby i v pozdější době charakterizovaly četná jednání volebního kolegia – neschopnost nalézt shodu v širokém shromáždění vedla k delegování volby na úzkou skupinu zástupců, kteří se posléze velmi často shodli na osobě, která vzbuzovala nejmenší odpor a problémy.

Negativní zkušenosti s průběhem a okolnostmi voleb přiměly papežskou kurii k důkladnému zajištění všech náležitostí, potřebných pro efektivní a autonomní volbu hlavy katolické církve. Papež Řehoř X. (1271-1276), jehož zvolení ukončilo nedůstojné spory kardinálů ve Viterbu, vydal na druhém lyonském koncilu v roce 1274 nový volební dekret *Ubi periculum* (Kde je nebezpečí), který oficiálně zaváděl do života katolické církve uzavřené volební konkláve. Dokument se soustředil na technické podmínky, které měly za cíl udržet bariéru mezi voliteli a vnějším světem a současně přimět kardinály k co nejrychlejšímu rozhodování.⁹⁷ Pokyny znamenaly pro mnohé preláty nežádoucí omezení a rovněž tlak světské moci nebylo snadné odstranit během krátkého okamžiku. Zpočátku se proto Řehořův dekret porušoval, což vzápětí prokázal průběh volby Hadriána V. v roce 1276. V posledním desetiletí 13. století se však kurie shodla na tom, že přísná pravidla mají svůj smysl a nelze je obcházet. Proto zásluhou svatého papeže Celestina V. (1294) došlo k jejich obnově, a rovněž jeho nástupce, mocný papež Bonifác VIII. (1294-1303), neváhal kodifikovat jasné zákonitosti papežských voleb. Dekret *Ubi periculum* se stal natrvalo součástí církevního

⁹⁶ Srov. LECTOR: *Le Conclave*, 88-91; HÜLSEBUSCH: *op. cit.*, 24-25; WALSH: *op. cit.*, 84-85. Kompletní zpracování konkláve z let 1268-1271, a to včetně odkazů na příslušné prameny a literaturu, podává J. P. Adams, viz <http://www.csun.edu/~hcfl1004/SV1268.html>.

⁹⁷ Text viz *Zweites Konzil von Lyon. Ubi periculum*, in: *Dekrete der ökumenischen Konzilien II.*, 314-318, popř. <http://www.piar.hu/councils/ecum14.htm#2.%20On%20election%20and%20the%20power%20of%20the%20elected%20person>. K dekretu rovněž LECTOR: *Le Conclave*, 91-95; WURM: *op. cit.*, 38-39; GAUGUSCH: *op. cit.*, 90-92; WALSH: *op. cit.*, 85-87. Ke 2. lyonskému koncilu souhrnně BURKHARD Roberg: *Das Zweite Konzil von Lyon (1274)*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1990; komentáře k dekretu *Ubi periculum* viz s. 293-309.

práva⁹⁸ a jeho hlavní linie posléze přetrvaly, s dílčími modifikacemi, až do dnešní doby.

Domnívat se, že zakotvení jasně vymezeného volebního konkláve problémy automaticky vyřešilo, by bylo mylné. Téměř každý z následujících papežů bojoval proti rozličným nepravostem při volbách, hrozil sankcemi a volal po volbách bez zásahů zvenčí a bez kupování hlasů. Především v renesanční době ovšem nebyl v podstatě zvolen papež, který by si úřad nekoupil (či opačně - nebyl kandidát, který by nemusel takto jednat).⁹⁹ Proto některé výzvy papežů zněly minimálně nepatřičně - např. papež Julius II. vydal v roce 1505 bulu *Cum tam divino*, kde označuje za neplatnou volbu simonistickou (tedy podloženou úplatky) a hrozí kardinálům, kteří tak jednali, těmi nejtvrďšími tresty.¹⁰⁰ Kvalitativní posun v této oblasti byl proto spojen až s nástupem reformace a poněkud vynucenou vlnou obnovy katolické církve ve spojení s tridentským koncilem. Papež Pavel IV. hrozil již vážně v bule *Cum secundum apostolum* z roku 1558 všem, kdo by debatovali o možném nástupci ještě za života stávajícího papeže,¹⁰¹ a podobně jednali další papežové. Praxe uplácet či přímo si kupovat kardinály tím v podstatě vymizela, ale narůstající vliv jednotlivých katolických monarchů, kteří ovlivňovali činnost římské kurie skrze tzv. národní kardinály, naopak narůstal. Při volbách se vytvářely bloky národních kardinálů - francouzský, italský, španělský či císařský. A právě v této souvislosti se nám zřetelně vynořuje právo exkluzivity, jako jistá varianta možnosti katolických panovníků zasáhnout skrze svého kardinála do papežské volby ne již pozitivním (tj. prosadit volbu), ale negativním (zabránit volbě) způsobem.

1.2 Papežské volby z pohledu práva

⁹⁸ Srov. LECTOR: *Le Conclave*, 95-99; WALSH: *op. cit.*, 91.

⁹⁹ K renesančnímu papežství srov. SEPPELT: *Das Papsttum im Spätmittelalter*, 307-453.

¹⁰⁰ Text buly u *Magnum bullarium III/3*, 263-264. Srov. také LECTOR: *Le Conclave*, 104-106; GAUGUSCH: *op. cit.*, 142-143; SÄGMÜLLER: *Die Papstwahlen und die Staaten*, 7-10.

¹⁰¹ Text buly viz *Magnum bullarium IV/1*, 347-349.

Právní pořádek papežských voleb se poměrně dlouho řídil zvyklostmi raných křesťanských komunit. Neexistovaly jasné a závazné normy, které by upravovaly jednotlivé kroky a řešily případné nesrovnalosti. Obdobně, jako v řadě dalších oblastí života církve, vznikala příslušná legislativa jako obraná reakce na negativní projevy – korupci, intriky, mocenské boje atd. První právní zajištění výběru římského biskupa proto vzniklo poměrně pozdě, na samotném sklonku 5. století. V roce 499 se v Římě sešla synoda, která s odkazem na nedůstojné třenice při papežské volbě v předešlém roce,¹⁰² pocítovala potřebu závazně nastavit mantinely pro možnost jednotlivých skupin ovlivňovat volby. Synoda přijala ustanovení, která měla zabránit tomu, aby se z voleb stalo mocenské střetnutí. Rozhodla, že pokud je naživu legitimní papež, nesmí se jednat o jeho nástupci. Papežem se měl stát ten kandidát, který objektivně shromáždil nejvíce hlasů.¹⁰³ Dále bylo připuštěno, že úřadující papež může určit, resp. doporučit, svého nástupce. Nakonec bylo jasně stanoveno, že pokud papež svého nástupce nestanoví, potom volba přísluší římskému kléru.¹⁰⁴

V dalších staletích se detaily papežských voleb různě upravovaly, zásadní a základní právní norma však scházela. V principu platila zásada o volbě nového biskupa skrze rozhodnutí dané církevní obce (klérus a lid) se zachováním práv (např. na souhlas a ordinaci) příslušného metropolitě či okolních biskupů. S ohledem na specifickou pozici města Říma a jeho symbolický význam pro křesťanskou společnost současně platily dodatečně právní vazby, ať již obecné (Justiniánovo zákonodárství) či dvoustranné a osobní (smlouvy s karolínskými či otonskými panovníky), které volby doplňovaly o „dohled“ a „ochranu“ světské moci. Pokud tedy chceme postavit

¹⁰² Po smrti papeže Anastasia II. v roce 498 došlo ke zolení dvou kandidátů - Symmacha a Vavřince. Při volbě evidentně rozhodovaly úplatky, střety vlivných skupin městské honorace a privátní zájmy kléru.

¹⁰³ Především toto ustanovení bezpochyby reagovalo na skutečnost, že gótské panovníky v Ravenně začali aktivně vstupovat do podpory jednotlivých frakcí, a nepřímo si tak činili nárok na určování vhodného kandidáta.

¹⁰⁴ Synodální akta u Mansi VIII., 229. Srov. také LECTOR: *Le Conclave*, 20-21; WURM: *op. cit.*, 11-12; GAUGUSCH: *op. cit.*, 9-10.

papežské voby na pevné právní základy, musíme se posunout až na počátek vrcholného středověku. Volební legislativa, jejíž klíčové prvky si zachovaly svoji platnost až do dnešní doby, stojí na třech hlavních pilířích, které je třeba zde zřetelně vymezit. Pro další rozbor tématu této disertační práce, tedy práva veta, je představení platného zákonodárství primárním předpokladem, protože vytvářelo závazný a neměnný prvek, s nímž se musela světská moc vypořádat, aby si vydobila kontrolu nad volebním procesem.

Právní pořádek papežských voleb stojí na třech základních dekretech – jednak dekretu *In nomine domini* z roku 1059, dále *Licet de vitanda* z roku 1179 a nakonec *Ubi periculum* z roku 1274. Pro pochopení jejich významu bude vhodné přistoupit k jejich zařazení a rozboru.

a) In nomine Domini (1059)

Okolnosti vzniku

Za základní posun v právní oblasti, který se týká papežských voleb, lze bez jakýchkoliv pochybností označit reformu papeže Mikuláše II. z roku 1059. Římská církev právě procházela prvním, skutečně plodným a reformní atmosférou naplněným obdobím rozkvětu. Skrze zásahy dominantního, ale ke změnám církevních pořádků nakloněného, císaře Jindřicha III. se v Římě prosadili papežové původem z německé části Říše. Především papež Lev IX. provedl zásadní personální kroky ve složení římské církevní hierarchie a povolal do svého okolí mnoho církevních reformátorů. Římská aristokracie se musela poněkud stáhnout do pozadí, což umožnilo nastolit trend cílevědomých reforem.

Náhlá smrt Jindřicha III. a regentská vláda za nedospělého následníka Jindřicha IV. výrazně zasáhla do plánů církevních reformátorů. Císařovna-regentka Anežka (Agnes) sice i nadále prokazovala římské církvi svoji

podporu, její akční rádius se však snižoval a hrozilo akutní nebezpečí opětovného ovládnutí nejvyšších pater papežské politiky římskou šlechtou. V této nejisté situaci se reformátoři, shromáždění kolem Lvova nástupce Mikuláše II. (1059-1061), rozhodli k zásadnímu kroku, který měl do budoucnosti zabránit světským intervencím do výběru hlavy římské i univerzální církve. Aby si udrželi kontrolu nad papežskou volbou, cíleně omezili okruh volitelů na skupinu lidí, které mohli stoupeneci reformy reálně kontrolovat. V plnosti tak své plody přinesla předchozí politika personálního ovládnutí nejdůležitějších biskupských postů v okolí Říma.

Principem změny se stalo přesunutí hlavní části volebního aktu na kardinály-biskupy, tedy biskupy hlavních diecézí v okolí Říma, kam nesahal bezprostřední vliv římských šlechtických rodin. Pro fungování římské církve se jedná o první viditelný posun od dosavadních úřednických, do značné míry laických, struktur papežské kanceláře ve prospěch s papežem provázaných vysokých kleriků, kteří podle záměrů reformy měli převzít řízení církve. Dosud měli kardinálové především funkce liturgické; kardinálové-biskupové spravovali příměstské diecéze, kardinálové-kněží vykonávali mešní funkce v lateránské basilice a dalších titulárních kostelech a kardinálové-jáhni se změnili v kolegium palácových jáhnů pod vedením arcijáhena, jejich počet se podle rozšíření města změnil ze 7 na 12. Tak vznikly tři skupiny kardinálských řádů (*ordines*), na něž s postupem času přešlo vůdčí postavení v papežské správě. Dosavadní vedoucí úřednictvo (*iudices palatii*) získalo spíše charakter soudních úředníků, byť samotné funkce zůstaly formálně zachovány.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Vidíme to zřetelně u funkce *arcaria* a *sacellaria*, kteří dosud spravovali finance. Od konce 11. století byli činní jako soudní úředníci a finance již neovlivňovali. Pozůstatky obsahu jejich dřívější funkce nalezneme ještě v polovině 12. století, kdy právě *sacellarius* ve slavnostním průvodu rozdělval papežské peněžní dary. Finanční záležitosti však zcela ovládl arcijáhen římské církve (tento posun se v plnosti prosadil za vedení kard.-jáhna Hildebranda - budoucího Řehoře VII.). K vývoji kardinálského kolegia v 11. století a jeho vztahu k církevním římským strukturám srov. především FOIS Mario: *Papa e cardinali nel secolo XI*, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 14 (1976) 383-416; KLEWITZ Hans-Walter: *Die Entstehung des Kardinalkollegiums*, in: *Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 25 (1936) 115-221, popř. HÜLS Rudolf: *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms: 1049-1130*, Tübingen: Niemeyer, 1977.

Obsah

Dekret o pravidlech papežských voleb spatřil světlo světa na římské synodě 13. dubna 1059. Prameny nám zachovaly dvě hlavní verze dokumentu – jednu skrze papežskou kancelář a druhou z císařské produkce, přičemž se za pravou považuje papežská (či římská). Text dekretu je rozčleněn na devět paragrafů, z nichž tvoří základ prvních šest a zbytek se týká trestního postihu při překročení výše zmíněných ustanovení.

Materie dokumentu obsahuje několik základních tezí:

Primární je zúžení volitelů na tzv. suburbiální biskupy, tedy kardinály-biskupy okolních římských diecézí. V praxi je tvořilo sedm biskupství, která toto privilegium získala, počet však neměl ustálenou podobu a podléhal dílčím změnám. Obecně lze přesto alespoň v principu označit za volitele biskupy v Albanu, Portu, Ostii, Palestrině, Tusculu, Sabině a Silva Candidě.¹⁰⁶ Poté, co se shodli na kandidátovi, měli přizvat zbytek tzv. klerických kardinálů (kněží a jáhni). Nakonec měl k volbě přistoupit zbývající římský klérus a lid, aby proces výběru nového římského biskupa završil. Dokument výslovně zdůrazňuje vůdčí roli kardinálů-biskupů, kteří rozhodují o volbě kandidáta a ostatní zúčastnění je mají „pouze“ následovat.

Dekret se nemohl vyhnout otázce pravomocí císařské správy, které dosud tvořily při výběru nového papeže klíčovou roli. Ani reformátoři si ještě netroufli zcela vliv císaře pominout, a je pravděpodobné, že to nebylo jejich hlavním cílem. Mikuláš se chtěl zbavit zásahů římské aristokracie, při čemž potřeboval účinnou pomoc císaře. Dokument proto výslovně zmiňuje, že bude zachována povinná úcta k Jindřichovi IV., a jeho práva, poté, co se stane císařem. Nezdá se ani, že by se mělo jednat o pokus omezit schvalování volby jen na Jindřicha IV. a to ještě pouze pro případ, pokud dosáhne císařské

¹⁰⁶ Posledně jmenované časem zaniklo, neboť město jeho obyvatelé pro nepříznivé životní podmínky opustili. Jeho místo převzalo načas Segni, potom se spíše neobsazovalo.

korunovace. Text hovoří rovněž o věrnosti k císařským právům, která náležela Jindřichovým předchůdcům a budou náležet i jeho nástupcům.¹⁰⁷

Třetí část dokumentu zabezpečuje volbu před případnými obstrukcemi ze strany římské aristokracie. Nejdříve výslovně připouští možnost zvolení ne-Římana, byť považuje za optimální, aby v čele římské církve stál její příslušník. Pro případ znemožnění či vážných obtíží, kvůli nimž by nemohla volba proběhnout v Římě, ji mohou kardinálové-biskupové provést na jiném vhodném místě, poté, co přizvou další účastníky volby. Z dikce textu však jasně vyplývá, že volba bude platná i v případě, že by se na vhodném kandidátovi shodli pouze biskupové shromáždění mimo město.¹⁰⁸ Posledním prvkem, který odnímal římské aristokracii vliv na volbu, je ustanovení, že k platnosti volby a výkonu pontifikátu nemusí zvolenec dosáhnout intronizace (nastolení) a korunovace.¹⁰⁹ Přísluší mu tedy ihned po zvolení také dispoziční právo k veškerému majetku římské církve.¹¹⁰

Účinnost a hodnocení

Papežský dekret *In nomine Domini* jistě svým účinkem vyvolal v římské církvi zemětřesení. Nikdo nemohl pochybovat o tom, proti komu směřuje svůj osten především, tj. proti římským šlechtickým rodům, které si tradičně rozdělovaly mocenský vliv ve městě. Reformátoři ale vstoupili na značně nejistou půdu, vždyť samotné prosazení papeže Mikuláše II. bylo

¹⁰⁷ *Salvo debito honore et reverentia dilecti filii nostri Henrici, qui inpraesentiarum Rex habetur et futurus Imperator deo concedente speratur, sicut iam sibi concessimus et successoribus illius, qui ab hac apostolica sede personaliter hoc ius impetraverint.*

¹⁰⁸ *Quodsi pravorum atque iniquorum hominum ita perversitas invaluerit, ut pura simncera atque gratuita electio fieri in Urbe non possit, cardinales episcopi cum religiosi clericis catholicisque laicis, licet paucis, ius potestatis obtineant eligere apostolicae sedis pontificem, ubi congruentius iudicaverint.*

¹⁰⁹ *Plane postquam electio fuerit facta, si bellica tempestas, vel qualiscunque hominum conatus malignitatis studio restiterit, ut is qui electus est in apostolica sede iuxta consuetudinem intronizari non valeat, electus tamen sicut papa auctoritatem obtineat regendi sanctam Romanam ecclesiam et disponendi omnes facultates illius, quod beatum Gregorium ante consecrationem suam fecisse cognoscimus.*

¹¹⁰ Text dokumentu viz Text dokumentu viz FÜHR: op. cit., 58-59, popř. http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1059-04-12_SS_Nicholaus_II_In_Nomine_Domini_IT.doc.html.

možné jen s přímou podporou císařovny Anežky.¹¹¹ Nemůže být proto sporu o tom, že papežství i do budoucna počítalo s účinnou spoluprací s císařstvím. Následný tvrdý střet v bojích o investituru byl produktem ambicí hlavních aktérů Řehoře VII. a Jindřicha IV., jakož i ideové konfrontace dvou koncepcí vedení křesťanstva.

Pro právní zhodnocení dokumentu je důležité si uvědomit, že některé důsledky dekretu vyplynuly až dodatečně a snad mimochodem. Vedle postupného důrazu, který se obrátil proti zásahům císařství, lze zmínit rovněž odpoutání se papežství od těsné vazby na římské prostředí. Možnost uskutečnit volbu mimo Řím, společně se skutečností, že voliteli se stali biskupové okolních měst, způsobily, že papež se stával skutečnou univerzální hlavou církve. Následné střety reformních papežů se vzdoropapeži paradoxně toto „odloučení“ od Říma jen potvrdily. Především vzdoropapež Klement III., který držel Věčné město po mnoho let na konci 11. století, donutil Urbana II. přesunout svoji působnost do severní Itálie a jižní Francie, kam vliv císaře ani římské šlechty reálně nesahal. Je tudíž velmi důležité opatrně posuzovat motivaci a záměry jednotlivých formulací dekretu. Přesto nelze popřít, že se stal základem pro další papežské volby a skrze vítězství gregoriánské reformy i vzorem, jak postupovat.

b) Licet de evitanda discordia (1179)

Okolnosti vzniku

Gregoriánská reforma dosáhla ve 12. století podstatného upevnění svých myšlenek a realizovala většinu představ o změnách katolické církve. Papežům se podařilo vymanit z vlivu římsko-německých panovníků a rozvíjet

¹¹¹ Po zvolení Mikuláše II. reformní stranou nominovala římská aristokracie vzdoropapeže Benedikta X. Reformátoři museli složitě vyjednat podporu císařství. Až po několika měsících došlo k dohodě a Mikuláš vstoupil do Říma. Bez pomoci biskupa Gilberta z Ravenny, který byl italským kancléřem a reprezentoval tak zde císařské zájmy, by však bezpochyby nic nedosáhl.

centralizovanou podobu římské kurie. Nehledě na zmiňované úspěchy však zůstávalo několik důležitých prvků nevyřešeno, a to mj. i v oblasti papežských voleb. Zřetelně tyto slabiny ukázal průběh některých voleb, které zanesly do katolické církve nejednotu a oslabovaly její akceschopnost. K vyřešení problémů se přistoupilo až na konci 70. let 12. století, v okamžiku, kdy papež Alexandr III. (1159-1181) ukončil dlouholetý konflikt s císařem Fridrichem I. Barbarossou.

Papež mě před očima dva hlavní problémy. Jednak nejasnost ustanovení o potřebném počtu či kvalitě hlasů, které musí daný kandidát při volbě získat, aby dosáhl právoplatného zvolení. Zásadním precedentem se stala jednak volba z roku 1130, jednak z roku 1159. Obě se přitom do značné míry podobaly. U první se po smrti papeže Honoria II. uskutečnily v tentýž den, 14. února, dvě volební shromáždění – na prvním byl menší skupinou kardinálů zvolen Inocenc II., na druhém, co do času konání pozdějším, došlo ke zvolení Anakleta II., zato ale výrazně vyšším počtem volitelů. Výsledkem bylo osmileté schizma, které rozdělilo církve na dva tábory a umožnilo mocenské zásahy světských autorit. Také výsledek boje dvou pretendentů vyzněl z pohledu práva poněkud nepatříčně, neboť s pomocí císaře Lothara III. a mocných mnichů sv. Bernarda z Clairvaux a sv. Norberta zvítězil Inocenc II.¹¹²

Rovněž druhé papežské schizma se zakládalo na podvojně volbě kardinálů v týž den, 7. září. Tentokrát se sice prosadil muž s větším počtem hlasů, Alexandr III., musel však podstoupit vysilující boje.¹¹³ Za vzdoropapežem Viktorem IV. stál mocný císař Fridrich I. Barbarossa, který zaštitil i další dva Viktorovy nástupce Paschala III. a Kalixta III. Papež

¹¹² Okolnostmi nejednotné volby z roku 1130 se zabývá řada prací, z nejvýznamnějších lze zmínit např. KELLER Alexander, *Machtpolitik im Mittelalter – Das Schisma von 1130 und Lothar III. Fakten und Forschungsaspekte*, Hamburg: Kovac, 2003; SCHMALE, Franz-Josef: *Studien zum Schisma des Jahres 1130*, Köln/Graz: Böhlau, 1961; MALECZEK Werner, *Das Kardinalskollegium unter Innocenz II. und Anaklet II.*, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 19 (1981) 27–78.

¹¹³ K volbě srov. především MADERTONER Willibald: *Die zwiespältige Papstwahl des Jahres 1159*, Wien: VWGÖ, 1978.

Alexandr musel odejít do francouzského exilu, přistupoval na četné kompromisy a v roce 1160 stál tváří v tvář sněmu západoevropských prelátů v Toulouse, kteří rozhodovali o jeho osudu. Neudiví nás proto, že hodlal jednou pro vždy ukončit tak nedůstojné poměry v církvi, které otevíraly prostor k zásahům světské moci.¹¹⁴

Dalším problémem, který chtěl Alexandr s konečnou platností vyřešit, byl vzájemný poměr jednotlivých kardinálských řádů (biskup – kněz – jáhen) k volbě, jakož i konečné vyjasnění předchozích smluvních ujednání mezi papežem a císařem ohledně voleb.

Obsah

Bula *Licet de vitanda discordia* byla přijata na III. lateránském koncilu roku 1179. Mezi přítomnými účastníky koncilních jednání panovala poměrně jasná jednota, přičemž se papež Alexandr III. těšil uznávané autoritě vítěze v bojích s císařstvím. Projednávání předlohy dokumentu proto nenarážela na zásadní obtíže.

Základem dokumentu se stala úprava nutného počtu odevzdaných hlasů pro daného kandidáta, aby mohl být označen za zvoleného papeže. Dosud tato otázka nebyla zcela závazně a zřetelně vymezena a vyžadovaná „většina“ hlasů mohla být různě interpretována.¹¹⁵ Podle představ některých kanonistů stačila ke zvolení zdravější část hlasů (*sanior pars*), přičemž s ohledem na ustanovení volebního dekretu Mikuláše II. z roku 1059 se jednalo především o hlasy kardinálů-biskupů. Od poloviny 11. století však došlo k významnému posunu a papežskou politiku rozhodujícím způsobem ovlivňovali také nositelé nižších kardinálských hodností (kněží a jáhnové). Papež tento konflikt ukončil

¹¹⁴ Ke vztahům mezi Alexandrem III. a Fridrichem I. Barbarossou srov. OPLL Ferdinand: Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř, Praha, Litomyšl: Paseka 2001, 231-245.

¹¹⁵ Otázku většiny zatím jasně upravovala pouze stará legislativa papeže Symmachia I. z roku 499. Tento tzv. první volební zákon stanovil, že papežem se má stát ten, kdo objektivně shromáždí největší počet hlasů.

ustanovením, že za platně zvoleného papeže může být považován pouze ten kandidát, který získá dvě třetiny odevzdaných platných hlasů. Pokud by si kandidát menšiny chtěl nárokovat tuto hodnost, potom musel počítat jak on, tak jeho stoupenci, s automatickou exkomunikací. Tento trest se ovšem vztahoval i na toho kandidáta, který sice dosáhl většiny hlasů, ale bez požadovaného dvoutřetinového kvóra.¹¹⁶

Dalším významným prvkem byla skutečnost, že text již neobsahoval jedinou zmínku o případných právech císaře. Veškeré právní úkony volby závisely na rozhodnutí kardinálů, zatímco panovník ztratil jakoukoliv možnost zabránit nástupu zvoleného např. požadavkem na jeho potvrzení v úřadu. Významný precedent pro Alexandrovo jednání představoval už konkordát wormský, který nepočítal s jakýmkoli zásahem do života papežství. A ačkoliv se wormské privilegium z roku 1122 netýkalo přímo papežských voleb a upravovalo otázku biskupské investitury, rovněž papež, jakožto římský biskup, mohl z toho odvozovat právo na svobodnou kanonickou volbu.¹¹⁷

Účinnost a hodnocení

Alexandr zabránil dalším sporům ohledně počtů hlasů a utlumil spory mezi kardinály. Volební dekret *In nomine domini* částečně opíral přednost kardinálů-biskupů o církevní tradici podloženou jurisdikci metropolitů při ustanovování biskupů. Jelikož v případě Říma žádný metropolita k dispozici není, potom logicky nastupují na jeho místo právě okolní biskupové.¹¹⁸ V okamžiku, kdy se role kardinálů tak zásadním způsobem zvýšila, však

¹¹⁶ *Si quis autem de tertiae partis nominatione confisus, quia de ratione esse non potest, sibi nomen episcopi usurpaverit, tam ipse, quam ii, qui eum receperint, excommunicationi subiaceant, et totius sacri ordinis privatione mulctentur ita, ut viatici etiam eis, nisi tantum in ultimis, communicatio denegetur, et si non resipuerint, cum Dathan et Abiron, quos terra vivos absorbit, accipiant portionem.*

¹¹⁷ Komentář u PLÖCHL: op. cit. III., 116-123.

¹¹⁸ „*Quia sedes apostolica cunctis in orbe terrarum praefertur ecclesiis, atque ideo super se metropolitanum habere non potest, cardinales episcopi procul dubio metropolitani vice funguntur, qui videlicet electum antistitem ad apostolici columnis apicem provehant.*“ Viz dekret *In nomine Domini*, § 3.

nebylo myslitelné ponechat veškeré rozhodující pravomoci stran voleb v rukou úzké skupiny biskupských kardinálů. Gregoriánská reforma převedla výkonný aparát církve do rukou vysoké církevní hierarchie a všechny řády kardinálů disponovaly širokými pravomocemi. Papež tudíž pouze odstranil hranice mezi biskupskými a klerickými kardinály, které v dekretu Mikuláše II. byly vytvořeny poněkud širšími a nejednoznačnými pojmy.¹¹⁹ V jistém smyslu slova se právě zrovnoprávnění kardinálů stalo předpokladem pro vznik skutečného kardinálského kolegia. Již nebyli jednotliví kardinálové, ale autoritativní skupina v čele církevního organismu, která se od konce 12. století stále razantně prosazovala.¹²⁰

V této souvislosti je ovšem třeba upřesnit, že zapojením klerických kardinálů nedošlo k masivnímu nárůstu počtu volitelů. Kolegium tvořilo v ideální podobě 7 kardinálů-biskupů, 28 kardinálů-kněží a 18 kardinálů-jáhnů, takového počtu se však v pogregoriánském období středověku nikdy nedosáhlo. Na počátku 13. století, např. při volbě Honoria III. v roce 1216, lze reálně počítat s 27 voliteli,¹²¹ mnohé volby ale proběhly s výrazně menším počtem účastníků (např. Mikuláš III. byl v roce 1277 zvolen pouze 7 kardinály).¹²² Vzestup počtu kardinálů je proto spojen až s počátkem novověku.

Legislativu v jednotlivých detailech upřesnil dekret *Qui frequenter* papeže Inocence IV. z roku 1245. Jednak stanovil, že se do požadované dvoutřetinové většiny nezapočítává hlas kardinála, který sám obdržel požadovaný počet hlasů (nemohl tedy hlasovat sám pro sebe). Dále bylo určeno, že kardinál, který by volbu opustil, ztrácí možnost opětovně se do

¹¹⁹ Dekret hovořil o tom, že po volbě kardinálů-biskupů mají být zbývající kardinálové „přizváni“ k volbě, což terminologicky nečinilo zásadnější problém k zrovnoprávnění nižších kardinálských řádů („...*inprimis cardinales episcopi diligentissima simul consideratione tractantes mox sibi clericos cardinales adhibeant.*“).

¹²⁰ REINHARD, op. cit., 43.

¹²¹ Složení volebního kolegia srv. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/conclave-xiii.htm#1216>.

¹²² K volbě Mikuláše III. srv. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/conclave-xiii.htm#1277>. Přehled počtu účastníků jednotlivých, pro nás relevantních, voleb lze nalézt u <http://www.vaticanhistory.de/vh/html/konklavechronologie.html>.

výběru nového papeže zapojit. Naopak ale nesměli kardinálové v těsné blízkosti papeže zneužít svého postavení a zahájit po jeho smrti volbu, aniž by potřebný čas nevyčkali na příchod svých kolegů. Tyto úpravy naznačovaly, že jisté napětí vyvstalo ohledně stanovení přesného času k zahájení volby po smrti papeže.

c) Ubi periculum (1274)

Okolnosti vzniku

Třetím, a v mnohém ohledu pro praktický výkon volby klíčovým, právním základem výběru hlavy katolické církve je dekret *Ubi periculum*. Jeho vznik je neodmyslitelně spojen s ostudným průběhem papežské volby v letech 1268-1271 ve Viterbu. Neúměrné protahování volby, navíc spojené s intrikami, hádkami a snahou o materiální profit jednotlivých kardinálů, znechutilo značnou část katolického episkopátu a dalších složek společnosti. Zjitřených nálad využil zvolený papež Řehoř X. Jako muž, který stál mimo život a zájmy římské kurie, se neohlížel na dílčí prospěch kardinálského kolegia a rozhodl se zásadně změnit průběh všech dalších voleb.

Papež řešil jeden zásadní problém – jak překonat očekávaný odpor kardinálského kolegia. Nejvhodnější cestou se jevilo prosadit změny skrze obecné shromáždění církve, tj. na koncilu (II. lyonský koncil roku 1274). Energický papež se současně ukázal být vynikajícím stratégem. Do přepokládané agendy jednání koncilu problém nové úpravy papežských voleb vůbec nezařadil a vedle diskuzí o křížové výpravě a církevní unii pouze obecně postuloval potřebu církevní reformy. Není proto zcela zřejmé, zda jednotlivé detaily chystané právní úpravy již před zveřejněním prošly důkladnou diskuzí v nejbližším okolí papeže, nebo zda Řehoř právní předlohu nechával v tajnosti až na samotný závěr jednání. Dostupné prameny však jednoznačně dokládají, že projekt volební reformy všechny přítomné zarazil a

právě moment překvapení napomohl k zlomení odporu kardinálského kolegia. Neméně důležitým prvkem se ukázalo být rozhodnutí o ukončení jednání koncilu ke konkrétnímu datu 9. července 1274. I když mohl papež bezpochyby termín konce koncilu posunout, právě krátká časová lhůta vyloučila zdržování a případné vyjednání opozice proti předloze.¹²³

O zamýšlených úpravách se koncilní otcové dozvěděli teprve 7. července 1274, kdy Řehoř X. předstoupil před koncil s potřebou urychleně řešit nedokonalosti papežských voleb. Svým apelem si ihned získal širokou podporu shromážděných, neboť znechucení nad předchozí volbou ještě přetrvávalo. Aby zamezil překvapeným kardinálům zahájit jakoukoliv obrannou akci proti schválení konstituce, již zpočátku vyjednával především s níže postavenými preláty, tj. s metropolitami a jejich biskupskými sufragány. Spontánní nadšení „řadových“ biskupů pro zpřísnění průběhu papežských voleb si papež prozíravě pojistil sepsáním několika exemplářů návrhu změn, které následně rozdál přítomným prelátům. Kdo předběžně s podmínkami souhlasil, ten měl možnost připojit své jméno na dokument – jednak se zapsal do úvodní intitulace (*Intitulatio*) a posléze stvrdil své rozhodnutí připojením pečeti. Tento nestandardní postup lze nadneseně označit za demokratický a zohledňující v jistém smyslu tendence, které za více než sto let vyplují napovrch v rámci konciliarismu. Zde se však bezpochyby jednalo o taktický prvek obejít kardinálského kolegia, které by bez výhrad na omezení svých oprávnění nepřistoupilo.¹²⁴

Řehořovy organizační schopnosti slavily naprostý úspěch. Již při předběžném vyjádření souhlasu se k dokumentu přihlásila drtivá většina koncilních otců. Kardinálové v zákulisí jednali a jistě jednotlivé biskupy získali na svoji stranu, potřebnou většinu hlasů však zlomit nemohli. Papež navíc po předložení dokumentu pod přísahou zavázal shromážděné biskupy,

¹²³ Základní a detailní informace ke 2. lyonskému koncilu podává Burkhard: op. cit. Popis jednání kolem reformní konstituce *Ubi periculum* viz s. 293-309.

¹²⁴ Tamtéž, 302-303.

aby nezveřejňovali svůj postoj, což kardinály ponechávalo v nejistotě stran konečného výsledku. Klíčová konstituce o papežských volbách tak vznikla poněkud nestandardně a s pomocí nižších složek katolické hierarchie.

Obsah

Klíčovým prvkem přijaté konstituce se stalo formální zavedení institutu uzavřeného volebního shromáždění, na němž přítomní kardinálové vybírají novou hlavu katolické církve. Díkce dokumentu trvala na poměrně přísných podmínkách ohledně technického a materiálních vybavení – všichni volitelé setrvali v jediné místnosti, hermeticky uzavřené od okolního světa a disponující pouze jediným oknem pro přísun potravy a nápojů. Pokud by nedošlo k rychlému nalezení shody na příštím papeži (do tří dnů), mělo následovat další ztížení podmínek, tj. jednoho chodu jídla na oběd a na večeři, a po dalších pěti dnech již pouze omezení jídla a pití na chléb, víno a vodu. K rychlé volbě měl přispět i paragraf, který kardinálům po dobu volby odnímal kontrolu nad příjmy z majetků, které díky svým úřadům spravovali.

Další část úpravy směřovala k autonomii, nezávislosti a minimálnímu ovlivnění výběru zvenčí. Jednak nebylo možné se zahájením volby příliš otálet a tím získat prostor pro případná jednání se světskými autoritami – konstituce stanovila, že volba musí začít deset dní po začátku sedisvakance, a to v místě, kde papež zemřel.¹²⁵ Světská autorita daného místa, kde se konkláve konala, přebírala zodpovědnost za uzavřenost a bezpečí volebního prostor.¹²⁶ Nebylo proto možné svévolně prostor konkláve opustit – pouze v případě odůvodněných okolností, tedy nejčastěji pro onemocnění.¹²⁷ Konstituce však také přímo, nezakrytě, trvala na zachování svobodného výběru nového papeže.

¹²⁵ Pouze v případě, že by volbě města bránily nepřekonatelné obtíže (např. interdikt nad městem, neochota vedení města přijmout na svém území konání volby apod.), bylo možné přesunout konání do nejbližšího příhodného města. Předpokládalo se, že potom se volba uskuteční v biskupském paláci či vhodném klášteře, samozřejmě po předchozích úpravách interiéru.

¹²⁶ „Ochránce“ konkláve se přísežně a s vědomím možného postihu zavazoval k výše uvedeným povinnostem.

¹²⁷ Konstituce počítala s případným návratem kardinála, pokud se jeho zdravotní stav zlepšil.

Již z principu věci proto prohlašovala za neplatné a nezávazné všechna dřívější ujednání a dohody ohledně případných kandidátů.¹²⁸ Pokud by snad některý z volitelů chtěl vynést obsah jednání z prostor konkláve, popř. komunikovat s osobou zvenčí (přijetí i vyslání dopisu či posla), musel počítat s velmi přísnými tresty – vrcholem byla exkomunikace.¹²⁹

Účinnost a hodnocení

Motivace pro vznik konstituce *Ubi periculum* se jeví být zřejmá. Primárně měla zabránit dlouhým a intrikami naplněným volbám, kde každý kardinál místo blaha církve realizuje vlastní zájmy. Technickými omezeními se rovněž směřovalo k rychlému zahájení volby, kterou již nebylo možno odsouvat čekáním na všechny členy kolegia. Druhým, a z pohledu našeho tématu zásahů světské moci do volebního procesu významnějším momentem, bylo zdůraznění svobodné kanonické volby. Světské autority ztratily zavedením uzavřeného konkláve možnost bezprostředně ovlivňovat rozhodování kardinálů, a to jak na počátku, tak v jeho průběhu.

Právě druhý zmiňovaný prvek zřetelně odráží změnu situace, ke které v průběhu 12. a 13. století docházelo. Postupně se konstitovaly národní monarchie a skrze jejich vliv se rovněž změnilo složení kardinálského kolegia. Politické zájmy a animozity se přenášely mezi špičky církevní hierarchie a ovlivňovaly výběr hlavy katolické církve. Řehoř X. se pokusil tento trend zvrátit a připomenout kardinálům, v čem musí spočívat jejich motivace při papežských volbách. Jelikož netrpěl žádnými iluzemi o poddajnost kardinálů vůči pouhým výzvám a nabádáním, nastavil technické podmínky natolik striktně a jednoznačně, že jejich obejití bylo velmi obtížné. Pokud by

¹²⁸ Ujednání především explicitně vyhlášovalo právní neúčinnost veškerých písemných smluv a závazků – v okamžiku zahájení, ale i průběhu volby musel mít každý kardinál volné ruce k výběru toho kandidáta, který by získal jeho hlas jen pro své kvality.

¹²⁹ Text konstituce viz Zweites Konzil von Lyon. *Ubi periculum*, in: Dekrete der ökumenischen Konzilien II., 314-318.

jednotlivé paragrafy konstituce byly naplňovány, zůstala by významná část volební procedury i nadále v rukou církve.¹³⁰

Problém konstituce však tvořily okolnosti, za nichž spatřila světlo světa. Jednání Řehoře X. lze sice označit za mimořádně organizačně zdařilé, ale k životaschopnosti tak zásadní právní úpravy bylo třeba přesvědčit o potřebnosti také ty, kterých se týkala – kardinály. Po smrti Řehoře X. se sice následně konkláve řídilo novou právní úpravou (papež Inocenc V. byl v roce 1276 zvolen po pouhém jednom dnu jednání), nespokojenost kardinálského kolegia však narůstala. Další papež Hadrián V. tlaku ustoupil a pozastavil její platnost. Jelikož ale zemřel ještě před vydáním oficiální konstituce, přenechal svůj záměr až svému nástupci Janu XXI. (1276-1277), který Řehořovu legislativu odstranil dekretem *Licet felicis recordationis*.¹³¹ Na druhou stranu však odstranění regulačních mechanismů opětovně otevřelo volby všem předchozím nepořádkům. Během dalších 20 let se špičky katolické církve shodly na tom, že jedinou šancí je návrat k prozíravým ustanovením Řehoře X. V říjnu 1294 papež Celestin V. (v čele církve stál od července do prosince 1294) opět konstituci vrátil v účinnost a celé dílo završil jeho nástupce Bonifác VIII. (1294-1303), který se postaral o pevné zakotvení konstituce v právním pořádku katolické církve tím, že se stala součástí *Liber sextus*, oficiálního papežského zákonodárství.¹³²

¹³⁰ Rozbor a komentář k dekretu *Ubi periculum* viz BURKHARD, op. cit., 293-309. K dekretu srov. také LECTOR: *Le Conclave*, 91-95; WURM: op. cit., 38-39; GAUGUSCH: op. cit., 90-92; WALSH: op. cit., 85-87.

¹³¹ Jedním z důvodů ke zrušení ustanovení konstituce měly být právě příliš tvrdé životní podmínky v rámci konkláve, které straší a nemocné kardinály neúměrně zatěžovaly (hovořilo se i o úmrtích).

¹³² Srov. LECTOR: *Le Conclave*, 95-99; WALSH: op. cit., 91.

2 *Ius exclusivae*

2.1 Počátky utváření práva exklusivity

Ius exclusivae (či obdobnými pojmy jako *ius exclusionis*, *droit d'exclusion*, *diritto di veto*, *Vetorecht*, popř. česky *exklusivita*, *právo veta*, *civilní veto*, *monarchistické veto* apod. označovaný institut) je jedním z nejzajímavějších projevů zasahování světské moci do církevních záležitostí v období nástupu novověku. Projevovalo se jako oprávnění některých katolických panovníků vyslovit v rámci volebního papežského konkláve svůj nesouhlas s jedním z kandidátů papežského stolce, a tím zabránit jeho zvolení do čela katolické církve.¹³³ Cesta k prosazení tohoto institutu však byla jen velmi pozvolná a zahrnovala mnoho dílčích kroků.

2.1.1 Historické předpoklady – vztahy církve a státu v 16. století

Na počátku všech úvah o záležitostech, které souvisí s právem exklusivity, si musíme položit klíčovou otázku, proč a za jakých podmínek tak významný prostředek ovlivňující papežské volby vznikl. Pokud přehlédneme relativně dlouhý časový horizont, který se táhne od právního zakotvení volebního konkláve v roce 1274 až po první náznaky o využití práva exklusivity v 16. století, vidíme poměrně značný prostor pro případné dřívější snahy katolických monarchů o vetování papežských kandidátů. Jelikož ze strany světské moci lze předpokládat trvalý zájem o kontrolu tak mocné instituce, jakou bylo papežství, musely příčiny, znemožňující ustavení panovnické exklusivity již ve středověku, spočívat v nepříznivých politických, náboženských či společenských podmínkách.

¹³³ Základní charakteristiky např. u LECTOR: *Le Conclave*, 469-475; GIOBBIO Adolfo: *Austria, Francia e Spagna e l'Esclusiva nel Conclave*. Rome: Editrice Romana, 1903, 4-6; SÄGMÜLLER: *Die Papstwahlen und die Staaten*, 1-3; FÜHR: *op. cit.*, 50-53.

Aniž bych chtěl detailně prezentovat a analyzovat předpoklady pro vznik práva exklusivity, musím upozornit na hlavní vývojové tendence, které podmínily panovnickou exklusivitu. Je třeba si především uvědomit, že až do konce 13. století se vztahy mezi papežstvím a světskou mocí primárně koncentrovaly na vzájemné papežsko-císařské vymezování. Až počátek 14. století přinesl nový prvek aktivního zásahu proti papežství ze strany francouzského krále (konflikt Bonifáce VIII. s Filipem IV.). Společně s částečným oslabením univerzalistických nároků římsko-německých císařů, kteří v osobách Ludvíka Bavora a Karla IV. nastoupili pozvolný proces směřující k větší „národní“ specifikaci Svaté říše římské, se dosud bipolární těžiště (papež – císař) rozšířilo. Nový trend podpořilo o přesunutí papežské rezidence do Avignonu, kde francouzský vliv nadále rostl.

Tyto vnější okolnosti však nelze zjednodušeně zaměňovat s představou o francouzské kontrole papežských voleb. Papežská kurie vytvářela ve 14. století sebevědomý, značně autonomní a univerzalistický organismus, který svými strukturami značně překračoval možnosti, jimiž disponoval jak francouzský král, tak další monarchové. Pokud všichni avignonští papežové měli francouzský původ, bylo to dáno především složením kardinálského kolegia, v němž převažoval francouzský prvek. Při volbách se bezpochyby zohledňovala vůle jednotlivých panovníků, nikdy však nebyl žádný z nich schopen dosáhnout zvolení či vyloučení nějakého kandidáta. Ve většině případů se zachovávala dikce dekretu *Ubi periculum*, který trval na uzavřenosti volebního konkláve a zakazoval jakákoliv přechodí ujednání.¹³⁴

Papežství se z francouzské vlivu vymanilo až na konci 70. let 14. století, jeho návrat do Říma však pouze započal téměř čtyřicetileté papežské schizma. To, co nás musí zaujmout, je skutečnost, že ani existence dvou, resp. tří papežů, a kardinálských sborů, které podléhaly jistému ovlivňování ze

¹³⁴ K avignonskému papežství srov. klasické dílo MOLLAT Guillaume: *Les papes d'Avignon*, Paris: Letouzey & Ané, 1964. Jednotlivá konkláve prezentuje <http://www.csun.edu/~hcfl1004/conclave-list.html>.

strany panovnických dvorů, neumožnila žádnému panovníkovi dosáhnout přímého dohledu nad papežskou politikou a volbami. Ani Zikmund Lucemburský, jakkoliv jeho autorita v rámci Kostinckého koncilu (1414-1418) vrcholila, nemohl postupovat bez těsné kooperace se shromážděnými kardinály a koncilními účastníky. Obnovené papežství si do poloviny 15. století vydobylo zpět značnou část respektu, ačkoliv se muselo potýkat s konciliárním hnutím. Není v možnostech této práce dokazovat, zda tento stav zapříčinila slabost jednotlivých světských autorit nebo zda je nutné hledat příčiny v novém sebeuvědomění latinského křesťanstva (konciliarismus), resp. v přetrvávajících mechanismech kuriálního sebevědomí.

Dobou zrodu práva exkluzivity, resp. okamžikem, kdy lze nalézt první tendence, které k němu směřují, musíme spojit až s 16. stoletím. Není jistě náhodou, že se jedná o fázi přechodu mezi středověkem a novověkem, v níž dochází k zásadním politickým, společenským a náboženským změnám. V průběhu 15. století a v první polovině století následujícího klíčové mocnosti křesťanské Evropy dokončily vývoj směřující k upevnění silné královské autority a dotvoření integrované národní monarchie. Tato odlišnost vynikne zejména při srovnání s poměry, které panovaly v první polovině 15. století. Papežství po návratu do Itálie postupně ztrácelo schopnost účinně upravovat poměry ve zbytku latinské Evropy a zabředávalo do lokálních italských bojů. Na místo církevní reformy, o níž se hovořilo na koncilech v Kostnici či Basileji, se papežové soustředili na architektonické povznesení Říma a podporu umění. Z univerzální církevní autority se během několika desítek let stal ambiciózní hráč na italském lokálním kolbišti, který používal nástroje církevní moci spíše k politickému boji. Ostatní monarchie mezitím, složitě a ne vždy úspěšně, přesto usilovně bojovaly o svůj vzestup.¹³⁵

¹³⁵ K obecným poměrům srov. velmi podnětný sborník STAUBACH Nikolaus (ed.): Rom und das Reich vor der Reformation, Frankfurt am Main: Lang, 2004, popř. DAWSON Christopher: Rozdělení, nebo reforma západního křesťanstva?, Praha: Vyšehrad, 1998, 44-65. K renesančnímu papežství srov. SEPPELT: Das Papsttum im Spätmittelalter.

Zřetelně se tento vývoj odráží na příkladě Francouzského království. Ještě v první polovině 15. století zaměstnávala francouzské krále vyčerpávající válka s Anglií (tzv. stoletá válka, ukončená roku 1453), po níž bylo třeba vyrovnat s nebezpečným burgundským sousedem. V 70. letech došlo k prvnímu měření sil s Habsburky. Přesto Francie cílevědomě směřovala k završení své státní a národní integrace a již na sklonku století se mohla prezentovat jako silný, centrálně řízený a ekonomicky i vojensky silný stát.¹³⁶ Podobně se chovaly obě monarchie – Kastilie a Aragon – na Pyrenejském poloostrově. Skrze sňatek Isabely Kastilské a Ferdinanda Aragonského (1469) se poloostrov sjednotil, čemuž napomohlo i dobytí muslimského jihu v Granadě (1492). Ukončení vzájemných pútek, odstranění muslimského prvku a vnitřní „očista“ (inkviziční postup proti židovskému a muslimskému obyvatelstvu) umožnilo přejít k cílené expanzi – ať již v Itálii, nebo v nově objevené Americe.¹³⁷

Poněkud odlišným vývojem prošla Svatá říše římská. Po smrti Zikmunda Lucemburského (+1437) přešla římsko-německá koruna i císařská hodnota na Habsburky. Císař Fridrich III. však jen s velkými obtížemi čelil různorodým obtížím (spory uvnitř habsburského rodu, útoky Matyáše Korvína, nezávislá říšská šlechta). Až do konce 15. století se císařská autorita netěšila přílišnému vlivu. Ale i v případě Habsburků nastala rychlá změna. Hlavní příčinou se stalo nejdříve dynastické propojení s burgundským rodem (sňatek Fridrichova syna Maxmiliána I. s burgundskou dědičkou Marií) a posléze sňatkové dohody mezi Habsburky a španělským královským rodem (především Maxmiliánův syn Filip a Ferdinandova dcera Jana).¹³⁸ Na počátku

¹³⁶ Zásluhy na všech těchto změnách lze přičíst především králi Ludvíku XI. (1461-1483), resp. jeho synovi Karlovi VIII. (1483-1498). Francie dobudovala výkonný správní aparát ve sužbách krále a připojila dosud poměrně nezávislá území jako Bretaň či Provence.

¹³⁷ K proměně Španělska v této době srov. PÉREZ Joseph: Ferdinand und Isabella. Spanien zur Zeit der katholischen Könige, München: Diederichs, 1989.

¹³⁸ K této otázce především KOHLER, Alfred, Die Doppelhochzeit von 1496/1497, in: Hispania - Austria. Die Katholische Könige, Maximilian I. und die Anfänge der casa de Austria in Spanien, KOHLER Alfred, EDELMAYER Friedrich (ed.), Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1993, 59-86; WIESFLECKER Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanische Heirats- und

16. století si muselo papežství poprvé přiznat, že čelí zvýšenému zájmu tří posílených monarchií o své záležitosti.

Ústředním motivem pro vývoj v první polovině 16. století se staly italské teritoriální poměry.¹³⁹ O svá dědická práva se hlásili jak francouzští králové Karel VIII. a Ludvík XII. (1498-1509),¹⁴⁰ tak Ferdinand Aragonský. Papeži Juliovi II. (1503-1513) se pouze díky značnému odhodlání a vytvrvalosti podařilo hájit zájmy Církevního státu.¹⁴¹ Přestože se tyto politické boje dosud nepromítly bezprostředně do církevních záležitostí, nebylo možné přehlížet evidentní změnu sil. Jednotlivé italské státy a spolky, snad jen s výjimkou Benátek, ztrácely na významu. Jejich pozice zaujímaly silné monarchie, jejichž teritoriální zájmy mohly kdykoliv přejít v zásahy do papežské politiky.

Zajímavou ukázkou možného střetu doložil císař Maxmilián I.¹⁴² v roce 1511. Ambiciózní panovník poprvé na prahu novověku v plnosti pochopil význam kontroly papežské instituce pro řešení politických i hospodářských záležitostí a zasáhl do papežských voleb. Po zprávách o blížícím se skonu papeže Julia II. začal intenzivně připravovat svoji vlastní kandidaturu na papežský stolec. Jakkoliv se může celý projekt jevit jako politická hra, nelze ho brát na lehkou váhu. Již skutečnost, že Maxmilián jednal s některými kardinály a svému hlavnímu bankéři Jakubu Fuggerovi vydal pokyn k přípravě finančního obnosu ve výši 300 000 zlatých dukátů, svědčí o císařově odhodlání. Prostředníkem při vyjednávání vně i uvnitř kardinálského kolegia

Bündnisverträge von 1495/96, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 67 (1959) 1-52.

¹³⁹ K politickým poměrům v Itálii na počátku 16. století srov. WIESFLECKER Hermann: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. 4., München: Oldenbourg, 1981, 29-32.

¹⁴⁰ BULST Neithard: Ludwig XII. (1498-1514), in: HARTMANN Peter Claus (ed.), Französische Könige und Kaiser der Neuzeit. Von Ludwig XII. bis Napoleon III. (1498-1870), München: Beck, 1994, 47-49.

¹⁴¹ K osobě papeže Julia II. srov. SHAWOVÁ Christine: Julius II., Praha, Litomyšl: Paseka, 2001; FUSERO Clemente: Giulio II., Milano: Oglia 1965; PASTOR: op. cit. III/2, 659-1142; SEPPELT: Das Papsttum im Spätmittelalter, 395-408.

¹⁴² K charakteristice vlády Maxmiliána I. srov. HOLLEGGER Manfred: Maximilian I. (1459-1519). Herrscher und Mensch einer Zeitwende, Stuttgart: Kohlhammer, 2005.

měl být císařův zplnomocněnec a jmenovaný kardinál Matthias Lang, který mohl plnit roli později tak důležitého „korunního kardinála“.¹⁴³ K naplnění plánů nakonec nedošlo, neboť Julius II. opětovně osvědčil své „železné“ zdraví a těžkou chorobu překonal. Ale již samotná možnost takových projektů prokazuje, že renesanční papežství, v němž úplatky pro kardinálské kolegium otevíraly cestu k papežské tiáři, neskýtalo dostatečné záruky pro církevní autonomii stran papežských voleb.¹⁴⁴

Pokud bychom chtěli tyto vývojové tendence shrnout, musíme konstatovat, že dokud byly hlavní evropské velmoci nuceny soustředit svoji hlavní pozornost na vnitřní konsolidaci a čelit četným existenčním problémům, zůstávalo papežství uchráněno přímým intervencím. Absenci vnějšího „ohrožení“ však vyvážovaly problémy vnitřní – papežství setrvalo v zajetí vlastní italské politiky a příliš podléhalo negativním faktorům počínaje nepotismem a konče špatnou finanční politikou. Jednotlivé státy na Apeninském poloostrově prosazovaly vlastní kandidáty na papežský stolec a hlavním problémem se stal především všeobecně rozšířený nešvar korupce a simonie, se kterým se renesanční papežství jen obtížně vyrovnávalo.¹⁴⁵ Až v průběhu 16. století se začaly mocenské poměry v Evropě měnit. Postupující centralizace národních monarchií a počátky panovnického absolutismu vedly menší státy k omezení možnosti realizovat vlastní politiku, a naopak začala

¹⁴³ SALLABERGER Johann: Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468-1540): Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen, München: Pustet, 1997.

¹⁴⁴ K Maxmiliánově papežské kandidatuře srov. SCHULTE Aloys: Kaiser Maximilian I. als Kandidat für den päpstlichen Stuhl 1511, Leipzig: Duncker&Humblot, 1906; NÄGLE August: Hat Kaiser Maximilian I. im Jahre 1507 Papst werden wollen?, in: Historisches Jahrbuch 28 (1907) 278-301, popř. SUCHÁNEK Drahomír: The Emperor Maximilian I and the Possibility of Personal Connection of Empire and Papacy, in: *Prague Papers on History of International Relations* 2008: 57-72.

¹⁴⁵ FISCHER: op. cit., 50-51. Vrcholem prodejnosti papežského úřadu se stala volba z roku 1492, kdy se v konkláve střetli dva kandidáti – Giuliano della Rovere a Rodrigo de Borgia. Oba začali uplácet jednotlivé kardinály dosud nepoznaným způsobem. Giuliano jako spojenec Francie a jí nakloněných italských států získal na úplatky přes 300 000 zlatých dukátů, ale i Rodrigo shromáždil za dobu svého působení u papežské kurie značný majetek. Věděl dobře, co dělá - platila totiž zásada, že kardinál, který se stal papežem, musel složit všechny dosavadní funkce. Rodrigo proto obešel všechny důležité kardinály a přímo jim přisejně slíbil funkce, prebendy a peníze, které v případě jeho zvolení dostanou. Výsledkem bylo jeho jednomyslné zvolení papežem v srpnu 1492, a to včetně hlasu Giuliana, který viděl, že prohrál. Nebylo diskuzí o tom, že volba byla vrcholem simonie (a na tuto notu později Giuliano, který záhy z Říma utekl k francouzskému králi, hrál, když požadoval Alexandrovo sesazení). Ke konkláve srov. <http://www.csun.edu/~hcfll004/SV1492.html>.

mocenská převaha velmocí, které mezi sebou začaly intenzivně soupeřit. Jejich cílem se stala zejména rozdrobená Itálie.

Všeobecně přijímaný moment zlomu přišel v roce 1527, kdy padl Řím v plen vojskům císaře Karla V.¹⁴⁶ Tento moment s konečnou platností ukončil papežské představy o možnostech ovládnout Itálii a připomněl, že římská církev neobstojí bez provedení důležitých reforem. Ačkoliv se proces vnitřní obrody církve protáhl na několik příštích desetiletí, bod obratu již nastal a zřetelně ukázal nové rozložení sil. Papežství se muselo smířit se skutečností, že jeho mocenské postavení stojí před zřetelnými limity. Nejednalo se pouze o politické a společenské faktory. Neméně důležitým prvkem se ukázal být i náboženský vývoj. Vlna luterské a kalvínské reformace, která se přehnala Evropou, společně s reálnou neschopností papežství problém účinně řešit, dále postavení papežství diskreditovaly. Katolická církev se sice v 60. letech 16. století dokázala v mnoha ohledech očistit od různých nešvarů a nastoupila cestu k vnitřní i vnější obrodě, s ohledem na politické rozložení sil však musela respektovat rostoucí závislost na svých „ochráncích“. Především Habsburci, kteří hájili katolicismus v španělsko-burgundském i středoevropském regionu, trvali na svých právech a zásluhách. Postavení Francie bylo v tomto období přece jen komplikovanější, byť i ona na konci 16. století ukázala připravenost hájit své zájmy přední katolické mocnosti.

Námi hledané příčiny lze proto shrnout následovně: a) v politické oblasti to je dotvoření silných národních monarchií s rostoucím postavením panovníka, které prosazují své zájmy na širší evropské úrovni. Onen „koncert velmocí“ do značné míry vytlačuje menší státní útvary a ztěžuje papežům hájit svoji autonomii; b) náboženské rozdělení Evropy omezuje vzájemné vymezování mezi papežstvím a světskou mocí na tři hlavní mocnosti – Španělsko, Svatou říši římskou národa německého a Francii. Tyto dominantní

¹⁴⁶ Srov. CHASTEL André: Vyplenění Říma. Od manýrismu k protireformaci, Praha: Barrister a Principal, 2003.

celky hodlají skrze kontrolu papežství stabilizovat a vyzdvihnout své postavení v katolickém světě; c) oslabená papežská instituce musí do značné míry respektovat rozložení sil a přijímat „ochranu“ katolických monarchů.

Všechny tyto faktory vytvářely předpokaldy pro zásahy do papežské politiky, přesto nebylo možné vyloučit, že silná a nepoddajná papežská osobnost se vzepře mocenskému diktátu a odmítne kladené podmínky. Pro každou katolickou mocnost bylo tudíž mimořádně důležité kontrolovat již samotný proces výběru nové hlavy katolické církve a papežské volby stanuly v popředí zájmu.

2.1.2 Kardinálské kolegium

Pohled na kardinálské kolégium, které na počátku 16. století mělo ve svých rukou výběr Petrových nástupců, neskýtal příliš lichotivý pohled. Podstatná část z nich se formovala z řad lidí spřízněných s konkrétními papeži, kteří jim propůjčili kardinálskou hodnost z rodiných či přátelských důvodů (nepotismus). Další část si kardinálský kloubouk přímo koupila či ho vyměnila za politické koncese a spojenectví. Nutnost udržovat korektní vztahy s jednotlivými monarchiemi či italskými státy vedla papeže ke jmenování kardinálů národních, jejichž počet pro danou zemi kolísal podle aktuálních spojeneckých vazeb. Již tato krátká charakteristika naznačuje, že mravní kredit a církevní profílance podstatné části kolégia nedosahovaly potřebné úrovně. Kardinálové svoje postavení, až na výjimky, považovali za možnost společenského a materiálního vzestupu, což již předem vylučovalo „přecitlivělost“ k ustanovením církevního práva ohledně papežských voleb.¹⁴⁷

Podstatné změny doznalo nejen složení, ale i počet kolegia kardinálů. Pomyslný počátek je spojen s papežem Alexandrem VI. (1492-1503), který

¹⁴⁷ Základní práci pro poznání vývoje, struktury a personálií, a to včetně rodinných vazeb, představuje práce WEBER Christoph: *Senatus Divinus: verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit (1500 - 1800)*, Frankfurt am Main: Lang, 1996.

začal ve velkém prodávat církevní úřady. Dvakrát porušil nepsanou zásadu omezeného počtu kardinálů a jmenoval za úplatu celé skupiny nových držitelů purpuru. Jelikož ale mnozí další kardinálové postupně umírali (a ne náhodou se hovořilo o jejich záměrném odstranění pověstným Borgiovským jedem), celkový počet enormně nevzrostl. Ještě na počátku 16. století proto o novém papeži rozhodovalo kolem 30 kardinálů.¹⁴⁸ Zásadní zlom přišel s papežem Lvem X. Tento uměnímilovný, ale také velmi rozhazovačný muž trpěl stálým nedostatkem financí. V kritické okamžiku se rozhodl k radikálnímu kroku a v jeden den, v červenci 1517, jmenoval 13 kardinálů.¹⁴⁹ To byl naprostý šok – Lev to učinil pro peníze, ale současně i kombinoval do budoucna. Tím totiž rozbil kardinálské kolegium jako uzavřenou instituci vlivných prelátů, kteří řídí církevní politiku podle vlastního užitku a blokují možnost reform. Zpočátku takový krok vytvořil chaos, ale s příchodem reformně smýšlejících papežů a kardinálů v druhé polovině 16. století se právě proto mohly hnout ledy.

Formální dotvoření pravidel pro podobu kardinálského kolegia je spojeno s bulou papeže Sixta V. *Postquam versus*, kterou vydal 3. prosince 1586. Po vzoru 70 židovských starších, které na Boží příkaz vyvolil Mojžíš (Nm 11,16), byl počet kardinálů ustálen na 6 kardinálů-biskupů, 50 kardinálů-kněží a 14 kardinálů-jáhnů. Současně se zamezilo renesančnímu zlovyku propůjčovat purpur rodinným příslušníkům v sotva jinšském věku, když se stanovil minimální věk pro kardinála-jáhna na 22 let. Kardinál musel mít za sebou alespoň jeden rok pastorače a vykonávat službu jako klerik (tj. v příslušném oblečení a s tonsurou). Zajímavý detail tvořilo ustanovení, že alespoň čtyři členové kolegia musí reprezentovat žebravé řády (byť

¹⁴⁸ Ještě papeže Alexandra VI. volilo 23 kardinálů (z 27 oprávněných), další dvě volby v roce 1503 odrážely prodávání kardinálských klobouků rodinou Borgiů – 37 kardinál (z 45 oprávněných), resp. 39 (z 44). Srov.

<http://www2.fiu.edu/~mirandas/conclave-xv.htm> a <http://www2.fiu.edu/~mirandas/conclave-xvii.htm>.

¹⁴⁹ Srov. <http://www.catholic-hierarchy.org/event/cs1517.html>.

s podmínkou udělení doktorátu z teologie).¹⁵⁰ Sám Sixtus ale zahájil svoji kariéru u františkánů, takže lze jeho intenci pochopit.

Rozšíření kardinálského kolegia otevřelo nové možnosti ovlivňovat papežské volby. Nejmocnější katoličtí panovníci, tj. císař a králové francouzský a španělský, vyvíjeli stálý tlak na to, aby papežové propůjčovali co nejvyšší počet kardinálských klobouků jejich poddaným. Každé kardinálské kolegium v 16. století mělo různě početnou skupinu tzv. národních kardinálů, kteří měli, v představách příslušných monarchů, hájit zájmy svých pánů. Převažující většina nositelů purpuru se ale stále formovala z řad Italů, byť ani zde se nejednalo o homogenní skupinu. Své stálé zástupce zde měli zejména Benátčané, Florentinové, Neapolitáni a mnozí další.¹⁵¹ Pokud bychom proto chtěli dosáhnout alespoň základního pohledu na rozložení kardinálského kolegia, musíme se spokojit jen s velmi obecnými konturami. První skupinu, mezi sebou zákonitě jasně diferencovanou, vytvářeli zmiňovaní národní kardinálové. Přesnější by bylo v tomto ohledu hovořit spíše o „korunní frakci“, neboť nezřídka sem náleželi i kardinálové, kteří byli drženi rozličnými vazbami k příslušnému monarchovi i bez stejné národní příslušnosti. Z velké části byly tyto vazby finančního a mocenského rázu - jednalo se o prebendy, rozličné důchody, udělená privilegia apod. V čele korunních frakcí stáli pověřeni kardinálové (tzv. korunní kardinál - *cardinale protettore*). Právě na jejich bedrech ležela odpovědnost za respektování panovnických zájmů a „zdravý“ průběh volebního konkláve.¹⁵²

Druhou skupinu vytvářeli kardinálové, kteří za své jmenování vděčili některému z předchozích papežů a byli i nadále zavázáni jeho rodu. Hovoříme

¹⁵⁰ Text buly viz <http://www2.fiu.edu/~mirandas/postquam.htm>.

¹⁵¹ Srov. HERRE: op. cit., 25-28; REINHARD: op. cit., 44-47. Přehled národností jednotlivých členů kolegia opět přehledně pro jednotlivá konklave <http://www2.fiu.edu/~mirandas/conclave-xvi.htm>, popř. <http://www.catholic-hierarchy.org/event/conclave.html>.

¹⁵² Srov. EISLER: op. cit., 36; HERRE: op. cit., 28-29; PONCET Olivier: Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France, in: SIGNOROTTO Gianvittorio, VISCEGLIA Maria Antonietta (ed.): La corte di Roma tra Cinque e Seicento "teatro" della politica europea, Roma: Bulzoni, 1998, 461-480.

proto buď o tzv. nepotské frakci či dokonce poněkud nepatřičně o „výtvorech“ a „kreaturách“ (v tom smyslu, že je předchozí papežové či jejich příznivci „stvořili“). Ani tato skupina nebyla vždy jednotná. Příčinou byla jednak odlišná politika jednotlivých papežů, z nichž jedni nepotismus praktikovali bez větších zábran, druzí se naopak tento obyčej pokoušeli vymýtit. Dále je třeba si uvědomit, že v kardinálském kolegiu byli nepoti různých papežů, kteří se nejednou vzájemně potírali, a případná spolupráce mezi nimi byla v podstatě nemožná.¹⁵³ To, co nepoty spojovalo, byla snaha udržet si co největší podíl na moci, které se těšili za předchozích papežů. V rámci výběru nového papeže se tudíž buď pokoušeli zvolit někoho ze svých řad či jinak zavázaného kardinála, nebo se přikláněli k jiným skupinám podle toho, kdo byl ochoten respektovat jejich zájmy. Jejich chování proto bylo nejvíce utilitární a neváhali se chovat při volbách dosti kupeckým způsobem.

Třetí skupinou byli tzv. zelanti či squadronisté. Takto nazývaní kardinálové se programově nehlásili k žádné mocenské skupině a deklarovali zájem pouze o výhody samotné církve. Snažili se stát stranou intrik a obchodů a podle možností se řídili principy. Jejich konečným cílem bylo odstranění jak rozbujelého nepotismu, tak i zasahování světské moci. Jejich počet byl zpočátku malý, ale s prosazením tridentské reformy církve a díky působení několika svědomitých papežů se jejich řady rozrůstaly. Každý další necitlivý postup proti církvi jejich odhodlání jen zvyšoval a rovněž jejich autorita a prestiž v katolické církvi narůstaly (proto také jejich další pojmenování *gente di bene*). V praxi ovšem museli nejednou přistoupit na kompromisy a pro dosažení jistých výhod tolerovat zažitě zvyklosti. Část z nich dokonce připouštěla, že pro zachování další klidné existence katolické církve je třeba respektovat příslušná práva katolických monarchů.¹⁵⁴

¹⁵³ HERRE: op. cit., 29.

¹⁵⁴ K tématu srov. základní práce TABACCHI Stefano: Cardinali zelanti e fazioni cardinalizie tra fine Seicento e inizio Settecento, in: SIGNOROTTO Gianvittorio, VISCEGLIA Maria Antonietta (ed.): La corte di Roma tra Cinque e Seicento “teatro” della politica europea, Roma: Bulzoni, 1998, 139-165 a SIGNOROTTO Gianvittorio: Lo squadrone volante. I cardinali “liberi” e la politica europea nella seconda metà del XVII secolo, in: SIGNOROTTO Gianvittorio, VISCEGLIA Maria Antonietta (ed.): La corte di Roma tra Cinque e Seicento “teatro” della politica europea, Roma: Bulzoni, 1998, 93-138.

2.1.3 První pokusy světské moci o kontrolu papežských voleb

2.1.3.1 Vnější rámec světských intervencí

Cesty k ovlivnění jmenování příznivého římského biskupa, resp. k zamezení nástupu takového pontifika, který by svojí politikou podpořil nepřátelskou stranu, se s ohledem na církevní normy nutně omezovaly na ovlivňování chování kardinálského kolegia. Úmrtí stávajícího papeže a následné konkláve, scházející se k volbě jeho nástupce, se pravidelně stávaly netrpělivě očekávanými událostmi, na které se soustřeďovala pozornost celého katolického světa. S ohledem na rostoucí počet členů kardinálského kolegia a jejich nejednotnost, se papežská volba velmi často měnila v taktickou hru naplněnou intrikami, výhružkami a komplikovanými vyjednáváním.¹⁵⁵ Všechny významnější státy udržovaly u papežského dvora své vyslance, placené agenty a další informátory, kteří se starali nejen o stále aktuální zprávy z papežského okolí, ale i o co nejlepší zajištění případné papežské volby. Primárním cílem bylo samozřejmě dosáhnout zvolení sobě příznivého papeže. S ohledem na poměry v kardinálském kolegiu se ovšem jednalo o obtížný úkol. Proto byl nutno nejednou přistoupit k opačnému postupu, tedy zamezit zvolení kardinála „nevhodného“. S ohledem na volební proceduru, která vyžadovala k určení nového papeže dvoutřetinovou většinu, se právě tato druhá možnost jevila mnohem schůdnější a k její realizaci se upírala hlavní pozornost.

V 16. století enormně vzrostla role pověřených vyslanců jednotlivých monarchů. Papežská kurie i kardinálské kolegium respektovaly jejich postavení a považovaly za přirozené, že všechny důležitější kroky – rozhovory s národními kardinály, vyjadřování vůle a postojů „svých“ monarchů, zajištění vojenské „ochrany“ Říma v době konání volby apod. – je třeba s nimi

¹⁵⁵ EISLER: op. cit., 35-36.

konzultovat. Podstatná část kardinálů národních skupin před vstupem do konkláve navštívila příslušného vyslance, v případě korunních kardinálů, kteří potom vyjadřovali při volbě monarchovy zájmy, lze považovat úzký vztah k vyslanci za povinnost. Také po uzavření volebních prostor nemohl vyslanec a jeho spolupracovníci zůstat pasivní – udržovali stálý korespondenční či skrze posly udržovaný styk s panovníkem, různými prostředky, legálními i nelegálními, komunikovali s kardinály či jejich personálem v konkláve, popř. přinášeli k uzavřeným dveřím konkláve oficiální dopisy a nóty, kterými apelovali na kardinálské kolegium.

Při dlouhotrvajících konkláve musel vyslanec vyhodnocovat a analyzovat šance různých kandidátů, popř. řešit přijatelnost či nepřijatelnost kardinálů, s nimiž se před započetím konkláve nepočítalo. Bez diskuzí proto musíme přijmout výchozí podmínky, které v 16. století nepředstavovaly volební konkláve jako uzavřený svět ponořený sám do sebe. Výběr nového papeže se ve většině případů stával záležitostí aktivního vyjednávání mezi vnějším světem diplomatických zástupců a uvnitř konkláve hlasujících kardinálů, resp. skupin kardinálů. Negativním rysem voleb se stávala praxe, a právě v 16. století s rostoucí tendencí, že o výsledku volby rozhodovaly síly mimo konkláve. Vše samozřejmě záviselo na schopnostech aktivně ovlivňovat konání kardinálského kolegia.¹⁵⁶

2.1.3.2 Mechanismus papežské volby a jeho specifické prvky v 16. století

Po formální stránce se podmínky pro papežskou volbu řídily podle ustanovení volebních dekretů. Přesto nelze pominout skutečnost, že atmosféra a praxe renesančního papežství determinovala chování kardinálského kolegia i hluboko do 16. století, tedy nehledě na probíhající obrodný proces v katolické církvi. Kardinálové byli dobře seznámeni s pravidly výběru

¹⁵⁶ Příklad fungování konkláve viz Exkurz č. 1.

nového papeže i případnými sankcemi při jejich nedodržení, přesto k nim přistupovali s jistou laxností a některá ustanovení buď odlišně interpretovali či přímo obcházel. Neúcta k pravidlům volby tak svědčí jak o sebevědomí kardinálského kolegia, které si osobovalo upravovat pokyny, tak o faktické síle světské moci, která kardinály k takovému jednání nutila.

Průběh volby probíhal v základním přehledu následovně. Kardinálové po ukončení pohřebních obřadů za zesnulého papeže ve slavnostním průvodu vstoupili do konkláve, které bylo slavnostně uzavřeno (zevnitř i zvenku). Následovaly modlitby za přízeň a přispění Ducha svatého, složení kardinálských přísah se závazkem zvolit nejvhodnějšího kandidáta podle jeho kvalit a veřejné přečtení příslušných právních ustanovení stran papežských voleb. V případě sporů se ještě před započítáním volby řešila otázka tajného či veřejného hlasování, popř. přípustnosti tzv. akcesu, tj. možnosti po odevzdání hlasu svoje rozhodnutí změnit a dát svůj hlas kandidátovi s největším počtem dosažených hlasů. Teprve potom se mohlo přistoupit k hlasování. Hlasy pro kandidáty se odevzdávaly v rámci tzv. skrutinií, a to ve formě předem připravených lístků, na kterých vedle jména toho, koho daný kardiál zvolil, musel napsat své osobní (a jen jemu známé) heslo, aby bylo možno lístek identifikovat. Důvodem bylo ustanovení, že do potřebné většiny se nezapočítává hlas pro sebe samého – pokud se zpětně zjistilo, že bylo většiny dosaženo jen díky hlasu zvoleného, vše se muselo prohlásit za nedostatečné. Volba trvala tak dlouho, než obdržel jeden z kandidátů požadované 2/3 hlasů; když k tomuto okamžiku došlo, většinou ještě jednou se vše potvrdilo při slavnostním potvrzovacím hlasování, kde již předurčení kandidát měl připraveno slavnostní pontifikální oblečení, papežský trůn a další odznaky svého úřadu. Následně se otevřelo konkláve a nový papež byl představen vnějšímu světu.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Všechny technické okolnosti voleb pečlivě zpracoval WURM: op. cit., 90-136.

Tento zdánlivě jednoduchý a osvědčený postup však v sobě obsahoval velké množství úskalí, která dokázala výběr nové hlavy katolické církve značně zkomplikovat a nejednou i zablokovat. Pokusím se proto poukázat alespoň na nejdůležitější prvky, bez jejich výkladu a pochopení by nebyla zřejmá ani otázka panovnického ovlivňování voleb a samotné právo veta.

a) *Vstup do konkláve*. Okolnosti a časové vymezení pro zahájení volebního konkláve určoval především dekret *Ubi periculum*, který trval na desetidenní lhůtě pro zahájení volby. V praxi však docházelo pravidelně k značnému zdržení. Zpravidla trvalo 8-10 dní, než se vše připravilo k slavnostnímu pohřbu zesnulého papeže. Samotné pohřební obřady se římských zvyklostí konaly 9 dní.¹⁵⁸ Teprve potom kardinálové slavnostně, v průvodu, odcházeli do konkláve. Přestože se tedy zahájení konkláve odsouvalo na 20 dní po smrti papeže, pro mnoho kardinálů i taková lhůta představovala příliš krátký časový úsek k příjezdu do Říma. Tento moment nahrával těm kardinálům, kteří se pohybovali v blízkosti papežské kurie, tedy zpravidla blízkým spolupracovníkům a nepotům dosavadního papeže. Naopak národní kardinálové tím byli znevýhodněni, což se týkalo zjemněna francouzských prelátů.¹⁵⁹

Zákonitě proto vznikala různá pnutí a neshody, zda ještě nevyčkat se začátkem volby. Rychlá volba totiž skýtala mimořádné podmínky pro zvolení kandidáta, který by v případě přítomnosti všech oprávněných kardinálů hledal požadovanou většinu je velmi obtížně. Opozice v kardinálském kolegiu naopak přistupovala ke zdržování, používala různé obstrukce, případně vyhrožovala možnými následky – např. schizmatem. Právě v tomto okamžiku vynikla role vyslance, který přicházel ke dveřím konkláve a apeloval na kardinály, aby ještě posečkali se zahájení hlasování. Používal přitom rozličné prostředky argumentace – od vyhrožování odvetnými opatřeními svého monarchy až po klamně či pravdivě informace o datum příjezdu očekávaných

¹⁵⁸ K náležitostem papežských pohřbů srov. WURM: op. cit., 90-96.

¹⁵⁹ Španělská strana dokázala „své“ kardinály mobilizovat rychleji, neboť španělský monarcha ovládal četná území na Apeninském poloostrově a zdejší kardinálové většinou onu dvacetidenní lhůtu stihli.

kardinálů. Také výsledky takových apelů nebyly vždy stejné, o všem muselo rozhodnout vyjednávání celého kardinálského kolegia. Často ale i několik dní zdržování stačilo k příjezdu prvních opozdílů. Nelze zapomínat ani na skutečnost, že tito kardinálové přivázeli aktuální a očekávané pokyny svých monarchů, neboť nejednou se formovali z řad příslušníků panovnického rodu. Potom i po vstupu do konkláve přebírali vedení národních frakcí kardinálů – nepočkat na takto významné členy kardinálského sboru proto představovalo citlivou a nebezpečnou záležitost.

b) *Uzavřenost konkláve*. Výběr nového papeže měl být z principu věci výhradní záležitostí kardinálského kolegia. Jakékoliv zásahy zvenčí měly být proto vyloučeny. V praxi však tento prvek narážel na mnohé nedostatky, protože jak zástupci světské moci venku, tak kardinálové uvnitř potřebovali reagovat na změny, ke kterým v průběhu volby docházelo. V mnoha soudobých svědectvích zaznívá kritika propustnosti zdí konkláve, i když styk s vnějším světem mělo představovat pouze okno pro příjem zásob, popř. dveře konkláve, kam se mohl odstavit vyslanec či jiná pověřená osoba.

Obě strany, vně i uvnitř, hledaly rozličné způsoby komunikace. První, byť poněkud primitivní, spočíval ve fyzickém porušení uzavřenosti konkláve. Ve zprávách vyslanců slyšíme např. o proražení stropu jedné z místností a přistavěném žebříku, na nějž musel španělský vyslanec vylézt, aby mohl sdělit pokyny korunnímu kardinálovi. V jiných případech se prorážely díry do zdí apod. Druhý způsob, elegantnější, ale zdlouhavější, vyžadoval vyslání někoho z kardinálského personálu (sluha, sekretář) mimo konkláve. V 16. století se vždy nalezla „nutná“ příčina opuštění konkláve a opětovného návratu (např. obstarání léku pro kardinála, účast na pohřbu příbuzného atd.). Posel mohl vynést dopis pro vyslance a přinést nové instrukce. Nezřídka funkci prostředníka splnil nemocný kardinál, který sice opustil konkláve, ale po svém uzdravení se opětovně, náležitě instruován, vrátil.

c) *Hlasování*. Ani samotný průběh hlasování nebyl vždy bez komplikací. Mimo již výše zmiňovaných nejasností, zda hlasovat tajně či veřejně, resp. zda a za jakých okolností využít možnost tzv. přistoupení (akces), ani odevzdávání hlasů pro jednotlivé kandidáty neskýtalo jednoznačný obraz. Příčinou byla zvyklost, kterou dosavadní volební dekreta přímo nezakazovaly, odevzdat svoji nominaci několika kardinálům současně. V praxi tak obsahoval hlasovací lístek jména až čtyř prelátů a každému z nich se hlas započítával do konečného součtu.

Jen ve výjimečných případech, pokud panovala všeobecná shoda na jednom z kardinálů, se mohla zaměnit volba za všeobecnou a veřejnou aklamaci. Takového způsobu výběru však nebylo možné dosáhnout příliš často, zejména pokud trval tlak světských předáků. O aklamacích lze proto i hovořit až na konci volby, v okamžiku, kdy konečně získal nějaký kandidát potřebnou většinu. V té chvíli se proces vyjednávání nemusel nutně zastavit – pokračoval i nadále s cílem, aby bylo dosaženo jednomyslné shody. Tato na první pohled již zbytečná záležitost měla svůj smysl, neboť poskytovala zvolenému, nehledě na předchozí tvrdé střety a boje, plnou legitimitu a poraženému křídlu kardinálů umožňoval usmíření s novým papežem.¹⁶⁰

Častěji než aklamace přicházela ke slovu tzv. kompromisní volba. Pokud se i po dlouhých jednáních nejevila možnost prosazení nějakého kandidáta reálná, mohli se kardinálové dohodnout na delegování svých pravomocí na užší volitelskou skupinu. Zpravidla ji tvořili tři zástupci ze všech hlavních frakcí. I oni v rámci zmenšeného kolegia o kandidátech hlasovali, pokud ale zbytek kardinálského kolegia nic nenamítal, stačila ke zvolení prostá většina. Takový způsob volby vyžadoval jasná pravidla – s formou výběru kompromisem museli souhlasit všichni kardinálové a také

¹⁶⁰ K aklamativní volbě srov. WURM: op. cit., 112-113.

výsledek museli všichni schválit, nikdo ze zástupců nesměl volit sám sebe a zplnomocnění pro zástupce měla jasné časové ohraničení.¹⁶¹

d) **Materiální podmínky.** Častým neduhem papežských konkláve v 16. století byla jejich značná délka. Intervence světské moci i vlastní zájmy jednotlivých kardinálů prodlužovaly výběr. Je třeba si uvědomit, že neúměrná délka konkláve často souvisela s poměrně nadstandardním materiálním zázemím, které volební prostředí kardinálům a jejich doprovodu umožňovalo. Na vině bylo více faktorů. Na rozdíl od záměrné strohosti ustanovení dekretu papeže Řehoře X. *Ubi periculum* jeho pozdější nástupce Klement VI., samozřejmě na nátlak kardinálského kolegia, umožnil bulou *Licet in constitutione* z roku 1351 značné změkčení životních pomínek v konkláve. Jednak se místnost či místnosti volebních prostor mohly přehradit a rozdělit závěsi, popř. i stěnami, na jednotlivé cely. Rovněž ustanovení o pokrmech se změnila na tolik, že připouštěla velmi bohaté a výživné stravování. K dispozici měl každý kardinál doprovod, tzv. konklávisty; oba dokumenty, jak *Ubi periculum*, tak *Licet in constitutione*, sice hovořily o dvou členech doprovodu, v 16. století se ovšem ustanovení, pod různými důvody, obcházel.¹⁶² Všechny tyto prvky, které jednoznačně odrážejí blahobytnou renesanční dobu, činily z volebního pobytu poměrně příjemné místo. Kardinály teoreticky nic nenutilo ke spěchu – jen v případě extrémně dlouhých, několik měsíců trvajících, voleb se mohla projevit únava a strádání. Potom začali kardinálové hledat řešení, které se posléze promítlo i do příslušné legislativy, navracející částečně volbám jejich původní strohost.

2.1.3.3 Cíle a způsob ovlivnění volebních konkláve

¹⁶¹ Tyto pravidla oficiálně zakotvil později papež Řehoř XV. (1621-1623). Detaily viz WURM: op. cit., 113-114.

¹⁶² Významnější kardinálové si do konkláve, vedle sekretáře a sluhy, přivedli vlastního holiče, lékaře či kuchaře. Chudší kardinálové zase mohli spoléhat na poskytnutí finančních prostředků z církevních peněz, za které si tyto služby obstarávali.

Primárním zájem každého panovníka bylo zvolení takového papeže, který by podporoval jeho politické a náboženské koncepce. Dosažení tohoto cíle však zůstávalo velmi obtížným úkolem – požadovaná dvoutřetinová většina, rozdělení kardinálského kolegia na několik frakcí a ztížená možnost komunikace s kardinály uzavřenými v konkláve činily z volby dosti nejistou záležitostí. V naprosté většině případů nedokázala jediná strana shromáždit tolik hlasů, aby prosadila zvolení svého favorita – tím se otevíral prostor pro komplikovaná vyjednávání, vytváření koalic a četné intriky. Vůdce každé z kardinálských frakcí proto musel zřetelně vymezit, koho jeho skupina považuje za vhodného kandidáta, resp. kdo nemůže žádné hlasy očekávat. Pro tento účel se v mnoha případech sestavovaly příslušné seznamy jmen, které potom sloužily k základnímu zorientování. Na základě vyjednávání či měnicích se instrukcí panovníků se jména na seznamech doplňovala a pozměňovala.

Seznamy volitelných a vyloučených kardinálů stály na půli cesty mezi oficiálním a závazným vyjádřením postojů dané kardinálské frakce a jistým doporučením, které by se mělo respektovat. Soupisy, jakkoliv jejich právní relevance byla sporná, se většinou neskrývaly před druhou stranou. Vyvíjely tlak na ostatní kardinálské skupiny, aby ustoupily od hájení svého kandidáta a nabídly muže přijatelnějšího i pro druhou stranu. Veřejné vyslovení odmítavého stanoviska k některému z kardinálů však nestačilo k jeho vyloučení z volebního klání. Naopak. Jednotlivé frakce ve většině případů až do konce stály za „svým“ kandidátem. Pokud jedna strana označila favorita druhé strany za nevolitelného, nereagovala postižená skupina jeho stažením z volby, ale spíše aktivitou k odvolání nesouhlasu či k shromáždění nutné většiny. Logicky se tudíž nasouvá otázka, jaký význam potom listiny vyloučených i preferovaných kandidátů měly.

Ve většině případů směřovalo označení některého z kardinálů za nevolitelného k orientaci vlastní skupiny a vynucení si její poslušnosti.

Pověřený korunní kardinál využíval přesvědčení a ovlivnění kardinálů různých prostředků – obcházel je, apeloval na jejich příslušnost k dané skupině, monarchii či rodině, nabízel koncese apod. V případě potřeby potom využil i výše zmiňované vyloučení (*dare l'esclusione*). V žádném případě však nebylo ještě možné hovořit o formalizovaném a oficiálním postupu; jednalo se spíše o nouzový prostředek, ke kterému se sáhlo v případě, když se někteří kardinálové, od nichž se to očekávalo, zdráhali připojit ke korunní straně. Veřejné vyjevení nesouhlasu panovníka s možnými kandidáty papežského úřadu, tzv. *exclusio aperta et publica*, tak fungovalo především jako prosté vyjádření postoje monarchy, které ovšem současně mohlo vyznít jako jisté varování před neuváženým jednáním kardinálského kolegia.¹⁶³ V žádném případě ale nemělo automatickou a závaznou platnost; bez reálné a dostatečně početné skupiny kardinálů, kteří byli ochotni panovníkovo vyloučení podpořit svými hlasy, nebyl úspěch vyloučení pravděpodobný.¹⁶⁴

Vymezování zájmů jednotlivých kardinálských skupin v mnoha případech spíše vedlo k dlouhodobému a vysilujícímu hledání řešení. Protěžování kandidáti jednotlivých frakcí naráželi na odmítavý postoj zbytku kolegia a jediným schůdným řešením byla shoda na kompromisním kardinálovi, kterého všechny rozhodující strany vnímaly jako nejmenší zlo.¹⁶⁵ Není třeba přirozeně zdůrazňovat, že se málokdy jednalo o muže nejschopnějšího a nejkompetentnějšího. Všechny tyto problémy nutně vedly

¹⁶³ EISLER: op. cit., 41.

¹⁶⁴ Zřetelně to prokázalo např. konkláve vedoucí ke zvolení kardinála Caraffy jako Pavla IV. v roce 1555. Císař Karel V. se jasně vyslovil proti jeho povýšení a pověřil svého korunního kardinála Mendozu, aby Caraffově zvolení všemi dostupnými prostředky zbránil. Ačkoliv tento skutečně vůli svého pána vyjevil, a to i osobně před kardinálem Caraffou, výsledek volby neovlivnil. Císařovo veto nebylo ještě formálním vyloučením jednoho z kandidátů, ale směřovalo spíše k vymezení postoje korunní kardinálské strany. K nutnosti jasně rozlišovat exklusivitu kardinálských hlasů a exklusivitu samotného kandidáta srov. více LECTOR Lucius: *L'Election Papale*, 526-527; GAUGUSCH: op. cit., 151-153; SÄGMÜLLER: *Die Papstwahlen und die Staaten*, 210-219.

Obdobně neúspěšně dopadlo ohrazení kardinála d'Avily při konkláve roku 1605, které uvedlo na Petrův trůn kardinála Mediciho jako Lva XI. Téměř hysterický výstup, který d'Avila předvedl před celým kardinálským kolegiem, pouze dokumentoval úpadek španělského vlivu po smrti Filipa II. Ke konkláve z roku 1605 srov. PASTOR: op. cit. XII., 3-16. Projev kardinála Avily viz VIDAL Gabriel: *Le veto d'exclusion en mati re d'election pontificale*, Toulouse: vl. nákladem, 1906, 50.

¹⁶⁵ EISLER: op. cit., 38.

k tomu, že hledání průchodného kandidáta bylo pevně propojeno s úsilím v této komplikované hře „neprohrát“ a zamezit zvolení nevhodného kandidáta.

Fakt, že pouhé nezařazení na seznam volitelných, nemělo žádné právní důsledky a kandidát mohl bez problémů získat požadovanou většinu, působil korunním kardinálům při vyjednávání značné problémy. Hlava frakce musela dobře zvážit, zda rychlé a otevřené vyjevení nechuti panovníka k některé osobě nevyvolá opačné účinky.¹⁶⁶ Vedle oficiálních seznamů proto existovalo také pouze ústně sdělované vyloučení některých osob, které se vyjevilo až v krajním případě, tedy při nebezpečí aktuálního zvolení. Tento způsob potom fungoval jako příslovečná záchranná brzda, která se použije k varování. Umírněnější a nezávislé kardinály takový apel na poslední chvíli skutečně ovlivnil, zejména v 16. století, kdy konfrontace s protestantismem propůjčovala katolickým monarchům roli ochránců papežství i celé církve.

2.1.3.4 Hlavní rysy papežských konkláve v 16. století a problém inkusivity

V prostředí dosti vyhraněných mocenských zájmů bylo pro jednotlivé katolické panovníky obtížné zásadním způsobem papežskou volbu ovlivnit. Pokud přehlédneme jednotlivá papežská konkláve, která v 16. století proběhla, nalezneme několik hlavních prvků, v nichž se zřetelně projevují možnosti i limity světských intervencí. Celkem 16 volebních klání lze rámcově rozdělit do tří hlavních skupin, podle toho, jaké vlivy v nichž převažovaly a za jakých politicko-náboženských okolností proběhly.

a) **Dozvuk renesančního papežství.** Volby papežů Pia III. (1503), Julia II. (1503), Lva X. (1513), Hadriána VI. (1521), Klementa VII. (1523), popř. ještě Pavla III. (1534) v sobě ještě nesly velkou část negativních jevů, jimž se

¹⁶⁶ Již výše zmiňované zvolení kardinála Caraffy v roce 1555 by zřejmě nebylo myslitelné bez předchozího veřejného vyloučení ze strany císaře Karla V. Francouzští kardinálové, podporující dosud svého kandidáta, se rychle shodli na Caraffově nominaci, neboť ho nyní vnímali jako nepřítel císařské politiky.

výběr papežů v renesančním období vyznačoval.¹⁶⁷ Ačkoliv papež Julius II. v roce 1506 v dekretu *Cum tam divino* tvrdě odsoudil kupování hlasů a simonii, efekt s ohledem na chování volebního shromáždění byl minimální. Nesetkáme se sice s tak masivním a neskrývaným uplácením kardinálů, jako např. při volbě Alexandra VI. v roce 1492, přesto úplatky hrály svoji roli a bezpochyby očekávání „všimného“ zapříčinilo i umělé protahování jinak nekonfliktní volby (např. 50denní konkláve Klementa VII. v roce 1523).

Pouze v případě, že aktuální situace navodila mimořádné podmínky, se kardinálové odklonili od utilitární a politicky motivované volby. Příkladem může být sotva jednodenní konkláve, které v roce 1503 vybralo Julia II. Zvolený papež sice měl za sebou silnou skupinu straníků, hlavním důvodem však byla mimořádně obtížná situace Církevního státu (boje mezi císařstvím x Francií a Španělskem), která vyžadovala silného a schopného vůdce.¹⁶⁸ Z jistého pohledu lze o podobných okolnostech hovořit u volby Pavla III. v kritické době po neúspěšném pontifikátu Klementa VII. (Sacco di Roma roku 1527) a v okamžiku silícího nástupu protestantismu. Volba trvala pouhé dva dny a konciliantního a novým podnětům otevřeného kardinála Alessandra Farneseho vybrali kardinálové per acclamationem, tedy veřejným prohlášením celého kolegia. Z těchto dvou příkladů lze vytušit, že při reálném ohrožení byli kardinálové schopni odložit jak vzájemné neshody, tak stranickou příslušnost a závislost na „svých“ monarších. Takové volby ovšem tvořily výjimku.

Mnohem častější byly volby, v nichž docházelo ke střetávání mocenských klik národních frakcí za účasti nepotů. Při volbě Lva X., jehož výběr mnohé účastníky spíše překvapil, právě hádky nesmiřitelných táborů umožnili navržení a prosazení favority rodiny Medici.¹⁶⁹ Ne vždy ale mocenské spory musely nutně znamenat volbu nevhodného člověka. V roce

¹⁶⁷ Přehled výše uvedených volebních konkláve nejpřehledněji viz <http://www.csun.edu/~hcfl004/conclave-list.html>; či PASTOR: op. cit. III/2, IV/1-2, V.

¹⁶⁸ Ke konkláve Julia II. srov. např. SHAWOVÁ: op. cit., 115-123.

¹⁶⁹ Srov. WAHRMUND: Ausschlussrecht, 64-65. Detaily volby <http://www.csun.edu/~hcfl004/SV1513.html>, kde jsou i odkazy na další literaturu.

1521 francouzský král, který nemohl Medičejským zapomenout jejich italskou politiku, veřejně vyslovil svoji nechuť ke zvolení Giuliana Mediciho. Jeho straníci se proto spojili s císařsko-španělskou skupinou a společně prosadili Hadriána VI., který se zcela vymykal renesančním způsobům života tehdejších církevních prelátů.¹⁷⁰ Se svými pokusy o reformu však ještě narazil a jeho pontifikát zůstal pouhou nevyužitou epizodou. Tato první fáze proto představuje spíše přechodové období, kdy se kardinálské kolegium pozvolna zbavovalo svého renesančního charakteru, narůstal ale stále výrazněji vliv světských vládců a možnost kontrolovat chování národních kardinálů.

b) Volby pod vlivem císařsko-francouzských bojů. Zvolení Pavla III. odstartovalo důležitou proměnu papežských konkláve. Samotný papež se sice příliš nelišil od svých předchůdců a jako typický renesanční muž se vyznačoval četnými nedostatky, započal ale s prvními reformními kroky. Z nich nejvýznamnějším bylo samozřejmě zahájení jednání tridentského koncilu, za neméně významné, určitě pro otázku papežských voleb, lze označit otevření kardinálského kolegia pro proreformně smýšlející preláty, z nichž téměř všichni vzápětí sehráli klíčovou roli při papežských volbách (Caraffa, Contarini, Pole, Cervini).¹⁷¹ Zmínit lze především volby papežů Julia III. v roce 1550, Pavla IV. v roce 1555, resp. Pia IV. roku 1559.

Oproti předchozímu období musím upozornit na několik posunů. Na prvním místě stojí změny v kardinálském kolegiu. Postupně se zformovala skupina kardinálů, kteří stáli mimo stranické pře a usilovali jen o blaho církve.¹⁷² Zpočátku ještě nevytvářeli semknutý celek a ve volbáchnejednou podporovali „národní“ kandidáty, naší pozornost si ale jistě zaslouží fakt, že právě oni patřili k favoritoům voleb (Pole v roce 1550, Cervini a Caraffa

¹⁷⁰ Srov. WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 65-66. Detaily volby <http://www.csun.edu/~hcfl004/SV1521.html>, kde jsou i odkazy na další literaturu.

¹⁷¹ K osobě Pavla III. srov. PASTOR: op. cit. V., popř. EDWARDS William H.: Paul der Dritte oder die geistliche Gegenreformation, Leipzig: Hegner, 1933.

¹⁷² VERCRUYSSSE Joseph E.: Die Kardinäle von Paul III, in: Archivum Historiae Pontificiae 38 (2000) 41-96.

v roce 1555). Z konkláve se i jejich zásluhou vytratilo bezprostřední korupční chování, byť přísliby politických a jiných koncesí stále přetrvávaly. Významnou roli hrálo při volbách střetávání francouzské a španělské strany, což vedlo ke stále většímu tlaku na loajalitu a poslušnost národních kardinálů. Již při první volbě tohoto období, při konkláve v letech 1549/1550, se museli kardinálové císařské i francouzské strany podepsat pod závazek, že se nepodvolí tlaku a zůstanou věrni své „obedienci“.¹⁷³ Souběžně tedy zahájily postup dvě tendence – mravní náprava složení členů kardinálského kolegia a stupňování vlivu světské moci na jednání kardinálů. Proti druhému neduhu se sice snažili papežové trvdě postupovat, efekt však byl téměř nezatelný.

c) **Inklusivita.** Závěrečná třetina 16. století, do níž spadá nejvíce uskutečněných konkláve, se naopak vyznačovala zcela jinými okolnostmi i průběhem voleb. Celkem se jedná o periodu od roku 1566 do roku 1592, v níž kardinálové přistoupili k sedmi volbám. Již první, z níž vzešel papež Pius V., zřetelně ukázala, jak dalece se došlo v ústupcích světské moci. Všichni zvolení papežové vděčili za své vyvýšení přízni španělského krále Filipa II. Španělský monarcha, který díky své nebývalé územní držbě ovládal značnou část západní Evropy, disponoval v kardinálském kolegiu takovou autoritou, že byl schopen přímo ovlivňovat zvolení sobě příznivého kandidáta. Hovoříme proto o tzv. inkusivitě, tj. schopnosti prosadit svého vlastního kandidáta.¹⁷⁴

Španělský král byl bytostně přesvědčen o svém právu asistovat při výběru hlavy katolické církve, neboť považoval zájmy katolicismu a španělské říše za identické.¹⁷⁵ Současne se nemusel ohlízet na své politické protivníky či partnery. Francie se zmítala v náboženských válkách mezi katolíky a hugenoty

¹⁷³ PASTOR: op. cit. V., 23.

¹⁷⁴ Filip II. reálně ovlivnil několik po sobě jdoucích konkláve (bez pochyby mezi lety 1566-1592) a kardinálskému kolegiu přímo předkládal seznam kardinálů, z nich byla případná volba přípustná. K tomuto období a volebním procesům srov. především HERRE: op. cit., především strany 94-96 (inkusivita), 96-102 (exklusivita).

¹⁷⁵ K osobnosti a politice Filipa II. srov. PARKER Geoffrey: Filip II.: španělský král z rodu Habsburků, nejmocnější křesťanský vádce, Praha: Brána, 1998.

a nedokázala účinně do voleb zasahovat.¹⁷⁶ Rakouští Habsburkové jen zřídka kdy prosazovali v náboženské oblasti vlastní politiku a při volbách stáli jejich kardinálové v jedné řadě se španělskými. Podstatné ovšem zůstává, že ani většina italských kardinálů nedokázala tlaku Filipa II. čelit – např. u volby již zmíněného Pia V. stačilo k jeho zvolení pouhé rozšíření zvěsti, že do Říma přijel posel s Filipovým dopisem, v němž vyjadřuje vůli vyvýšit právě tohoto preláta.¹⁷⁷ V dalších případech zájmy svého pána prezentoval vyslanec, resp. přímo v konkláve korunní kardinál (nejčastěji kardinál Madruzzo¹⁷⁸).

2.1.4 Legislativa

Zvyšující se úsilí katolických monarchů prosadit v konkláve svoji vůli nenechávalo mnohé kardinály a papeže v klidu. Především reformně smýšlející kardinálové pohlíželi na zásahy světské moci kriticky, kritiku si ale vysloužily rovněž u řady národních kardinálů. Mnohým účastníkům bylo zřejmé, že délka a komplikovanost jednání je přímo závislá na intervencích světské moci. Jako loajální poddaní se neodvážili vůli svého monarchy vzdorovat, neváhali by ale podpořit opatření, která by moc světských vládců omezila. Otázkou bylo, jaký postup zvolit a kam směřovat snahu o omezení světské kontroly voleb.

Cum secundum. Jako první se pokusil zamezit světskému zasahování nekompromisní a v mnoha ohledech až přemíru radikální papež Pavel IV.¹⁷⁹ Maje přímou zkušenost s pokusy císaře Karla V. zabránit jeho zvolení, vydal v roce 1558 bulu *Cum secundum*, v níž zakázal jakékoliv ovlivňování kardinálů světskými knížaty, a to již před započítím konkláve. Pod hrozbou těžkých církevních trestů se pokusil podvázat dosavadní praxi konzultací korunních kardinálů s příslušnými monarchy při blížící se smrti dosud živého

¹⁷⁶ Srov. LIVET Georges: Náboženské války, Praha: ERM, 1995.

¹⁷⁷ Detaily volby Pia V. prezentuje HILLIGER Benno: Die Wahl Pius V. zum Papste, Leipzig: Fock, 1891, popř. <http://www.csun.edu/~hcfl004/SV1566.html>.

¹⁷⁸ K postavě Ludovica Madruzzo srov. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1561.htm#Madruzzo>.

¹⁷⁹ K postavě Pavla IV. srov. RENDINA: op. cit., 501-506.

papeže.¹⁸⁰ Papež záměrně dikci buly vyhrotil tak, aby hrozba postihu padla na panovníka jakéhokoliv postavení, a to včetně císaře. Praxe však brzy ukázala, že se katoličtí vládcové nikdy kontaktů se svými kardinály nevzdají. Představa užití proponovaných trestů se rovněž jevila být spíše iluzorní; s výjimkou nepoddajného Pavla IV. se málokterý papež, neřku-li kardinál, odvážil zahájit trestní řízení proti světskému předákovi. To vše navíc tváří tvář rostoucí dominaci španělského krále Filipa II.

In eligendis. Pro vývoj papežských voleb se nepoměrně větší pozornosti těší další legislativa Pavlova nástupce Pia IV. Papež si byl plně vědom obtíží realizace dokumentu svého předchodce, a proto vytýčený legislativní trend opustil. Nevěřil, že by mohla římská církev účinně potrestat zásahy světské moci a svoji pozornost zaměřil spíše do vlastních řad - kardinálského kolegia. Vycházel z předpokladu, že velká část kardinálů bude vždy „držena“ řadou vnitřních i vnějších vazeb ke svým královským suverénům. Dosáhnout proto již z principu vyloučení světského vlivu není za stávajících okolností možné. Jedinou cestou se mu tudíž jevilo využití praktických prostředků ke ztížení uplatnění tohoto vlivu.

Pius IV., vlastním jménem Giovanni Medici, byl výjimečně citlivý diplomat, který dokázal nalézt nuance a vystihnout detaily.¹⁸¹ Při dlouhém, pětiměsíčním, konkláve, které se nakonec shodlo na jeho osobě, měl příležitost poznat všechny neduhy, které volby trápily – od nočních rozhovorů mezi kardinály a vyslanci u probouraných děr ve zdi po opulentní obědy kardinálů a neustále pobíhání konklávistů.¹⁸² Pokud se mělo něco změnit, muselo se začít od praktického fungování voleb. V roce 1562 vydal bulu *In eligendis*, v níž upravil právě konkrétní nepořádky při fungování konkláve. Významným prvkem při publikování dokumentu bylo, že vedle papeže ho

¹⁸⁰ Text buly viz *Magnum bullarium IV/1*, 347-349. Kometář srov. FÜHR: op. cit., 40-41.

¹⁸¹ Není náhodou, že právě kardinál Medici přivedl k úspěšnému završení poslední jednání tridentského koncilu.

¹⁸² Ke konkláve srov. <http://www.csun.edu/~hcfl1004/SV1559.html>.

svých podpisem stvrдили všichni členové Svatého kolegia kardinálů. Papež tak mohl změny prezentovat jako společnou vůli špiček církve po nápravě, navíc v duchu právě završeného tridentského koncilu.¹⁸³

Obsah dokumentu o reformě papežských voleb je uzavřen v 26 ustanoveních, z nichž lze představit alespoň ty nejdůležitější:

- zahájení volby – potvrzení ustanovení Řehoře X., tj. už 10. den po smrti papeže (obecný zájem spočívající v rychlé volbě stojí výše než zájem absentujících kardinálů);
- hlasování – skrutinium se musí konat každý den; akces je přípustný již od prvního skrutinia;
- předvolební kapitulace – nemá být skládána ještě před hlasováním;
- konkláve – prostor volby musí být hermeticky uzavřen a neprodyšnost pravidelně kontrolována. Konec přijímání dopisů a korespondence, žádná poselstva vyslanců;
- personál – každý kardinál má nárok na dva konklávisty, pouze v případě nemoci kardinála, pokud to kolegium schválí, může požádat o třetího;
- volba dle svědomí – každý kardinál je zavázán hlasovat tak, jak mu velí svědomí, bez ovlivnění zvenčí a závaznosti dohod. Rozhodnutí, komu odevzdá svůj hlas, musí držet v tajnosti před zbytkem kolegia;
- způsob volby – přípustné jsou pouze tři způsoby výběru papeže: aklamace, hlasování (s akcesem) a kompromis.¹⁸⁴

Výsledkem reformy se stalo výrazné utužení života kardinálů při volbě, přísnější podmínky pro doprovodný personál a zejména omezení možností dodatečné komunikace kardinálů s vnějším světem. Především porušování uzavřenosti papežské volby a jednání se světskými osobami stran vhodnosti daného kandidáta v průběhu konkláve chápal Pius IV. jako hlavní nebezpečí.

¹⁸³ K otázce srov. důležitou studii BIRKNER Joachim: Das Konzil von Trient und die Reform des Kardinalkollegiums unter Pius IV., in: Historisches Jahrbuch 52 (1932) 340-355.

¹⁸⁴ Text buly viz Magnum bullarium IV/2, 145-148.

Neváhal proto v tomto případě pohrozit exkomunikací. Současně zakázal a za nicotné označil jakékoliv předchozí dohody a smlouvy, které se týkaly papežských voleb.¹⁸⁵ Všechny další volby až do konce 16. století probíhaly bez výraznějších obtíží, byť za specifické situace, kdy si mocenskou převahu uchovával španělský král. Ani on ale zavedené principy veřejně neporušoval – posílal sice kardinálskému kolegiu dopis s „doporučeními“ pro volbu, vše ale ve formě veřejně sdělovaného přání. Vnější rámec voleb se od vydání buly *In eligendis* změnil, což pro světskou moc, zejména od počátku 17. století, přinášelo nové výzvy.

¹⁸⁵ K rozboru obou bul srov. LECTOR: *Le Conclave*, 528-530; GAUGUSCH: *op. cit.*, 157-158.; EISLER: *op. cit.*, 68-75; SÄGMÜLLER: *Die Papstwahlen und die Staaten*, 19-21; HERRE: *op. cit.*, 71-72.

Typickou a současně mimořádnou ukázkou papežské volby, která v sobě nese všechny podstané prvky konkláve z počátku novověku, lze představit na příkladu volby po smrti papež Pavla III. v roce 1550. Kardinálové se na volbu scházeli pod dojmem vzájemného střetávání francouzského a španělského panovníka, s vědomím, že je třeba znovunavázat na přerušená jednání tridentského koncilu a současně vyřešit územní spory na Apeninském poloostrově.¹⁸⁶

Papež Pavel III. zemřel 10. listopadu 1549. Pohřební obřady započaly o devět dní později, tj. 19. listopadu, a protáhly se na dalších devět dní. Slavnostní průvod kardinálů do konkláve proběhl tudíž až 29. listopadu.¹⁸⁷ Kolegium kardinálů, kteří měli oprávnění zúčastnit se volby, tvořilo 54 jmen.¹⁸⁸ V okamžiku papežovy smrti bylo z nichž přítomno přímo v Římě 29 a dalších 12 stihlo dorazit ještě před uzavřením konkláve. Zájmy panovnických dvorů reprezentovali u papežské kurie na císařsko-španělské straně markýz Diego Hurtado de Mondoza, na francouzské straně markýz Honoré d'Urfé. Oba disponovali s patřičnými instrukcemi a měli k dispozici dopisy pro kardinálské kolegium i své národní skupiny. Francouzská i španělská strana společně s pověřenými římskými úřady a milicemi zajišťovaly bezpečí a ochranu Říma i okolí.¹⁸⁹

Shromáždění kardinálové se dělili pouze na dvě, resp. tři hlavní skupiny. Již na počátku se totiž spojila nepotská skupina rodu Farnese (rodina Pavla III.) se španělsko-císařskými kardinály (základem se stala dohoda o předání Parmy a Piacenzy Farneseům). Dohromady vytvářeli blok čítající 22 prelátů. Proti nim stál blok francouzských a Francii podporujících kardinálů,

¹⁸⁶ Spor o Parmu a Piacenzu.

¹⁸⁷ Srov. PASTOR: op. cit. VI., 8.

¹⁸⁸ <http://www2.fiu.edu/~mirandas/conclave-xvi.htm>.

¹⁸⁹ Srov. PASTOR: op. cit. VI., 8.

jejichž počet byl o něco vyšší, a to 24 mužů. Vše doplňovali kardinálové, kteří se k žádné skupině oficiálně nehlásili a deklarovali zájem pouze o církevní záležitosti. Těchto nadstranických kardinálů však byla menšina – lze uvažovat o čtyřech, maximálně pěti lidech.¹⁹⁰

Potud suchý výčet faktů. Volba v sobě ovšem skrývala mnohá úskalí a nejasnosti, což ji pasovalo na jedno z nejzajímavějších „klání“ v celých dějinách papežských voleb.¹⁹¹ Pokusím se proto poukázat na hlavní oblasti:

a) intervence světské moci

Na straně císaře Karla V. panoval eminentní zájem o zvolení vhodného kandidáta. Očekával od něj nejen případné politické dohody a přízeň, ale především dokončení tridentského koncilu, a to v císařských intencích. Vyslanec Mendoza hned od počátku, dokonce ještě před smrtí Pavla III.,¹⁹² připravoval půdu pro „správnou“ volbu. I po začátku volebního konkláve nezahálel – jednak se snažil udržovat s kardinály stálý kontakt, jednak prezentoval před kolegiem vůli svého císařského pána. Již večer 1. prosince 1549 se vyslanec dostavil k dveřím konkláve a žádal o slyšení. Předal shromážděným kardinálům dopis svého pána s žádostí, aby respektovali jeho odvěké právo císaře – ochránce římské církve (*advocatus Ecclesiae Romanae*) a při volbě postupovali bez ohledu na politické či privátní zájmy.¹⁹³ Současně ale obdržel Mendoza i druhý, tajný, dopis, v němž císař instruoval, kdo z kardinálů je žádoucí osobou a kdo má císařské veto. Pokud uvážíme, že císař své pokyny dále doplňoval a aktivně reagoval na posuny v konklávních

¹⁹⁰ Srov. PASTOR: op. cit. VI., 6-7.

¹⁹¹ Ke konkláve srov. také WAHRMUND: Ausschlussrecht, 69-72.

¹⁹² Snaha milánského pána Ferranta Gonzagy, který chtěl skrze svého bratra, kardinála Ercoleho, dosáhnout zvolení kardinála Salviatiho, naprosto ztroskotalo. Pavel III. se o spiknutí proti rodu Farnese včas dozvěděl a velde dalších opatření rychle najmenoval do kardinálského kolegia příznivce svého rodu (celkem bylo kolegium kardinálů posíleno o čtyři nové lidi). Gonzagové se diskreditovali a Mendoza, který projekt podpořil, musel hledat jinou alternativu – Salviati císařskou přízeň ztratil.

¹⁹³ Srov. WAHRMUND: Ausschlussrecht, 70.

jednáních,¹⁹⁴ vystane nám před očima velmi bezprostřední zasahování světského vládce do průběhu volebního klání.

Neméně aktivně si počínal francouzský vyslanec d'Urfé, který se dostavoval k bráně do konkláve velmi často s apely na jednání kolégia. Zpočátku postupoval podle výchozích instrukcí Jindřicha II., ty byly posléze doplněny o pokyny, které přinesli opozdilé kardinálové, resp. získané korepondencí mezi panovníkem a vyslancem. Konkláve z let 1549/1550 je tudíž typickou ukázkou zpolitizování volby.¹⁹⁵ Samotní kardinálové ironicky hovořili o tom, že Duch sv. ke kolegiu kardinálů skutečně promlouvá, problém je v tom, že jednou z Bruselu a podruhé z Paříže.

b) volební procedura

Obě hlavní skupny kardinálů, francouzská i španělsko-nepotská, vstupovaly do konkláve s vědomím, že o novém papeži může rozhodnout několik faktorů již v prvních okamžicích jednání. Ačkoliv francouzská strana disponovala numericky vyšším počtem kardinálů, při zahájení jednání byl poměr sil obrácený, neboť mnoho francouzským prelátů dosud nedorazilo do Říma.¹⁹⁶ Cílem císařské frakce bylo zahájit volbu co nejrychleji a zvolit svého kandidáta dříve, než budou moci Francouzi projevit svoji sílu. Tento prvek také charakterizoval prvních několik dní konkláve – francouzská skupina, vedená kardinálem d'Este, žádala odklad hlasování do doby, než se dostaví francouzští preláti, naopak druhá skupina, vedená nepotem Alessandrem Farnese, tlačila na co nejrychlejší zahájení.

Otázka zahájení konklávních jednání ovládala atmosféru volby až do 12. prosince, kdy přijeli první čtyři opozdilci. Francouzům se mezitím dařilo zdržovací taktikou bránit volbě – dva dny se řešily technické otázky

¹⁹⁴ Další instrukce zaslal Karel V. Mendozovi 19. prosince, a to se jmenovitým výčtem kardinálů, u nichž si nepřeje, aby byli zvoleni.

¹⁹⁵ WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 70-72.

¹⁹⁶ Celkem chybělo 9 francouzských kardinálů, což výrazně měnilo předpokládaný poměr sil.

(přípustnost akcesu, forma hlasování), potom se diskutovalo o možnosti odsunout volbu až do příjezdu dalších kardinálů. Když následně císařská strana prosadila začátek hlasování, reagovali Francouzi otevřenou hrozbou schizmatu a obviňovali oponenty z porušování práva. Přesto se zdálo, že se císařsko-nepotské skupině podaří bez větších problémů zvolit svého favorita – anglického kardinála Reginalda Poleho¹⁹⁷; k dvoutřetinové většině bylo třeba shromáždit 28 hlasů a již při prvním hlasování 3. prosince pro sebe Pole získal 21 kardinálů. V tomto okamžiku se zřetelně projevilo, jak důležitým nástrojem může být problém přistoupení (akcesu). Francouzští kardinálové si prosadili, že při prvních dvou kolech bude akces nepřípustný, takže nehrozilo bezprostřední nebezpečí volby a posléze mohli napřít svoji aktivitu pro vyjednání opozice. Po příjezdu dalších francouzských kardinálů „nebezpečí“ zvolení Poleho pominulo.

c) porušování volebních ustanovení

Celé konkláve se neslo v duchu pravidelného porušování právních ustanovení o papežských volbách. Panovníci skrze své vyslance běžně komunikovali s kardinály a o uzavřenosti konkláve nebylo možné vážně mluvit. Nedodržovala se časová pravidla pro zahájení voleb. Místnosti konkláve byly rozděleny na samostané cely, které společně s dalšími sály sloužily k tajným vyjednáváním a uzavíráním dohod, často i písemných.¹⁹⁸ Neomezený přísun kvalitní stravy a nápojů, stejně jako množství služebnictva a materiální pohodlí, nikoho příliš nenutily k rychlému jednání. Vlivní kardinálové zabírali cely absentujících kardinálů a nechali si v nich připravit veškeré pohodlí. Proti jednotlivým kandidátům se používaly intriky a pomluvy – například dva proreformně ladění kardinálové Caraffa a Pole se vzájemně odmítali a Caraffa, věrný svému nekompromisnímu naturelu, veřejně obvinil Poleho z protestantismu.

¹⁹⁷ K osobě kardinála Poleho srov. HAILE Martin: *The Life of Reginald Pole*, London: Pitman, 1910, popř. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1536.htm#Pole>.

¹⁹⁸ Např. dohoda císařské strany s neutrálními kardinály, že odevzdají hlas Polemu v okamžiku, kdy dosáhne součtu hlasů 26 (Pole ve volbě z 5. 12. získal „jen“ 25 hlasů!).

Asi největší problém však představovali konklávisté. Střízlivý odhad pramenů odhaduje jejich počet až na 350 lidí. Již to vytvářelo dosti nepřehledný mumraj, v němž nebylo obtížné ztratit přehled, kde se kdo nachází. Mnozí kardinálové měli k dispozici 7-8 konklávistů – od osobních kuchařů a lékařů po sekretáře a placené agenty. Komplikace nesouvisely jen s nadměrným počtem. Mnohem problematičtější se ukázalo být složení personálu konkláve. Klíčem k výběru doprovodu totiž nebyli vždy chválihodné vlastnosti. Vedle služebnictva a osobních sekretářů se mezi konklávisty vyskytovali pobočníci a agenti snad všech myslitelných světských knížat, příbuzní a přátelé kardinálů, jakož i pouzí „návštěvníci“, kteří si možnost zažít atmosféru papežské voby koupili (vrcholem byla přítomnost blíže nespecifikovaného Etiopana). Někteří, méně spolehliví, národní kardinálové dostali konklávisty přímo přiděleny, aby hlídali jejich činy. Ti všichni pod různými výmluvami opouštěli konkláve a zase se vraceli.

d) reforma konkláve

Neschopnost dosáhnout shody na novém papeži přiměla zúčastněné kardinály na konci ledna 1550 k zásadním krokům. Všem bylo zřejmé, že na vině je jak neustále vměšování monarchů, tak i příliš uvolněný režim samotného konkláve. Jednomyslně proto ustavili zvláštní komisi, které měla připravit reformní dekret, jenž by situaci napravil.¹⁹⁹ Výsledkem jejich práce byl dokument, který lze bez nadsázky označit za první, vážně míněný, krok k nápravě.

Materiál zaváděl několik zásadních změn, které zde předložím, aby vyniklo srovnání s prvními návrhy kardinálů a posléze přijatými podmínkami v bule Pia IV. *In eligendis*:

¹⁹⁹ Do komise byli vybráni dle národů kardinálové Bourbon, Caraffa, Pole, de Silva, Pacheco a Truchsess von Waldburg.

- počet konklávistů se snižuje na tři osoby; mezi ně nesmí náležet personál a familiáři jiných kardinálů, dále agenti světských knížat a osoby vládnoucí nad některým územím; pro potřeby všech kardinálů se rozšíří počet holičů a lékařů;
- každý z kardinálů má pouze jednu celu a musí ji obývat i se svými konklávisty;
- konkláve se opětovně hermeticky uzavře a neprodyšnost se bude pravidelně kontrolovat;
- zavádí se přísný zákaz schůzek a jednání mimo oficiální prostory; po páté hodině nesmí vycházet kardinálové ze svých cel, konklávisté mají „volnost“ jen o jednu hodinu delší;
- panuje přísný zákaz písemného i ústního styku s vnějším světem;
- jen komise kardinálů může dovolit vstup či opuštění konkláve;
- jídlo se uskromní a jeho přinášení do konkláve se bude realizovat skrze otočné zařízení ve dveřích.

Nová ustanovení, která se 5. února realizovala, sice hned problémy nevyřešila, přesto o něčem svědčí fakt, že ke konečné volbě kompromisního kardinála del Monteho došlo již o tři dny později, 8. února. Náhled na konkláve z roku 1550 či následné z roku 1555 je nesmírně významný pro pochopení následných právních úprav, s nimiž vystoupili papežové Pavel IV. a Pius IV. Nejednalo se totiž z jejich strany o žádný bezprostřední a impulzivní čin, naopak! Potřebu reformy volebního procesu si až na vzácné výjimky uvědomovali téměř všichni kardinálové. Rozezlený kardinál Caraffa, budoucí papež Pavel IV., v rámci konkláve z roku 1550 zdůraznil, že pokud se budou volby vyvíjet stejným směrem, mohou za chvíli papeže vybírat samotná světská knížata. Další kardinál Pacheco hrozil, že podobné spory mohu vést k přenesení volebního práva na koncil. První reformní návrhy proto vznikly již v roce 1550 a nenarazily na žádný velký odpor u duchovních špiček katolické církve. V podstatě všichni kardinálové

uvítali, že zpřísnění pravidel usnadní průběh voleb a omezí možnosti monarchů kontrolovat jejich jednání.²⁰⁰

2.2 Formální ustavení práva exklusivity

2.2.1 Konkláve roku 1605 a legislativa Řehoře XV.

Smrt španělského krále Filipa II. a následný mocenský úpadek španělské moci, jakož i ukončení náboženských válek ve Francii a úsmíření francouzského krále Jindřicha IV. s papežství, výrazně změnil podmínky, za nichž se v 17. století vybírali noví papežové. Nový trend názorně vynikl u dvou volebních konkláve v roce 1605 – Lva XI. a Pavla V. Při prvním poprvé po dlouhé době, dokázala francouzská frakce prosazovat svého kandidáta. Španělský korunní kardinál Avila se snažil ze všech sil držet šance svých kandidátů, ale postupně se dostal do situace, že čelil reálné možnosti zvolení kardinála Mediciho. Jelikož se jednalo o kandidáta, jehož zvolení by španělského krále Filipa III. pobouřilo, bojoval až do konce proti jeho vyvýšení. Ani výslovné vyloučení a označení možné volby Mediciho za zradu španělské koruny však nepomohly²⁰¹ a Medici jako Lev XI. nastoupil na Petrův stolec.²⁰²

Španělskou stranu mohlo potěšit, že papež po sotva měsíčním pontifikátu zemřel. Složení kolegia i neslučitelné zájmy však zůstávaly identické. Avila musel nalézt prostředek, kterým by dosáhl vyloučení – exklusivity – kardinála, kterého bude prosazovat francouzská strana. Věren své výchově a španělskému sebevědomí použil tvrdý nástroj zastrašování. Při příchodu kardinálů do konkláve každému osobně důrazně řekl do očí, že bude pozorně sledovat, kdo si opováží hlasovat proti vůli jeho krále. A skutečně uspěl – Francií protěžovaný kardinál Camerino propadl a volba padla na

²⁰⁰ Detailní popis konkláve Julia III. prezentuje PASTOR: op. cit. VI., 3-35.

²⁰¹ VIDAL: op. cit., 50.

²⁰² Ke konkláve srov. <http://www.catholic-hierarchy.org/event/c1605.html>, popř. <http://www.csun.edu/~hcfll004/SV1605.html>.

neutrálního Camilla Borgheseho (Pavel V.).²⁰³ Jednání španělské strany upozornilo na dva související problémy – na strach kardinálů z následků jejich volby (kontrola korunním kardinálem), přičemž se to již nemuselo přímo týkat národních kardinálů. Avila nesměřoval své invektivy a „doporučení“ na španělskou národní skupinu, ale na kolegium jako celek.

Následné konkláve mělo proběhnout na samém prahu třecetileté války, v roce 1621. Složení kardinálského kolegia se vyznačovalo značným počtem příslušníků a příznivců rodu Borghese, neboť Pavel V. za svého dlouhého pontifikátu systematicky podporoval svoji rodinu. Moc Španělska i nadále klesala, ale odhodlání nedopustit posílení Francie neustávalo. Ani jedna politická skupina však nezmohla, byť opět ve vzduchu vysely hrozby vylučování. Kardinálové se před vojenským střetem nechtěli přiklonit k žádné straně a zvolili kardinála Alessandra Ludovisiho, který zvolil jména Řehoř XV.²⁰⁴ Právě s tímto papežem přišel další pokus omezit pronikání světské moci do církevních záležitostí. Nový papež byl pevně odhodlán s konečnou platností učinit z papežských voleb svobodný výběr nejvhodnějšího kandidáta.

Řehoř XV. brzy po svém nástupu nechal vypracovat dva dokumenty, které se papežských voleb týkaly. První spatřil světlo světa 15. listopadu 1621 pod názvem *Aeterni patris filius*, druhý o čtyři měsíce později, 12. března 1622, jako dekret *Decet Romanum pontificem*. Papež se v nich vyrovnával s hlavními problémy, které některá předchozí papežská konkláve vynesla na povrch. Skrze bulu *In eligendi* se sice opětovně uzavřelo konkláve, zpřísnil denní režim pro kardinály a jejich doprovod a zakázal přístup světských knížatům či jejich vyslancům do konkláve. Nezmizel však základní nástroj ovlivnění papežských voleb ze strany světské moci – kontrola kardinálů korunním kardinálem. Strach z možných následků při neuposlechnutí vůle panovníka či přirozená loajalita udržovaly semknuté tábory jednotlivých frakcí

²⁰³ Ke konkláve srov. <http://www.csun.edu/~hcfl1004/SV1605-B.html>.

²⁰⁴ Ke konkláve srov. více PASTOR: op. cit. XIII./1, 27-35.

a svobodná volba nejvhodnějšího kandidáta zůstávala i nadále iluzorní. Příkladů bylo možno uvést nespočet – např. v roce 1566 dokázal kardinál Karel Boromejský přimět zbytek kolegia k tomu, aby nepřijalo (podle nařízení *In eligendi*) dopis od španělského vyslance, jenže už samotné rozšíření pověsti, co je a co není ve zmiňovaném dopise, stačilo k prosazení královy vůle.²⁰⁵ Také jednání kardinála Avily v roce 1605 lze označit za dostatečně výmluvné.

Papež se rozhodl jednou provždy zamezit možnosti korunních kardinálů dohlížet na „své“ i ostatní účastníky volby. Oba Řehořovy výnosy je třeba vnímat jako celek, byť každý přichází k problému z jiné strany a s důrazem na odlišné priority. Nejdůležitější body lze shrnout následovně:

- kardinálové se nemusí držet úmluv a dohod, které by bylo možné chápat jako závazek vyloučit či zvolit určitého kardinála;
- přípustné jsou pouze tři druhy volby – tajné, tj. písemné, hlasování, dále aklamace a nakonec kompromis;
- výsledky hlasování je nutno ihned zničit – lístky se spálí;
- technické parametry voleb jsou jasně určeny – v jeden den probíhají dvě hlasování (*skrutinia*); na lístek lze napsat jen jedno jméno; nikdo nesmí dát hlas sám sobě (pokud se to zjistí, je to důvod k zneplatnění celé volby).²⁰⁶

Celé zákonodárství potvrdil v roce 1625 Řehořův nástupce Urban VIII. bulou *Ad Romani Pontificis providentiam*. Tím došlo k zakotvení nové legislativy, která značně změnila dosavadní „pravidla hry“. Korunní kardinálové ztratili možnost kontrolovat hlasy členů svých skupin, čehož se dosáhlo zavedením písemné a tajné volby. Obdobně autonomii jednotlivých kardinálů podpořil zákaz písemných smluvních ujednání a jiných závazků

²⁰⁵ EISLER: op. cit., 56-57.

²⁰⁶ Text dokumentů viz *Magnum bullarium III*, 444-(*Aeterni patris filius*), 448 (454 (*Decret Romanum Pontificem*)). Komentář viz FÜHR: op. cit., 42-43; SÄGMÜLLER: *Die Papstwahl Bullen*, 256-261.

k volbě či nevolbě určených kandidátů.²⁰⁷ Nebylo proto pochybností, že dosavadní praxe světských zásahů narazila na jisté limity svých možností.

2.2.2 Konkláve z let 1644 a 1655 a první kroky k formální exkluzivitě

Nastíněné změny bezpochyby směřovaly k omezení světského vlivu na výběr papežů a za jiných podmínek by jistě dokázaly výrazně posílit církevní autonomii. V první polovině 17. století, kdy nastupoval svoji vítěznou cestu panovnický absolutismus a kdy se Evropa potápěla do všeobecné konfrontace třicetileté války, však katoličtí monarchové nedopustili, aby ztratili kontrolu nad tak významným momentem mezinárodní politiky, jakým bylo hledání nové hlavy katolické církve. Paradoxně tak zákaz exkluzivity kardinálských hlasů ve svém konečném důsledku vedl k prosazení exkluzivity panovnické.²⁰⁸ O budoucnosti vylučování tak měly rozhodnout následující konkláve, kde proběhl boj o výklad zásad prosazovaných Řehořem XV.

Ve středu naší pozornosti stojí především dvě papežská konkláve - v roce 1644 a 1655. První, které proběhlo po smrti papeže Urbana VIII. (1623-1644), bylo výrazně determinováno papežovým bezbřehým nepotismem.²⁰⁹ Jeho dlouhý pontifikát (21 let) způsobil, že z přítomných kardinálů plně 4/5 vděčily za své jmenování právě tomuto papeži. Tato situace posouvala do centra dění silnou frakci nepotů papežova rodu Barberini, kterou vedl kardinál Francesco Barberini. Současně jeho bratr Antonio zastupoval francouzskou korunní frakci. Konkláve v sobě zahrnovalo střetávání tří odlišných zájmů. Španělsko-císařská strana usilovala o zvolení kardinála Pamfilia, byť později se proti němu naopak postavila, francouzská preferovala kardinála Sacchettiho a nepotská se řídila myšlenkou, aby se příštím papežem stal některý kardinál

²⁰⁷ K rozboru a hodnocení buly *Aeterni patri filius* srov. GAUGUSCH: op. cit., 166-170; EISLER: op. cit. 74-76; WALSH: op. cit., 126-127; SÄGMÜLLER: Die Papstwahlbulle, 256-282. K souvislostem, textovým úpravám a zákulisí vzniku srov. WAHRMUND Ludwig: WAHRMUND Ludwig: Die Bulle „Aeterni patris filius“ und der staatliche Einfluss auf die Papstwahlen, in: Archiv für katholisches Kirchenrecht 72 (1894) 201-334; PASTOR: op. cit. XIII/1, 85-93.

²⁰⁸ K tomuto názoru srov. zejména EISLER: op. cit., 62-63. K exkluzivitě hlasů srov. také WAHRMUND: Das Ausschließungsrecht, 43-50.

²⁰⁹ K politice Urbana VIII. srov. RENDINA: op. cit., 537-543.

z její početné frakce.²¹⁰ Důležitý pro zrod *ius exclusivae* je fakt, že jak španělská, tak francouzská strana byly připraveny negovat kandidáta opačné korunní frakce, a to i za cenu veřejně vyjádřené exkluzivity. Skrze ustanovení *buly Aeterni Patris filius* nebylo již přitom možné automaticky počítat s pevnou „disciplínou“ kardinálů, což možnost zabránit zvolení daného kardinála poněkud ztěžovalo.²¹¹ V tomto okamžiku celou volbu ovlivnily dva momenty. Prvním bylo přímé a sebevědomé jednání vůdce španělské frakce kardinála Albornoze, který neváhal ihned po začátku konkláve vynést veřejné vyloučení Francouzi prosazovaného kardinála Sacchettiho.²¹² Tím došlo k tomu, že si muselo kardinálské kolegium nejdříve vyjasnit otázku, co toto veřejné ohrazení jménem katolického monarchy pro další jednání znamená. Jakkoliv ještě nelze hovořit o automatické účinnosti a zohlednění takového jednání, přesto vývoj o mnohém napověděl. Jednak se ukázalo, že vůle španělského krále skutečně omezila příliv hlasů pro Sacchettiho, i když si to ani bratři Barberiniové zpočátku nepřipouštěli. Dále bylo významné, že mezi shromážděnými kardinály došlo značného souhlasu vyjádření kardinála Albornoze, že jeho panovník nemusí předložit důvody svého odmítnutí volby nějakého kardinála - jednoduše musí stačit, že to je jeho vůle. Kardinálské kolegium by se mělo podle toho řídit a nikdo s dobrým svědomím by se neměl proti tomu stavět.²¹³ Přípustnost takového výkladu potvrdil i zpovědník konkláve, jezuitský pater Valentino, který se těšil značné autoritě.²¹⁴ Tento moment bezesporu vytvořil citelný precedens do budoucnosti.

Druhým momentem bylo chování silné nepotské strany. Francesco Barberini se zpočátku s posouzením účinnosti španělského veta neztotožnil a snažil se ho obejít či zlomit. Když ale viděl rychlý pokles hlasů pro Sacchettiho, začal pragmaticky praktikovat politiku vyjednávání a výměnných

²¹⁰ Srov. PASTOR: op. cit. XIV./1, 18.

²¹¹ Srov. EISLER: op. cit., 87-88.

²¹² Více k tomuto LECTOR: Le Conclave, 548; GAUGUSCH: op. cit., 171; EISLER: op. cit., 93, 95-97.

²¹³ Srov. PASTOR: op. cit. XIV./1, 19.

²¹⁴ Poukaz k tomuto GAUGUSCH: op. cit., 171.

obchodů, aby zajistil své frakci zvolení některé z barberiniovských „kreatur“. Přes různé zastírací manévry bylo jeho cílem dosáhnout zvolení kardinála Pamfilia, což přirozeně komplikoval odmítavý postoj francouzské strany. Když se díky slibům podařilo tento odpor oslabit, a dokonce druhý z bratří Barberiniů Antonio na čas sjednotil ve svých rukou vedení francouzské a nepotské strany, zdálo se zvolení Pamfilia skutečně reálným. Španělé sice na tento obrat zareagovali nedůvěrou k původně zvažovanému Pamfiliovi, ale další jednání a přísliby v konečném výsledku vedly k jeho volení jako Inocence X. (1644-1655). Složitost tohoto konkláve, v němž byla velmi slabá strana tzv. squadronistů a církevní zájmy stály v pozadí, připravila cestu k zakotvení vůle katolických monarchů při výběru papežů.²¹⁵

Obdobné důsledky mělo následující konkláve v roce 1655. I zde došlo k mnohým intrikám a komplikovaným vyjednáváním, ačkoliv rozložení stran bylo poněkud odlišné. Hlavní změnu představovalo oslabení nepotské strany, což zapříčinila politika Inocence X., který se stavěl proti tomuto neduhu.²¹⁶ Posílila naopak strana stoupců upřednostnění ryze církevních zájmů - squadronistů. Navzdory těmto danostem se ale dokázalo několik názorově odlišných skupin - francouzská, nepotská i squadronistů - sjednotit na vhodném kandidátovi, jímž nebyl nikdo jiný než v minulém konkláve ostrakizovaný Sacchetti. Jelikož postoj Španělska a především císaře se vůči tomuto muži nezměnil, vyústila situace opětovně do otevřeného stranického nepřátelství. Pro naše téma je důležité zmínit několik momentů. První je těsně spjatý se Sacchettim a kladl před kardinály do budoucna často diskutovanou otázku: „Může již jednou vyloučený kandidát vstoupit při dalším konkláve opět do hry?“ Hovoříme o tezi známé jako *Semel exclusus semper exclusus*, tedy: kdo byl vyloučen již dříve, je vyloučen jednou provždy.²¹⁷ V rámci

²¹⁵ K průběhu konkláve srov. LECTOR: *Le Conclave*, 548-551; EISLER: op. cit., 88-103; PASTOR: op. cit. XIV./1, 15-22.

²¹⁶ K pontifikátu Inocence X. RENDINA, op. cit., 543-549. Srov. také GAUGUSCH: op. cit., 172.

²¹⁷ Týmž problém se řešil i později, např. při konkláve roku 1730 (kardinál Imperiali) či nakonec pro případ kardinála Rampolly po smrti Pia X., byť již v jiných souvislostech - srov. Binder-Jochner (1903): 186.

konkláve byl tento problém „oslaben“ skutečností, že již na počátku španělská strana své veto opět veřejně zopakovala a udělila ho tak jakoby znovu s plnou platností.²¹⁸

Dalším momentem byly dosud nebývale rozsáhlé diskuze o platnosti a oprávněnosti monarchistického vylučování kandidátů. Máme k dispozici několik pojednání a písemně zaznamenaných názorů, které reprezentují oba interpretační póly.²¹⁹ Zastánci veta, pokud měli potřebu preciznějšího výkladu svého postoje, argumentoval především potřebou zajistit klid a ochranu římské církvi a nutností respektovat zájmy katolických monarchů.²²⁰ Odpůrci naopak zdůrazňovali, že církevní předpisy omezují papežskou volbu na nejvyšší církevní představitele a zásah do jejich rozhodování ze strany světské moci by byl těžkým hříchem. Především ale namítali, že jednoduše nepostačuje prosté vyjevení vůle světského kníže. Papežská volba je stále dílem kardinálského kolegia, a pokud v něm nemá příslušný monarcha dostatečně silou skupinu „svých“ kardinálů, nemůže automaticky počítat s povolností celého pléna.²²¹ Druhé vyjádření svědčí o to, že i nadále existovala početná skupina kardinálů, kteří odmítali vzít na vědomí automatickou platnost panovnického veta.

Tuto skutečnost potvrdila i praxe. Navzdory vyslovenému negování Sacchettiho si tento udržoval stabilní podporu více než 30 kardinálů, kteří se odmítali exklusivně podříditi. Španělsko-císařská strana nevolila nikoho a na

²¹⁸ K těmto událostem srov. WAHRMUND: Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes, 25-26; SÄGMÜLLER: Die Papstwahlbulle, 196-197; LECTOR: Le Conclave, 552; PASTOR: op. cit. XIV./1, 306.

²¹⁹ Jejich přehled a odkazy na prameny viz EISLER: op. cit., 120-135.

²²⁰ Velice sofistikované vysvětlení přípustnosti panovnického *ius exclusivae* přinesl již zmiňovaný pater Valentini při konkláve roku 1644. S ohledem na budoucí vývoj je třeba ho zde připomenout, neboť se o něj opírala řada dalších zastánců exklusivity:

1. Kardinálové jsou dle své přísahy, ale i božského a lidského práva, povinni zvolit papežem toho, kterého považují za nejdůstojnějšího a nejvhodnějšího.
2. Nejdůstojnějším ale není ten, který vyniká učeností a svatostí nad ostatními, ale ten, který se jeví být, viděno prizmatem aktuálních vnějších poměrů, nejvhodnějším k vedení církve.
3. K této vhodnosti patří především dvě věci:
 - a) je přijatelný pro všechna křesťanská knížata, protože jen tak je možno zachovat mír;
 - b) musí být vhodným kandidátem viděno situací a perspektivou Církevního státu.

Pramen viz WAHRMUND: Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes, 8. I.

²²¹ Srov. např. vyjádření kardinála Retze (Mercurio ovvero la verità smascherata del conclave terminato alli 7 di aprile 1655, Cod. Vat. 6908), viz EISLER: op. cit., 117.

své hlasovací lístky psala *Nemini*, tedy žádného kandidáta. Názorová rozštěpenost ve výsledku pouze volbu protahovala. Teprve v okamžiku, kdy sám Sacchetti uznal, že nemá smysl dále prodlužovat volební pat, se otevřel prostor k dalšímu jednání. Sacchetti místo sebe navrhl kardinála Chigiho, osobního přítele, kterému plně důvěřoval. Problém hledání nového pontifika to bohužel nevyřešilo, neboť právě proti tomuto muži byla naopak francouzská koruna.²²² Až poté, co se Chigi vyjádřil, že nemá osobně nic proti zájmům Francie, stáhla francouzská strana svůj nesouhlas a Chigi mohl být zvolen do čela katolické církve jako Alexandr VII. (1655-1667).²²³

Obě konkláve si zaslouží naši mimořádnou pozornost. Poprvé se v praxi prokázalo, že ani zákaz kontroly hlasování, ani rostoucí sebevědomí a kvalita kardinálského kolegia, nemohou zcela vyloučit schopnost monarchů prosazovat svoji vůli. Nemalá část shromážděných kardinálů nepochybovala o tom, že katolická církev potřebuje ke své činnosti a rozvoji podporu, popř. ochranu hlavních katolických sil. Ačkoliv tedy již nedisponoval korunní kardinál reálnou silou přímo v kardinálském kolegiu, samotné zveřejnění postojů jeho pána dokázalo ovlivnit podstatnou část kolegia. Prozatím ale nebylo možné hovořit o automatické účinnosti vysloveného veta. Nemenší část kardinálů stále považovala takové jednání za nepřijatelné a odporující duchu právních ustanovení o papežských volbách. V žádném případě nebyl proces prosazení panovnického práva veta proti některému z kandidátů dokončen.

Příčinu pro to, že ještě na začátku druhé poloviny 17. století poměrně silná skupina, odmítající uznat autoritativní platnost panovnického veta, během několika desetiletí téměř vymizela, je třeba hledat v napjatých vztazích

²²² Kardinál Mazarin, který řídil francouzskou politiku a volby se přímo neúčastnil, vnímal Chigiho jako protivníka francouzských zájmů. Důvodem bylo jeho chování při vyjednávání vestfálského míru, kde se několikrát postavil proti francouzské koruně. Mazarin své neoficiálně vyslovené veto odvolal až poté, co byl ujištěn, že jednání Chigiho pouze vyjadřovalo vůli papeže Inocence. Srov. PASTOR: op. cit. XIV./1, 307-308; WALSH: op. cit., 128

²²³ Ke konkláve Alexandra VII. srov. LECTOR: *Le Conclave*, 551-553; GAUGUSCH: op. cit., 172-173; PASTOR: op. cit. XIV./1, 303-309.

evropské politiky zbytku 17. století a v metodách vlády francouzského krále Ludvíka XIV. V tomto období se zmenšil dosavadní vliv španělské koruny (naposledy výrazně vstoupili Španělé do hry při konkláve v roce 1670, kdy neapolský vicekrál hrozil, že zvolení nevhodného kandidáta povede k útoku španělských jednotek na Řím²²⁴) a na její místo se posunula rakouská část habsburského rodu, tj. císařství (poprvé je to výrazné při konkláve roku 1689²²⁵). Jednotlivá konkláve byla charakterizována stupňujícím se tlakem Francie, kterému museli kardinálové se střídavými úspěchy čelit. Zajímavé ovšem je, že násilnické a obstrukční jednání Ludvíka XIV. se spíše míjelo účinkem. Snaha nahradit svým vlivem předchozí španělský tlak vedla k všeobecnému znechucení. Kardinálové se cítili být uraženi povýšeneckým jednáním krále a jakkoliv netoužili po otevřeném konfliktu, hledali cesty k nalezení alternativního řešení. Výsledkem tak byl Ludvíkův neúspěch. Papežové vzešli z těchto konkláve se nejednou stali úhlavními nepřáteli Francie (především Inocenc XI. a Alexandr VIII.). Francouzský král musel často slevit ze svých ambicí a místo inkusivity podpořit spíše toho kandidáta, který by alespoň neškodil francouzským zájmům.²²⁶

Jedna věc ale byla stále zřejmější - kardinálské kolegium se bránilo tlaku francouzského krále a císaře v případě jejich představ o personálním obsazení papežského stolce. Neodvážilo se příliš vzdorovat jejich negativnímu hodnocení jiných kandidátů. Především v případě Ludvíka XIV. téměř bez výjimky pouhé nepřímé vetování zamezilo možnosti zvolení, takže francouzská strana nemusela nikdy sáhnout k přímému vyjevení vyloučení. Pro badatele v oblasti práva vyloučení zůstávají konkláve v době Ludvíka XIV. výstižnou ukázkou situace, kdy autorita panovníka skýtá potencionál k formálnímu vetování kandidáta, nečiní to ale veřejně, neboť mu stačí

²²⁴ Ke konkláve Klementa X. srov. BILDT Carl Nils Daniel de: *Christine de Suède et le conclave de Clément X (1669-1670)*, Paris: Plon-Nourrit, 1906.

²²⁵ K angažmá při tomto konkláve srov. PASTOR: op. cit. XIV./2, 47-51; Wahrmund (1888): 161.

²²⁶ Srov. LECTOR: *Le Conclave*, 556-563; EISLER: op. cit., 153; WALSH: op. cit., 129-131. Ke konkláve Inocence XI. a jeho vztazích s Francií srov. PASTOR: op. cit. XIV./2, 665-676 a 841-957, ke konkláve Alexandra VIII. a jeho vztazích s Francií srov. 1047-1050 a 1060-1063.

neoficiální a zákulisní postup. Tento fakt ale současně brání zřetelnému formalizování postupu, protože daného monarchu okolnosti nenutí k meznímu jednání. Teprve v okamžiku, kdy výrazná mocenská převaha krále absentuje, se otevírá prostor pro konečné završení vývoje.

2.2.3 *Ius exclusivae*

Zákulisní tlaky, které doprovázely vylučování kandidátů a pouze nepřímo posouvaly do popředí způsoby vyjádření panovnického nesouhlasu, způsobily, že k formálnímu a institucionálnímu dovršení skutečného *ius exclusivae* došlo až na počátku 18. století. První konkláve této éry (Klementa XI. v roce 1700) sice ještě nevyústilo k plnému projevení oficiálního panovnického veta, ale skrze komplikovanost jednání a důležitost výsledku v okamžiku vymření španělské větve habsburského rodu přispělo k dotvoření posledních charakteristických prvků formalizované exklusivity. Kardinálové hájící zájmy císařské a francouzské strany a pečlivě měřící práva svých suverénů se shodli na tom, že pouze tři katolické monarchie si mohou nárokovat právo na vyloučení sobě nepříznivého kandidáta - Francie, Španělsko a Římská říše národa německého reprezentovaná císařem. Dále bylo vyjasněno, že toto oprávnění je přípustné pro každou z nich v témže konkláve pouze jedenkrát, a to prostřednictvím předem stanoveného postupu. Pověřený kardinál, nositel oprávnění svěřeného mu příslušným monarchou, měl informovat o vůli svého pána kardinála-děkana kolegia, a to ještě dříve, než došlo k případné volbě. Pokud tento nereagoval pozitivně či pokud hrozilo nebezpečí, že korunní kardinál nestihne podstoupit zmiňovanou proceduru, měl přednést veto veřejně před celým plénem.²²⁷

Podle těchto teoretických pravidel posléze proběhlo i první konkláve, kde se *ius exclusivae* v plnosti uplatnilo. Po smrti Klementa XI. (+1721) odmítl vídeňský dvůr kandidaturu Klementova státního sekretáře kardinála

²²⁷ K výše uvedenému srov. LECTOR: L'Election Papale, 564-565; VIDAL: op. cit., 63-64.

Paolucciho, kterému císař vyčítal podíl na španělském přepadení rakouských enkláv v Itálii (vrcholem bylo vylodění španělských Bourbonů na Sicílii v roce 1718). Císařský korunní kardinál Althann oficiálně oznámil veto kardinálovi-děkanovi Tanarovi s tím, aby ho předal zbytku kolegia. Když se děkan zdráhal něco takového učinit, zveřejnil ho Althann osobně ještě před zahájením prvního skrutinia volby.²²⁸ Hovořit o formálním *ius exclusivae* nás opravňuje i okamžitý účinek tohoto kroku - hlasování bylo ihned přerušeno a Paolucciho jméno již nebylo vážně předneseno. Odlišnost od dřívějších podobných úkonů je nutno vedle zmíněných formalit vidět také ve faktu, že za císařským vetem nestála reálná a početná kardinálská korunní frakce. K úspěchu poprvé stačila prostá vůle monarchy.²²⁹

Další papežské volby v 18. století již v sobě nesly bezprostřední nebezpečí užití formálního veta. Pevné zakotvení *ius exclusivae* však zapříčinilo, že již nebylo třeba ho příliš užívat, neboť postačilo pouhé naznačení či neoficiální vyjádření. Pokud přesto k vynesení veta došlo, potom spíše mimochodem, jako v případě francouzského veta při konkláve Klementa XIII. v roce 1758, kdy korunní kardinál De Luynes podlehl tlaku a atmosféře jednání. Zde se dokonce obrátila formální pravidla přednesení *ius exclusivae* proti samotnému nositeli. De Luynes oficiálně předal děkanovi kolegia D'Elcemu veto, ale později si uvědomil svoji unáhlenost a požadoval stažení. Děkan ovšem protesty ignoroval a veto oficiálně vyhlásil.²³⁰

Na praxi volebních konkláve již nic nezměnily ani poslední úpravy papežské legislativy stran voleb. V roce 1732 sice vydal papež Klement XII. bulu *Apostolatus officium*, která se volebním procesem zevrubně zabývala, nelze ji však vnímat jako opatření mající za cíl odstranění formálního panovnického veta. Samotný papež si byl vědom toho, jaká je realita, a

²²⁸ Srov. PASTOR: op. cit. XV., 400-402.

²²⁹ K průběhu i okolnostem konkláve srov. především MAYER Max von: Die Papstwahl Innocenz XIII., Wien: Baumüller, 1874; PASTOR: op. cit. XV., 391-409; <http://www.csun.edu/~hcfll004/SV1721.html>.

²³⁰ Srov. LECTOR: Le Conclave, 569-570, popř. PASTOR: op. cit. XV., 443-453.

nevydal se cestou donkichotského boje ve stylu svého předchůdce Pavla IV. Jakkoliv s největší pravděpodobností s institutem *ius exclusivae* nesouhlasil, omezil se ve své bule spíše na nepřímou kritiku, utužení a opětovné uspořádání pořádku v rámci konkláve a připomenutí všech potřebných regulí svých předchůdců.²³¹ Nebylo pochybnosti o tom, že katolická církev nenašla sílu a odvalu k zásadnímu střetnutí s katolickými suverény a trpně respektovala vnucená „práva“ světské moci na ovlivňování volby své hlavy.

2.3 Státní zásahy do papežských voleb v 19. století

18. století bezpochyby představovalo vyvrcholení dlouhodobého vývoje, v němž se katoličtí monarchové snažili převzít účinnou kontrolu nad papežskými volbami. Poté, co zpřísnění podmínek a fungování volebních konkláve zamezilo bezprostřednímu dohledu nad jednáním jednotlivých kardinálů, bylo třeba si vymoci formální uznání práv - *ius exclusivae* se etablovalo jako běžná praxe papežských konkláve. V porovnání s tímto vývojem představuje století následující v několika rovinách odlišnější podobu. Specifičnost propůjčilo tomuto období dvojí ohrožení samotné existence Církevního státu, resp. papežské instituce v jejím dosavadním způsobu života. Pro pochopení výchozích podmínek musíme zde zmínit jak obsazení papežského území napoleonskou Francií na přelomu 18. a 19. století, tak trvalou ztrátu papežského světského panství o sedmdesát let později. Úřadující papežové reagovali na nepříznivou situaci přijetím opatření, která měla další výběr jejich nástupců připravit na mimořádné podmínky. Pius VI. se snažil zajistit volbu pro okamžik, kdy nebude Řím v církevních rukou a možnost účasti kardinálů bude záviset na blahovůli světské moci.²³² Pius IX. byl zase konfrontován s možností, že italský stát přistoupí ke konečné likvidaci jeho vatikánského azylu. Položil proto důraz na opětovné připomenutí svobody

²³¹ Text buly viz *Magnum bullarium XIII.* (1965): 302-308. K hodnocení buly srov. jednak *Wahrmund* (1890): 52-53 a *Týž* (1892): 100-106, jednak opačné mínění zbytku hlavních odborníků v čele s *Lector* (1895): 567; *SÄGMÜLLER*: *Die Papstwahlbulen*, 267; *VIDAL*: *op. cit.*, 142; *EISLER*: *op. cit.*, 189-200.

²³² Viz bula *Christi ecclesiae regendae* z 30. 12. 1797 a bula *Cum nos superiori anno* z 13. 11. 1798.

papežské volby a ohradil se proti jakýmkoli světským zásahům.²³³ I když se tyto papežské kroky našeho tématu přirozeně týkají, nelze je zcela automaticky k postupu proti panovnickému vetu přiřadit. Jejich vznik byl podmíněn zcela mimořádnými okolnostmi a reagovaly na konkrétní nebezpečí. Tak je i okolí vnímalo - opatření Pia VI. po odeznění napoleonského ohrožení opět ztratila na aktuálnosti, výnosy Pia IX. fungovaly spíše jako příslovečná pojistka chránící konkláve v nejisté situaci vzájemného neuznání mezi Apoštolským stolcem a Italským královstvím.

Přehled papežských voleb, které v 19. století proběhly, nám klade před oči zajímavý obraz. Monarchistické veto zůstalo integrální součástí všech voleb, byť stálo spíše v pozadí jako příslovečná „záchranná brzda“. Navzdory stálému tlaku světské moci však krok po kroku rostla mezi voliteli atmosféra nespokojenosti a přesvědčení, že *ius exclusivae* je něčím nepatřičným. Zřetelně to ukázalo první konkláve nové éry (začalo již na konci roku 1799), které se kvůli obsazení Říma a zjetí předchozího papeže a přesně podle jeho pokynů konalo v Benátkách.²³⁴ Jelikož město již několik let ovládala rakouská monarchie, dalo se očekávat, že císař vyvine enormní tlak na zvolení sobě příznivého papeže. A ačkoliv skutečně celková atmosféra i garance pro konání konkláve podporovaly rakouské ambice, ukázalo se, že v řadách nejvyšších katolických prelátů postupně dochází k obratu. O mnohém svědčila výzva děkana kardinálského kolegia Albaniho, který vyzval kardinály, aby v této kritické situaci zohlednili při svém rozhodování jen a pouze zájmy katolické církve.²³⁵ Ačkoliv obdobná prohlášení patřila k běžným formalitám papežských voleb, zdá se, že velká část volitelů si opravdu uvědomovala nutnost dostát svým závazkům.

²³³ Viz bula *In hac sublimi* z 23. 8. 1871 a konstituce *Consulturi* z 10. 10. 1877.

²³⁴ K papežskému zjetí a obsazení Církevního státu srov. PASTOR: op. cit. XVI./3, 557-596, 624-628; RENDINA: op. cit., 600-601.

²³⁵ „...*Quae cum ita sint, Eminentissimi fratres, unusquisque in id maxime incumbat, ut sepositis studiis, non que sua sunt, quaerat, sed quae Jesus Christi.*“ Viz *Allocutio habita in conclavis capella* Kal. Dec., Anno MCCIC Eminentissimo Cardinali Decano Jo. Francisco Albani, in: Konsistoriální archiv. Akta benátského konkláve, fasc. Miscellanea. Citováno podle EISLER: op. cit., 220, pozn. 9.

Určující postavou konkláve byl nositel rakouského pověření kardinál Hertzán. Věřil, že ochrana císaře zajistí i „vděčnost“ kardinálského kolegia, které rychle zvolí jím protěžovaného kardinála Mattheiho.²³⁶ Již první den hlasování ale ukázal opak a kardinál Hertzán musel urychleně zvažovat opačný postup, tj. užití veta proti kandidátům nevhodným. Konkláve nakonec vyústilo po několika měsících ve volbu kompromisního kandidáta, kardinála Barnaba Chiaramontiho jako Pia VII. (1800-1823).²³⁷ Samotný institut *ius exclusivae* zůstal nevyužit. Příčinou ovšem nebyla ani tak zdrženlivost rakouského zástupce, jako spíše obava, aby unáhlené udělení veta neotevřelo cestu na papežský trůn pro někoho, kdo by stál vůči císaři v ještě větší opozici.²³⁸ Tento postup předznamenal i další praxi - monarchistické veto zůstávalo stále aktuální a několikrát bylo i užito, vetující státy si ale současně uvědomovaly, že kardinálské kolegium již není tak povolné k jeho přijímání. Příslušný monarcha udělením veta ztrácel vážnost a všeobecná atmosféra vytvářela jednoznačně nepřátelské nálady proti dalšímu zohledňování zájmů takto postupujícího státu.

Pokyny, které obdrželi korunní kardinálové od svých panovníků, ukazují, že se při volbě apelovalo na velkou obezřetnost při využití veta. Jeho vynesení bylo vyhrazeno pouze pro naprosto nezbytné případy. Mementem bylo konkláve konané po smrti papeže Pia VII. v roce 1823, které považují za natolik vzorovou ukázkou mechanismů ovlivnění za strany světské moci, že je třeba ho zde detailně rozebrat. Kardinálové řešili otázku, která získávala na aktuálnosti po každém dlouhotrvajícím pontifikátu - zda zachovat dosavadní styl a směr papežské politiky či upřednostnit jiné priority. Tento spor byl i jasně personifikován tvůrcem dosavadní papežské politiky státním sekretářem Consalvim. Část kardinálů náležela mezi jeho protivníky, neboť mu vytýkala

²³⁶ Srov. BASTGEN Beda: Pius VII. und Consalvi. Zur Geschichte des Konklave in Venedig, in: Historisches Jahrbuch 79 (1960) 146-148.

²³⁷ Ke zvolení FISCHER: op. cit., 66-70; WALSH: op. cit., 139-140.

²³⁸ Přehledně k benátskému konkláve srov. BASTGEN: op. cit., 146-174; GALLARATI SCOTTI Tommaso: Il Conclave del 1800, in: G. C. SANSONI (ed.), La civiltà veneziana nell' età romantica (= Civiltà veneziana VII.), Firenze: Sansoni, 1961, 229-245.

touhu po moci a modernismus. Rakouská diplomacie spoléhala na to, že významná skupina těchto církevních zélotů spatřovala nejvhodnější řešení pro zajištění dalšího vývoje jak v italském prostoru, tak ve směřování katolické církve, v dovršení rakouského ovládnutí Itálie, popř. ve vytvoření jakési konfederace italských států pod rakouským vedením. Vídeň podporovala při nastávajícím konkláve volbu papeže, který by nestál podobným úvahám v cestě a jako svoji hlavní prioritu by spatřoval udržení klidu a pořádku v italském prostoru.

Rakousko se na volbu velmi dobře připravilo a kníže Metternich zůstával skrze své instrukce v neustálém písemném styku s vyslancem hrabětem Antalem Apponyim.²³⁹ V kardinálském kolegiu zastupoval a vyjadřoval císařské zájmy kardinál Albani. Ten měl také k dispozici osobní dopis císaře Františka I., v němž mu bylo svěřeno tzv. *secretum*, tj. právo využít v případě nutnosti císařské veto proti nebezpečnému kandidátovi. Navenek však rakouská politika vystupovala poměrně umírněně. Své priority sdělil vyslanec Apponyi ve svém rozhovoru s kardinálem Consalvim: císař podle jeho slov nemíní nikterak zasahovat do průběhu konkláve a nebude omezovat svobodu volby. Zájmem Rakouska je zvolení papeže, který přispěje k udržení míru a blahu církve. Z těchto informací také vycházela značná část kardinálů, kteří dospěli k přesvědčení, že Rakousko se nebude intenzivně ve volbě angažovat a především nevyužije případné veto, což bylo klíčovou záležitostí.

Podobné úvahy však pouze dokazovaly neobeznámenost s postupy rakouské zahraniční politiky. Kancléř Metternich byl rozhodnutý zabránit volbě jakéhokoliv kandidáta, který by potencionálně mohl ohrozit pozici rakouské monarchie v italském prostoru. Současně však neměl nejmenší zájem provokovat a popuzet kardinálské kolegium, což ho nutilo přijmout takové postupy, které zachovávaly opatrnost. Více spoléhal na zákulisní tlaky a zdrženlivost při prosazování cílů, jakož i na důraz na širší spolupráci s dalšími

²³⁹ Vyslancem v Římě byl mezi lety 1820-1826, posléze působil do 1848 v Paříži.

monarchiemi konzervativního ladění: Francií, Sardinii a Neapolskem. K obezřetnosti ho vedla i zpráva vyslance Apponyiho, že část kardinálů by zřejmě na vyslovené veto reagovala odmítavě. Základem kancléřových obav byla argumentace, že rakouská monarchie právo veta ztratila, neboť toto bylo vázáno pouze na osobu římského císaře. Někteří kardinálové považovali rakouské císařství za nový subjekt, který si nemůže nárokovat *ius exclusivae* příslušející dříve římskému císaři. Metternich proto nemínil riskovat, že vyslovené veto otevře případné diskuze na toto téma a zpochybní tento institut.²⁴⁰

Problémem zůstávalo, že podstatná část kardinálů se klonila při volbě na stranu muže, který zcela neodpovídal přáním podunajské monarchie - ke kardinálu Gabrielu Severolimu. Tento bývalý vídeňský nuncius byl vnímán jako jasný protivník posilování rakouského vlivu v italském prostoru a nejednou ostře vystoupil proti dosavadní Consalviho politice, která naopak rakouské zájmy protěžovala. Vzájemnou animozitu posilovaly i další prvky, jako např. Severoliho odmítnutí povolit rozluky manželství mezi Marií Louisou a Napoleonem. Bylo proto pravděpodobné, že hrozba zvolení kardinála Severoliho by učinila otázku vídeňského veta aktuální. Víme, že mezi vyslancem Apponyem a kardinálem Albanim probíhala pravidelná komunikace na toto téma, přičemž vyslanec spíše nabádal k obezřetnosti, zatímco kardinál vyjadřoval obavu z pozdní reakce a následné neschopnosti volbě zabránit. Současně podle kardinála hrozilo, že skupina kardinálů podporující Severoliho pouze hraje matoucí hru, která chce Rakousko vyprovokovat k použití veta. Posléze by následoval návrh kandidáta, který by byl rakouské politice mnohem nepřátelštější, aniž by mělo Rakousko možnost jeho zvolení již zabránit. Jako na vysvobození se proto pohlíželo na příjezd francouzských kardinálů, především kardinála de la Farre, který reprezentoval zájmy francouzské koruny. Nyní mohlo Rakousko spoléhat na vzájemnou koordinaci kroků s dalšími partnery. Proto se vyslanec Apponyi

²⁴⁰ BINDER, JOCHNER: op. cit., 191-193.

s francouzským kardinálem ihned setkal, dříve, než tento vstoupil za zdi konkláve.

Samotný průběh volby rakouské obavy potvrzoval. 2. září 1823 se konkláve uzavřelo a při prvním volebním skrutiniu získal kardinál Severoli 8 nominací (po tzv. přistoupení²⁴¹ potom 12). 20. září se počet zvýšil již na 20 hlasů, což při celkovém počtu 49 kardinálů znamenalo, že Severoli ze zvolení potřeboval ještě přízeň 16 kardinálů. Počet scházejících hlasů se může jevit jako poměrně velký, nesmíme ale zapomínat na to, že častou praxí bylo, pokud některý kandidát získal nesporný náskok, že ostatní kardinálové to akceptovali a odevzdali mu také svůj hlas. Kardinál Albani se samozřejmě obával, že promešká okamžik, kdy ještě bude možno případnému zvolení zabránit. Rakouský zástupce potřeboval čas, aby si vyžádal další instrukce, současně ale bylo evidentní, že pro delší jednání není prostor. Následující den se totiž počet hlasů pro Severoliho zvýšil na 27 a otevřeně se hovořilo o dalším růstu.

Kardinálové obavy posílila informace, že dělníci dostali pokyn připravit náležitosti k papežské intronizaci v bazilice sv. Petra a začala se řešit otázka pontifikálního oblečení. V tomto okamžiku svolal Albani schůzku všech nositelů práva veta do cely kardinála de la Farreho (celkem 7 kardinálů). Na tomto tajném jednání se jasně ukázala odlišnost mezi stylem rakouské metternichovské politiky a jistou nahodilostí ostatních národních reprezentací. Většina přítomných kardinálů byla přesvědčena, že hrozí bezprostřední nebezpečí volby Severoliho a je třeba ihned jednat. Pouze Albani dle předchozích instrukcí chtěl počkat, dokud nedostane Severoli alespoň 30 hlasů a až poté přistoupit k případnému vetu. Nakonec ale osamocený kardinál svůj názor neobhájil a podlehl atmosféře všeobecného aktuálního ohrožení. Ještě na

²⁴¹ Tzv. akces (*accessum*, tj. přistoupení) umožňoval kardinálům, aby po proběhlém sečtení hlasů v daném skrutiniu změnili svůj názor a ještě dodatečně odevzdali svůj hlas tomu kardinálovi, který dostal alespoň jeden platný hlas. V praxi to skutečně mohlo výrazně ovlivnit další průběh hlasování. Detailní přehled přináší WURM: op. cit., 117-119.

této schůzce byly sepsány dva dopisy, jeden pro děkana kardinálského kolegia a druhý pro kardinálské kolegium, v nichž bylo vysloveno veto Severolimu.

Po předání dopisů skutečně došlo k tomu, čeho se rakouská politika tolik obávala; značná část kardinálů se vetu vzepřela a začala protestovat. Nejdříve se kritika obrátila proti Albanimu. S ohledem na ujištění rakouského vyslance, že císař nebude do volby zasahovat, kardinálovi vytkli, že za vším stojí pouze osobní antipatie Albaniho k Severolimu. Kardinála musel „zachránit“ až vyslanec Apponyi, který dosvědčil, že nešlo o Albaniho osobní akci, ale o vyjádření vůle oficiální císařské politiky.²⁴² Ale ani poté se zjištěná atmosféra neuklidnila. Nespokojení kardinálové využili argumentu, kterého se tolik Metternich obával, tedy samotného zpochybnění práva rakouského císaře volbu vetovat.²⁴³ Výsledkem uplatněného veta byla defenzivní pozice a ztráta kreditu rakouské diplomacie a všeobecné roztrpčení v kardinálském kolegiu. Reakcemi na vyloučení kardinála Severoliho byla přitom zastrašena i francouzská strana, která se již neodhodlala k vlastnímu vystoupení. Zéloti vyjadřovali značné pobouření a nálada se vyhrotila natolik, že bylo mezi kardinály považováno za nepřipustnou urážkou církve nadále se podřizovat zásahům světské moci. Také následná volba příslušníka skupiny zélotů Annibala della Gengy byla pochopitelná pouze v těchto relacích - ani Francii, ani Rakousku nebyl tento člověk po chuti, ale již se nikdo neodvážil k razantnímu postupu. K dokreslení skutečných poměrů je vhodné dodat, že kardinála della Gengu navrhl právě Albani.²⁴⁴ To umožnilo zbytku kardinálského kolegia intenzivně tlačit na jeho zvolení a dosáhnout rychlého úspěchu. Jako Lev XII. byl zvolen po 26 dnech konkláve.

Poučení předchozími událostmi si mnozí státníci začali jasně uvědomovat, že veto lze užívat jen s krajní opatrností. Např. kancléř

²⁴² Srov. dopis Apponyiho Metterichovi z 22. září 1823, in EISLER: op. cit., Příloha č. 38, s. 350-352.

²⁴³ Srov. EISLER: op. cit., 231.

²⁴⁴ Ke konkláve více SUCHÁNEK Drahomír: Kancléř Metternich a rakouské zásahy do papežských voleb, in: BUDIL Ivo T., ŠEDIVÝ Miroslav (ed.), Metternich a jeho doba, Plzeň: FF ZČU, 2009, 22-23; LECTOR: Le Conclave, 485-494; <http://www.csun.edu/~hcfl1004/SV1823.html>.

Metternich při konkláve v roce 1829 stanovil podmínky užití tak přísně, že se posunulo spíše do teoretické roviny.²⁴⁵ Stejně pokyny obdržel i francouzský zástupce, takže veškeré ovlivňování volby proběhlo spíše po linii nepřímých zpráv a tlaků.²⁴⁶ Pokud přesto o rok později, při konkláve po smrti Pia VIII. (1829-1830), k využití veta přesto došlo, bylo to dáno pouze krajní obavou nového francouzského krále Ludvíka Filipa, který považoval možné zvolení kardinála Macchiho, osobního přítele sesazeného krále Karla X., za přímé ohrožení své vlády.²⁴⁷ Počet kandidátů se zúžil na kardinály Giustinianiho a Paccu. Francouzské počínání povzbudilo španělskou stranu, která naopak odmítla sobě nepříznivého kardinála Giustinianiho.²⁴⁸ V situaci, kdy Evropa procházela revolučním rokem 1830, se členové volebního kolegia neopovážili k razantnější akci a obě veta akceptovali. Státní zásahy vnesly do kolegia značnou nejistotu, objevily se dokonce zprávy, že někteří z nich přímo požádali francouzského a ruského vyslance, aby jim doporučili možné kandidáty!²⁴⁹ Volba nakonec opět vyústila v kompromisní volbu kardinála Cappellariho jako Řehoře XVI.²⁵⁰

Za předposlední konkláve, do kterého v 19. století světská moc aktivně vstoupila, lze považovat volební shromáždění v roce 1846. Mimořádný zájem o tuto volbu podmiňuje fakt, že zvolený papež Pius IX. byl později spojován s komplikovaným obdobím revolučních let 1848-1849, konfrontací s Italským královstvím a tzv. kulturním bojem. Rakouské mocnářství, jehož záležitosti stále určoval kancléř Metternich, se sice obávalo vývoje poměrů na Apeninském poloostrově, stále ale jednoznačně upřednostňovalo politiku nevměšování do papežské volby.²⁵¹ Pozdější zprávy o tom, že k vetování

²⁴⁵ Srov. BINDER, JOCHNER: op. cit., 202.

²⁴⁶ Ke konkláve srov. více NÜRNBERGER August: Zur Kirchengeschichte des XIX. Jahrhunderts, 1. díl: Papsttum und Kirchenstaat, Mainz: Kirchheim, 1897, 150-151; popř. <http://www.csun.edu/~hcfl1004/SV1829.html>.

²⁴⁷ Srov. WALSH: op. cit., 142.

²⁴⁸ Srov. BINDER, JOCHNER: op. cit., 207.

²⁴⁹ EISLER: op. cit., 242.

²⁵⁰ K politickým okolnostem a problémům římské církve v rámci konkláve srov. zejména NÜRNBERGER, op. cit., 151-163.

²⁵¹ BINDER, JOCHNER: op. cit., 209.

kardinála Mastaiho - budoucího Pia IX. - nedošlo jen zásluhou toho, že rakouský vyslanec nestačil včas předat pokyny, se proto nezakládají na pravdě.²⁵² Metternich sice vydal instrukce pro kardinála Gaysrucka, aby se využilo v případě nutnosti veta, ale toto vyloučení se vztahovalo na kardinála Gizziho. Pravdou ovšem zůstává, že Metternichovy pokyny dorazily do Říma až po zvolení Pia IX., a celá věc proto zanechala jistou pachůť nejistoty, kterou se nepodařilo účinně dementovat.²⁵³

Rovněž poslední konkláve 19. století je nutné vnímat v patřičných souvislostech. Dlouhý a boji naplněný pontifikát Pia IX. (1846-1878) způsobil, že nástup nového papeže byl očekáván s mimořádnou pozorností. Neexistovala snad jediná velmoc, která by nevyvíjela v tomto směru nějakou aktivitu, a rovněž uvnitř kardinálského kolegia se střetávaly různé názory stran dalšího směřování katolické církve. Konfrontační styl politiky Pia IX. sjednotil katolické státy ke spolupráci, přičemž je známo, že minimálně od roku 1873 probíhala diplomatická jednání mezi Francií, Itálií, Rakouskem-Uherskem, popř. Portugalskem o nejvhodnějším postupu. S ohledem na probíhající německý Kulturkampf se začal výrazně angažovat i německý kancléř kníže Bismarck.²⁵⁴ Jestliže k formálnímu vetu nakonec nedošlo, bylo to dáno především nekonfliktním průběhem volby a snahou kardinálů zvolit ze svého středu muže, který vypjaté poměry mezi katolickou církví a jednotlivými evropskými státy opětovně přivede ke smíru. Proto také nositel císařského pověření kardinál János Simor nemusel připravené vylučující formuláře použít.²⁵⁵ Zvolený Lev XIII. byl všeobecně vnímán jako muž kompromisu, který navíc pro svůj věk nebude moci utvářet dlouhodobou

²⁵² WALSH: op. cit., 143-144.

²⁵³ Ke konkláve souhrnně BINDER, JOCHNER: op. cit., 208-210; ENGEL-JANOSI Friedrich: Austria and the Conclave of 1878, in: Catholic Historical Review 39 (1953) 142-166.

²⁵⁴ Srov. FREI: op. cit., 16.

²⁵⁵ Vídeň byla připravena nedopustit volbu dvou mužů - kardinálů Johanna Franzelina a Mieczysława Halku Ledóchowského, kteří v jejich očích představovali pokračování stylu papeže Pia IX. Engel-Janosi (1953): 159-160.

koncepční politiku.²⁵⁶ Jestliže první předpoklad se potvrdil a nový papež dosáhl, s výjimkou Itálie, smír s většinou zemí, druhý se ukázal jako naprosto lichý - pontifikát tohoto papeže byl jen o několik let kratší než jeho předchůdce (1878-1903).²⁵⁷

Hodnotit pohled na *ius exclusivae* v 19. století je s ohledem na velký počet mimořádných okolností při jednotlivých volbách navýsost obtížné. Nelze zřejmě příliš pochybovat o rostoucí neochotě kardinálského kolegia připustit zásahy světské moci. V určitých momentech sice kardinálové zachovali zdrženlivost (např. při konkláve roku 1830), po ztrátě území Církevního státu se ale požadavky na zachování církevní autonomie staly prvořadým cílem. Dlouhé pontifikáty Pia IX. a Lva XIII. jednoznačně posílily papežskou autoritu a centralizaci moci v rukou kurie, a pokud nepanoval zcela souhlas s papežskou politikou, stanovení dalšího směřování se vnímalo jako ryze vnitrocírkevní záležitost.²⁵⁸ Tento trend posílila i kardinálská jmenování, neboť oba tito papežové ve svých dlouhých pontifikátech měli možnost vyzdvihnout do purpuru sobě myšlenkově blízké muže. Na začátku 20. století nebylo tudíž monarchistické veto vnímáno jako adekvátní, k čemuž přispívala i skutečnost, že k jeho poslednímu formálnímu vynesení došlo více než před sedmdesáti lety.

2.4 Papežské konkláve z roku 1903 a konec práva exklusivity

2.4.1 Historické předpoklady

Dne 20. července 1903 zemřel papež Lev XIII., muž, který jako první papež v moderní historii musel již od počátku svého pontifikátu vést

²⁵⁶ O Lvovi XIII. se zpočátku hovořilo jako o „přechodném papeži“. Podle vzpomínek se měli papežovi příbuzní po volbě vyjádřit, že budou vnímat jako požehnání, pokud se Lev dožije své instalace na papežský trůn. Srov. ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 2.

²⁵⁷ Ke konkláve FISCHER: op. cit., 72-77; WALSH: op. cit., 144-146; SCHWAIGER Georg: Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert. Von Leo XIII. zu Johannes Paul II., München: Beck, 45-48.

²⁵⁸ K centralizační politice papežství za Pia IX. a Lva XIII. srov. MARTINA Giacomo: Pio IX (1851-1866), Roma: Pontificia univ. Gregoriana, 1985.: 637-713; BEDESCHI Lorenzo: La curia romana durante la crisi modernista, Parma: Guanda, 1968.

katolickou církev v nových podmínkách ztráty Církevního státu. Papeži se podařilo během svého dlouhého pontifikátu výrazně pozdvihnout autoritu Apoštolského stolce a rozvinout širokou, aktivní diplomacii, která měla i na prahu 20. století uchovat papežství jako nepominutelnou veličinou. Pravou rukou v jeho konání mu byl od roku 1887 státní sekretář Marianno Rampolla del Tindaro – sicilský šlechtic s mimořádnými schopnostmi a odpovídajícím sebevědomím.²⁵⁹ Oba muži společně nastolili cestu jisté modernizace církve – v náboženském i politickém směru. Jednak hledali možnosti dohody s republikánskými silami ve Francii a v dalších zemích a začali doceňovat sílu národních hnutí. Současně naznačovali určité otevření církve novým trendům a řešili reálnost soužití katolické církve s moderní společností.

Politická linie papežství znepokojovala státy, které se cítily být vatikánskou politikou poškozovány. Vedle Itálie, která stále nebyla schopna vyřešit tzv. římskou otázku, se jednalo zejména o Německé císařství a Rakousko-Uhersko. První monarchii se nelíbila Lvova přichylnost k Francii, druhé zase koketování s liberalismem a podpora národních hnutí. Pokud přehlédneme politické zájmy jednotlivých zemí, neudiví nás, že velmi pozorně sledovaly blížící se papežskou volbu. Představa, že by především Francie získala „svého“ papeže znepokojovala země tzv. Trojspolku a aktivovala jejich obranu před nebezpečím „nevhodné“ volby. Důležitým faktorem se stalo i špatné zdraví papeže Lva XIII. Periodicky přicházející zhoršování jeho zdravotního stavu udržovalo téma výběru nového pontifika aktuálním delší časový úsek než v jiných případech. Jednotliví mocnější hráči evropské politiky proto měli v době papežova úmrtí připraven scénář svých priorit a žádoucího postupu k jejich prosazení a již záhy po papežově skonu obdrželi příslušní diplomatictí zástupci jasné instrukce.²⁶⁰

²⁵⁹ K postavě kardinála Rampolly srov. CLAAR Maxmilian: Kardinal Rampolla als Staatssekretär und Papstweber (1887-1903), in: Europäische Gespräche. Hamburger Monatsblätter für auswärtige Politik 9/7 (1929): 465-482.

²⁶⁰ Příkladem může být rakouský vyslanec, který informoval o papežově smrti v 19:30 hodin a odpověď s prvními instrukcemi obdržel již po 20:00 hodině. Srov. ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan I.,323.

Klíčovou zemí, která kontinuálně pracovala na zajištění sobě příznivého průběhu papežské volby, bylo Rakousko-Uhersko. Císařští vyslanci u Apoštolského stolce byli povinni v pravidelných intervalech podávat zprávy o možných kandidátech a vyhlídkách na jejich zvolení a rakouská diplomacie po konzultacích s císařem Františkem Josefem na základě jejich zpráv vypracovávala vhodný postup jednání.²⁶¹ Rovněž Italské království pochlívě sledovalo vývoj a snažilo se působit na italské církevní kruhy. Atmosféra v kardinálském kolegiu však nebyla italským zájmům příliš nakloněna a možnost ovlivňovat jednání jeho jednotlivých členů se spíše snižovala. Italští předáci proto kladli větší naděje ve společný postup evropských vlád, který by vedl k žádoucímu cíli. Reálným se jevilo nalezení společného stanoviska mezi Itálií, Německem a Rakouskem-Uherskem, přičemž někteří italští politici doufali ještě k připojení Španělska a Portugalska.²⁶² Společným nepřítelem se ukazovala Francie, resp. kandidát, který by byl zvolen pod jejím vlivem či s ohledem na její zájmy.

Všechny rozhodující mocnosti, především Rakousko-Uhersko, vnímaly vatikánskou politickou orientaci jako profrancouzskou a podle toho nastavily i své instrukce pro nadcházející papežskou volbu. Cílem bylo nedovolit volbu Lvova státního sekretáře Marianna Rampolly, který byl všeobecně vnímán jako hlavní motor vatikánského přiblížování k Francii. Nic na tomto konstatování nemění ani fakt, že v posledních dvou letech před Lvovou smrtí se vzájemné, vatikánsko-francouzské, vztahy výrazně zhoršily. Francie spatřovala v Rampollovi pevnou záštitu dosavadních politických pořádků a instruovala „své“ kardinály o vhodnosti jeho zvolení. Jediné Německo zůstalo nakonec neutrální a ponechalo rozhodnutí zcela v ruce „svých“ kardinálů.²⁶³

²⁶¹ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 3.

²⁶² WEBER: Italien, Deutschland und das Konklave, 223.

²⁶³ SUCHÁNEK Drahomír: The Papal Conclave in 1903 and the Problem of Austrian Exclusivity. Prague Papers on History of International Relations (2009) 272-273.

2.4.2 Kardinálské kolegium

Obraz rozložení sil v rámci konkláve roku 1903 byl výsledkem dlouhodobějšího vývoje. Do složení kardinálského kolegia promlouvalo několik faktorů. Jednak bylo obrazem složitého hledání vnitrocírkevních priorit v posledních desetiletích 19. století, kde proti sobě stálo několik odlišných tendencí. Doznívala doba tvrdého a konzervativního kurzu papeže Pia IX., který dále myšlenkově determinoval násilný zásah italského státu a odejmutí světského panství římských biskupů. Výsledkem byla většinová skupina neústupných, tzv. intransigentních, kardinálů, kteří vyznávali v naprosté většině konzervativní hodnoty, byli upřímně přesvědčeni o papežské neomylnosti, podporovali další centralizaci katolické církve a na smířování s moderní společností pohlíželi s nedůvěrou. Pokud byli italské národnosti, a to byla v případě konkláve z roku 1903 stále zřetelná většina (38 členů z 62), hrál pro ně vztah k otázce budoucnosti Církevního státu a soužití se sjednocenou Itálií klíčovou roli. V obvyklé terminologii by bylo možno, byť dosti nepřesně, tyto preláty přiřadit ke skupině tzv. zelanti, kteří vždy upřednostňovali církevní zájmy před státními a případnými požadavky jednotlivých národních vlád se necítili být zavázáni. Nebyli mezi nimi vyhraněné a vůdčí osobnosti, svoji přízeň proto chovali k těm kandidátům, kteří by byli pro ně největší zárukou pro zachování dosavadního charakteru a statutu katolické církve.²⁶⁴

V italském prostředí stála vůči této převažující skupině ještě skupina umírněných kardinálů, které spojovala obava z dalšího vývoje v rámci Apeninského poloostrova a snaha vyřešit napětí mezi Vatikánem a Itálií i za cenu kompromisu. Nebyl jim cizí jistý italský patriotismus, popř. vazby na královskou rodinu. Této charakteristice odpovídalo i jejich označení, buď jako

²⁶⁴ Jaké nálady panovaly na počátku pontifikátu Lva XIII., dokazují již diskuze v rámci jeho volebního konkláve, kde se pouze osm členů z 61tíhového kardinálského kolegia vyslovilo pro volbu nového papeže ve Vatikánu, zatímco většina požadovala protestní odchod z italské půdy. Srov. Mathieu-Rosay (2005): 11-13.

„umírnění“ (*moderati*) či „kompromisní“ (*conciliatoristi*).²⁶⁵ Není náhodou, že právě do řad těchto mužů směřovaly „touhy“ většiny zaangažovaných států, především Itálie a Rakouska-Uherska. Jejich vliv kulminoval v 80. a 90. letech, ale na konci století poklesl z důvodů jejich stáří a úmrtí.²⁶⁶ Současně se ukazovala neúspěšnost snah o usmíření s italskou vládou, což diskvalifikovalo jejich počínání. Na konci 90. let a na počátku 20. století se k nim připojila skupina tzv. mladých intransigentů, kteří si sice nedělali iluze o italském státě, věděli ale, že je třeba užívat adekvátnějších prostředků pro dosažení cílů. Byli operativnější při hledání možných spojenců proti radikálním liberálům a byli ochotni přistoupit na jakési „ozbrojené vyjednávání“.²⁶⁷

Druhou část kolegia tvořili tzv. profesní kardinálové. Jednalo se o muže, kteří celou svoji kariéru spojili již od počátku s papežskou kurií, byli vychovávaní pro delikátní úkoly v diplomacii a agendě kuriálních kongregací a nikdy v podstatě neměli možnost významnější pastorační činnosti. Velká část z nich měla za sebou bohatou diplomatickou kariéru. Platila zásada, že nunciové ze čtyř nejprestižnějších postů (Paříž, Vídeň, Madrid a Lisabon) po uplynutí svého mandátu pěti až sedmi let automaticky obdrželi kardinálský klobouk. Tato skutečnost je pro fungování jednotlivých směrů uvnitř vatikánské hierarchie důležitá, neboť podstatná část těchto mužů si i nadále chovala jisté sympatie k zemím, kde působila.²⁶⁸ Společným jmenovatelem pro tyto kardinály byl poněkud formalizovaný či zobjektivizovaný a politický pohled na problémy katolické církve. Ze svého předchozího působení si uvykli řešit problémy se špičkami příslušných zemí a papežskou politiku zcela přirozeně pojímali jakou součást složitého přediva soupeření světových velmocí. Neznamená to, že by neřešili běžné starosti církevního života, nechtěli se ale omezovat pouze na ně. Výsledkem by podle nich byla ztráta

²⁶⁵ Více u TRANIELLO Francesco: *Cattolicesimo conciliatorista*, Milano: Jaca Book, 1970.

²⁶⁶ Ještě před volbou zemřeli vlivní kardinálové Alimoda, Battaglini, Bonomelli, Sanfelice, Scalabrini a řada dalších.

²⁶⁷ Základní přehled WEBER: *Italien, Deutschland und das Konklave*, 203.

²⁶⁸ Detailní rozbor významu nunciů, včetně jejich zařazení a personálií na přelomu 19. a 20. století podává zejména BAUMGARTEN Paul M.: *Die römische Kurie um 1900. Ausgewählte Aufsätze*. Ed. WEBER Christoph, Köln: Böhlau, 1986, 112-129.

postavení katolické církve ve světě, a potažmo nepředvídatelné následky pro možnost utvářet si své vnitřní záležitosti svobodně a bez obav ze zásahů světské moci.

Třetí skupina kardinálů se formovala z řad prelátů, kteří reprezentovali jednotlivé národy a země. Praxe propůjčování kardinálských klobouků stále respektovala vliv hlavních katolických zemí a příliš nehleděla na aktuální vztahy Vatikánu s konkrétní zemí. Profrancouzská politika od počátku 90. let proto měla jen menší a částečnou projekci do početního nárůstu kardinálů francouzského původu, resp. na pokles zastoupení kardinálů německé krve. S jistou mírou nepřesnosti lze konstatovat, že tři hlavní katolické mocnosti Rakousko, Francie a Španělsko, mohly pravidelně počítat alespoň se čtyřmi až pěti zástupci, o něco menší počet nositelů purpuru měli němečtí a portugalská katolíci a zbytek tvořili preláti ze zemí s velkým počtem katolického obyvatelstva (především Irsko, Belgie, Spojené státy Americké a další). Současně platilo, že velká část kardinálských jmenování byla vázána na konkrétní arcibiskupský post a nástup nového představeného této arcidiecéze znamenal i jeho příchod do kardinálského kolegia.²⁶⁹ Pokud naopak některý z prestižních arcibiskupů zůstal opomenut, mohlo to vyjadřovat nespokojenost papeže s oním prelátem či přímo vládou jeho země.²⁷⁰ Tento obecný přehled nepostrádal svoji platnost ani v období před konkláve z roku 1903, byť jisté menší nuance zde byly. Francie měla kardinálů sedm, naopak Portugalsko se muselo spokojit s jediným zástupcem. Rakousko-Uhersko se cítilo být početně podceněno a vyčítalo Vatikánu otálení s kardinálským jmenováním arcibiskupa z Erlau Josepha Samassa.²⁷¹

²⁶⁹ Z mnoha případů lze uvést pražské arcibiskupy, kde i velmi mladý arcibiskup Lev Skrbenský (1863-1938) jen rok po svém příchodu do Prahy (1900) získal i kardinálský klobouk (1901).

²⁷⁰ Vhodným příkladem je kauza kolínského arcibiskupa Huberta Simara (1835-1902), kterého protlačila do úřadu pruská vláda operující právem veta k návrhům kolínských kanovníků, zatímco původně proponovaný Antonín Fischer (1840-1912) byl opomenut (rok 1899). Lev XIII. Simarovi nikdy kardinálskou důstojnost nenabídl, zatímco Fischer, který o tři roky později do Kolína přece jen přišel, byl jmenován ještě v lednu 1903. FREI: op. cit, 43.

²⁷¹ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 25-26.

Doba na přelomu 19. a 20. století neodpovídala ovšem v hodnocení tzv. národních kardinálů praxi, která byla běžná ještě před sto lety. Ztráta Církevního státu a postupující papežský centralismus jednoznačně podpořily věrnost mnoha těchto kardinálů papeži a možnost jednotlivých zemí ovlivňovat jejich hlasování se zmenšovala. V případě kardinálů francouzských lze s jistou mírou nepřesnosti předpokládat respekt před státním sekretářem Rampollou, byť ne všichni bezvýhradně podporovali politiku ústupků vůči republikánskému systému. Sporná je však otázka, nakolik byla francouzská vláda schopna reálně zasahovat do jejich rozhodování. V případě kardinálů španělských hrála jistou roli předchozí Rampollova činnost na madridské nunciatuře, stejně ale jako v případě Francouzů to nemuselo nutně znamenat přízeň k aktuálnímu vatikánskému kurzu, zvláště s ohledem na papežstvím praktikovanou politiku odstupu vůči karlistům. Schopnost španělské vlády vést „své“ kardinály nelze relevantně určit.²⁷²

Největší problémy s využitím svých národních kardinálů mělo Německo a Rakousko-Uhersko. V případě Rakouska hrála rozhodující roli skutečnost, že císařství nemělo pro zásadní vliv na vatikánskou politiku zkušené a schopné osobnosti. Sám František Josef byl velmi nespokojen s personálním zastoupením monarchie v kardinálském kolegiu a uvědomoval si obtíže s tím spojené.²⁷³ Možnost rakouské diplomacie změnit převahu Rampollova směřování byla minimální a rovněž všichni císařovi diplomaté u Apoštolského stolce se obraceli v těchto otázkách spíše na jiné osobnosti. Jediným mužem, s nímž měl císař dobré vztahy, byl konzervativní krakovský arcibiskup Jan Paveł Puzyna (1842-1911),²⁷⁴ jenž ovšem nemohl počítat se sebemenší možností zasáhnout do vatikánské politiky. Rakousko-Uhersko se proto muselo spoléhat na muže, které bylo možno přičíst k národním jen částečně - kuriálního Mieczysława Halku Ledóchowskeho a vratislavského Georga Koppa, který díky tradičnímu rozhraničení území měl svoji diecézi na

²⁷² K rozborům španělských postojů viz níže.

²⁷³ FREI: op. cit, 29.

²⁷⁴ Charakteristiky dle zprávy vyslance Revertery, ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan I.,26.

pruské i rakouské straně.²⁷⁵ Ostatní němečtí kardinálové naopak příliš naději neskýtali.

Celkový obraz římské kurie v předvečer papežské volby roku 1903 lze načrtnout jen v základních konturách. Na první pohled si udržovala vliv skupina kolem státního sekretáře Rampolly, byť jím protěžovaná politika vstřícnosti vůči Francii a obezřetnosti k státům Trojspolku narazila na své limity. Jeho významní oponenti, kteří reprezentovali odlišné názory, zemřeli nebo nevytvářeli kompaktní skupiny. Řada vlivných kardinálů, kuriálních i diecézních, současně zestárla a jejich role se mohla projevit spíše v zákulisí díky přiznané autoritě. Pokud panovala výraznější nespokojenost se směřováním oficiální politiky katolické církve, potom spíše pro přílišné zaměření na politické otázky a určité upozadění věcí církevních. V určitém smyslu slova by bylo možno i hovořit o „únavě“ pramenící z nevyřešené a stále akcentované římské otázky. Vliv národních kardinálů byl malý s ohledem na směřování církve jakožto celku, s ohledem na příští volbu bylo možno počítat s poměrně vyrovnanou pozicí francouzské a německé strany. Rozhodujícím se tudíž jevila schopnost Mariana Rampolly přesvědčit kardinálské kolegium o své schopnosti vést dobře katolickou církev v poleonském období navzdory faktickému neúspěchu s profrancouzským směřováním. Musel přitom počítat s tím, že příliš politizující styl přestává být pro většinu prelátů přijatelný.

2.4.3 Přípustnost *ius exclusivae* na počátku 20. století

To, co nutně obrací naši pozornost na *ius exclusivae*, není ani tak vědomí o jeho existenci a podstatě, jichž si byly všechny zúčastněné strany dobře vědomy, jako spíše fakt, jaké překvapení a vzrušení jeho uplatnění skutečně vyvolalo. Pro podstatnou část států i samotné vatikánské kruhy se

²⁷⁵ O Koppovi se nejednou hovořilo jako o polovičním Rakušanovi. Srov. ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 28. Více k osobě a vlivu kardinála Koppa srov. ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan I., 296; FREI: op. cit., 43.

více jednalo o teoretickou otázku, kterou se sice zaobíraly, aniž by ale dosáhly jednoznačného stanoviska. Dokazuje to, že většina zainteresovaných v podstatě vylučovala jeho realizaci, vnímala ho jako nástroj nátlaku a zastrašování a na alternativu jeho vynesení nebyla připravena.²⁷⁶ Svoji roli hrál i dlouhý časový odstup od jeho předchozího využití. Stejně nepominutelnou skutečností ale také zůstává, že na straně jednoho z „hráčů“ - Rakouska-Uherska - se k panovnickému vetu stále přistupovalo jako ke standardnímu prostředku dosažení cílů, byť jen výjimečně využívaného.

Podle tradičního úzu disponovaly s možností vyloučit nepřijatelného kandidáta tři země - Rakousko, Francie a Španělsko. Pouze habsburská monarchie si ovšem zachovala nepřerušenu kontinuitu tradice, včetně zaběhlých diplomatických a monarchistických struktur. Ve Vídni zcela přirozeně každá nová volba papeže znamenala pečlivé přípravy a jasné instrukce ohledně nejvhodnějšího postupu císařských zástupců. Císař František Josef se od těchto zaběhlých mechanismů nikterak neodchýlil a svoji pečlivostí a intenzivními zásahy do spravování monarchie je spíše upevňoval. Tyto rakouské zvyklosti byly ve vatikánských i evropských diplomatických kruzích známy, jelikož ale v posledních třech konkláve k uplatnění připravených pokynů nedošlo, nepátralo se příliš po detailech a zákulisní jednání většinou nepronikla mimo rakouské diplomatické kanály.

Rakouská diplomacie udržovala kontakty s národními kardinály, kteří byli pro prosazení císařských požadavků rozhodující. Nehledě na aktuální zdravotní stav papeže bylo pevně stanoveno, kdo bude pro případ svolání konkláve nositelem příslušného „tajemství“ (*secretum*), tedy kdo v nutnosti vynese císařovo formální veto. Při úmrtí pověřeného kardinála, resp. jeho zástupce, se ihned řešilo jejich nahrazení.²⁷⁷ V žádném případě tedy nelze

²⁷⁶ Užití případného rakouského veta vylučovali ještě těsně před volbou také francouzští vyslanci ve Vatikánu a ve Vídni. Srov. FREI: op. cit.46.

²⁷⁷ Tak např. v roce 1896 byl veden jako nositel veta pražský arcibiskup Schönborn, pokud by se něco nepředvídatelného přihodilo, měl ho nahradit kardinál Schlauch z Velkého Varadína. Po

hovořit ani u konkláve z roku 1903 o tom, že by rakouská diplomacie teprve v okamžiku Lvova úmrtí řešila, kdo přednese císařovy námitky. Problém byl spíše personální, neboť dosavadní kardinálové buď právě zemřeli, nebo nebyli ve své funkci schopni obstát. Volba proto padla na krakovského arcibiskupa Jana Puzynu, mezi nímž a císařem panovaly dobré vztahy a vzájemná úcta.²⁷⁸ Polský šlechtic Puzyna se tak posunul na post jednoho z klíčových mužů rakouské delegace i konkláve jako celku.²⁷⁹

Vedle stanovení těchto „běžných“ úkonů se v letech před konkláve zaměřila rakouská diplomacie na otázku společného postupu s dalšími zeměmi. V průběhu 90. let se několikrát vynořila možnost nalezení jednotné politiky, nikdy se ale nedocílilo takové ochoty a vůle, aby se dosáhlo uspokojivého cíle. To bylo také důvodem, proč neexistovala viditelná koncepce postupu a jednotlivé země nahlížely na problém veta odlišně. Nejblíže se posunula jednání mezi německou a rakouskou stranou, z některých svědectví ovšem vyplývá, že minimálně mezi lety 1898-1902 o tomto tématu nepadla na nejvyšší úrovni ani zmínka.²⁸⁰ Mezi německými politiky panovalo před konkláve přesvědčení, že ačkoliv Rakušané stále s vetem operují, k jeho užití téměř s jistotou nedojde. Stejného názoru byli přitom i Francouzi, což potvrzovalo vídeňské vyslanectví ještě v červenci 1903.²⁸¹ Francouzskou diplomacii v tom utvrzovalo vědomí, že ona sama o vlastním vetu vůbec neuvažovala,²⁸² což lze odpovědně tvrdit i o španělské straně.²⁸³ Konečný

Schönbornově skonu převzal jeho roli právě Schlauch, náhradníkem se stal kardinál Missis z Görze. Srov. MIKO: op. cit., 291.

²⁷⁸ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 27.

²⁷⁹ Srov. OBERTYŃSKI: op. cit, 187.

²⁸⁰ V srpnu 1898 víme o telegramu Viléma II., v němž vyzýval německý Zahraniční úřad, aby ihned zahájil jednání s Itálií, Rakouskem-Uherskem, popř. i se Španělskem a Portugalskem o společném postupu vůči konkláve (WEBER: Italien, Deutschland und das Konklave, 228.) Kancléř B. v. Bülow ale v roce 1902 ohledně veta potvrdil, že od té doby mezi Vídní a Berlínem na toto konkrétní téma řeč nepadla a z jeho pohledu nemá význam nyní celou otázku oživit (Tamtéž: 226, pozn. 63)

²⁸¹ Srov. FREI: op. cit, 46.

²⁸² Přesvědčivé důkazy o tom předložil ve své práci FREI: op. cit, 46-47. O pokynech tohoto rázu mlčí rovněž klíčový pramen z pera kardinála Mathieua (MATHIEU - UN TÉMOIN: Les derniers jours de León XIII et le conclave du 1903, in: Revue des deux mondes 74/20 (1904) 241-285.

²⁸³ O pokusech využít své právo veta nevíme nic podstatnějšího z doby před konkláve, ani těsně před ním. Samotnému užití bránil i fakt, že těsně před zahájením volby padla španělská vláda a úvahy o instrukcích tohoto směru jsou nepravděpodobné. Kardinál Kopp tvrdil, že španělští kardinálové měli

rakouský postup proto vyvolal mimořádnou pozornost a zaujal o to více, než se původně v kuloárech připouštělo.

2.4.4 Konkláve z roku 1903 a volba Pia X.

První papežská volba 20. století započala 31. července 1903 za přítomnosti 62 shromážděných kardinálů. Z celkového počtu tvořili italští členové kolegia téměř dvě třetiny (38 kardinálů), sedm bylo Francouzů, pět Španělů a zástupců habsburských zemí, tři reprezentanty mělo Německo a po jednom Portugalsko, Irsko, Belgie a Spojené státy Americké. Místem konání byla Sixtinská kaple, kterou strážil podle tradice člen rodu Chigi.²⁸⁴ První den konkláve nebyl ještě vyhrazen volbě, ale dával prostor pro všechny nutné procedury související s volebním procesem. Kardinálové se shromáždili v kapli sv. Pavla a společnou modlitbou si vyprosili požehnání Ducha svatého. Následně v kapli Sixtinské vykonali předepsanou přísahu, která je zavazovala přistupovat k volbě jen s ohledem na církevní zájmy a své svědomí. Vážnost situace jim současně připomněla konstituce Lva XIII. *Praedecessores nostri*,²⁸⁵ nouzový volební zákon Lva XIII.

Samotná volba započala 1. srpna. Výsledky prvního hlasování byly očekávány s velkou pozorností, neboť mohly prozradit reálnost očekávání jednotlivých stran a předurčit hlavní favority volby. Podle očekávání měl nejvíce hlasů kardinál Rampolla (24), jeho největším konkurentem se jevil být kardinál Gotti (17).²⁸⁶ Po sečtení hlasů došlo k prvnímu, pro další výsledek bezpochyby klíčovému, okamžiku - kardinál Cavagnis obrátil pozornost shromáždění na dodatečné přistoupení hlasů, tj. na akces. Děkan kolegia

pokyn hlasovat společně s rakouskými, pád vlády ale vše znejistil a tito se drželi spíše svých francouzských kolegů. BÜLOW Bernard von: *Denkwürdigkeiten*. 1. díl: Vom Staatssekretariat bis zur Marokkokrise. Ed. STOCKHAMMERN Franz von, Berlin: Ullstein, 1930, 620.

²⁸⁴ K funkcím v rámci konkláve srov. zprávu MATHIEU: op. cit., 265-268. Obecně k formálním záležitostem konkláve LECTOR: *Le Conclave*, 337-410. Přehledné informace stran účastníků, jejich profesní kariéry, věku a místa působení viz <http://www.catholic-hierarchy.org/event/c1903.html>, popř. <http://www.fiu.edu/~mirandas/conclave-xx.htm>.

²⁸⁵ Konstituce vnikla již v roce 1882, ale zůstávala neuveřejněna.

²⁸⁶ Výsledek skrutinia u MATHIEU: op. cit., 274-275; BÜLOW: op. cit., 621.

Oreglia však tuto možnost odmítl s tím, že ani v předchozím konkláve tomu tak nebylo. Ačkoliv toto tvrzení neodpovídalo realitě, shromážděné plénum argument v podstatě přijalo a k žádným protestům či diskuzím, pokud je nám známo, nedošlo.²⁸⁷ Tímto opatřením se Rampollova volba pozdržela, popř. zkomplikovala.

Již tyto události nás zřetelně odkazují do „zákulisí“ volby, které je třeba si zde nastínit, pokud chceme alespoň v základních konturách pochopit jednání jednotlivých kardinálů i celých skupin. Jasně se projevilo, které skupiny kardinálů mají své favority volby, a potvrdila se poměrně značná disciplína národních kardinálů. Za Rampollou stál jednotný blok francouzských²⁸⁸ a španělských²⁸⁹ prelátů, které posílili sekretářovi příznivci především z kurie. Prefekt Kongregace pro šíření víry Girolamo Maria Gotti (1834-1916), vnímaný jako umírněný a kompromisní muž, získal vedle italských hlasů i některé rakouské. Hlasy Giuseppe Sarta (5 hlasů) poprvé prokázaly existenci zatím malé, ale ucelené skupiny severoitalských prelátů.

Mnohem komplikovanější vývoj byl na straně rakouských a německých prelátů. Hledání společného kandidáta pěti habsburských a tří německých kardinálů bylo velmi složité.²⁹⁰ Císař František Josef i jeho ministr zahraničí hrabě Agenor Gołuchowski se shodovali na tom, že nový papež musí být umírněný a moudrý muž, spíše nepolitický a nestranný. Jasně odmítnutí naopak měl Mariano Rampolla, popř. jakýkoliv kardinál francouzského

²⁸⁷ Oreglia musel o tomto akcesu vědět, můžeme se tedy domnívat, že jeho jednání bylo záměrné. Na problém s vyloučením připojení hlasů upozornil MATHIEU: op. cit., 276, v rámci konkláve se ale neozval.

²⁸⁸ Francouzští kardinálové Mathieu, Richard, Labouré, Langénieux, Lécot, Couillé a Perraud si svoje postoje vyjasnili již před odjezdem na konkláve a byli rovněž v úzkém styku s francouzskou vládou i vatikánským vyslancem. Kontakty potvrzuje jasně MATHIEU: op. cit., 261-264, jako kandidáta francouzské vlády označoval Rampollu i Kopp (BÜLOW: op. cit., 620-621).

²⁸⁹ U španělských kardinálů Herváse, Casañase y Piges, Herrery Espinosy de los Monteros, Vivese a Martína de Herrery y de la Iglesia se téměř s jistotou předpokládá konzultace se španělskou vládou. Ačkoliv dříve vládní instrukce zřejmě směřovaly k starší myšlence kooperace trojspolkových kardinálů se španělskými a portugalskými, z důvodu předchozí změny vládního kabinetu ale nedošlo k jejich naplnění. Vycházíme ze svědectví z blízkosti kardinála Vivese, že i oni upřednostnili bývalého madridského nuncia. Srov. MIKO: op. cit., 289. O postojích španělských kardinálů více BÜLOW: op. cit., 620.

²⁹⁰

původu.²⁹¹ Němečtí kardinálové jednotní nebyli, těsně před volbou se rovněž německá vláda stáhla do pozadí a ponechala na svědomí svých kardinálů, aby sami zvážili, kdo nejméně bude škodit německým zájmům.²⁹² Po společné poradě se stalo jejich kandidátem kardinál Gotti.²⁹³

Volba pokračovala ještě týž den druhým skrutiniem. To pouze potvrdilo rozložení sil, když Rampolla navýšil počet hlasů na 29 a Gotti si se 16 udržel do značné míry svůj předchozí výsledek. Zajímavé však bylo, že dalších pět hlasů navíc dostal i benátský Sarto,²⁹⁴ což naznačovalo posílení skupiny italských prelátů, kteří favorizovali jako papeže někoho, kdo bude stát stranou politických bojů a poskytne vyhlídky na smír s italským státem. Delikátní byla pozice kardinála Puzyny, nositele „tajemství“ rakouského císaře. Byl odhodlán zamezit nástupu Rampolly, současně ale neměl žádné zkušenosti se zákulisním jednáním a chtěl se svého břemene „zbavit“ co nejdříve. Při rozhovoru s rakouským vyslancem Szécsenem dokonce přišel s myšlenkou, že by oznámil veto proti Rampollovi děkanovi kardinálského kolegia Oregliovi ještě před započítáním konkláve. Šokovaný vyslanec, mající na zřeteli tradiční zásadu, že vynesení veta lze použít jen v krajním případě, mu to sice rozmluvil, ale o to více se snažil prosadit rakouské stanovisko jinými cestami. Zaslal proto děkanovi kardinálského kolegia zvláštní dopis, v němž mu nepřímou oznámil, že Puzyna má pověření císaře a nebude váhat ho použít.

²⁹¹ „... das würdigste Oberhaupt in der Person eines untadelhaften, vernünftigen, mässigen und den Schwierigkeiten und Gefahren der gegenwärtigen Zeit gewachsenen Mannes...“ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 8, popř. tamtéž, s. 31. Srov. také FREI: op. cit., 39-40.

²⁹² Německá neutralita se zdá být potvrzena z více zdrojů. Dostatek materiálů pro toto konstatování snesl WEBER: Italien, Deutschland und das Konklave, 233-237, 256-260. Stejně tvrzení vehementně zastával i kancléř Bülow, který odmítl jakékoliv své angažování proti Rampollovi: „Über die Wahl seines (rozuměj Lva XIII. - D. S.) Nachfolgers sind mancherlei Legenden vorbereitet worden. Es ist absolut falsch, dass ich auf das österreichischen Veto gegen Rampolla hingewirkt hätte. Ich hatte vielmehr dem Kardinal Kopp bei unserer letzten Begegnung vor der neuen Papstwahl ausdrücklich gesagt, dass wir uns möglichst neutral zu halten hätten. Ich persönlich hätte sehr gute Beziehung zu Rampolla und glaube, dass wir mit ihm auskommen würden.“ Viz BÜLOW: op. cit., 619.

²⁹³ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 32-33; BÜLOW: op. cit., 620.

²⁹⁴ Výsledky jak u MATHIEU: op. cit., 276-277, tak u Koppa - BÜLOW: op. cit., 621.

Doufal přitom, že tím napomůže tomu, aby si Rampolla uvědomil vážnost situace a svoji kandidaturu reviduje.²⁹⁵

Po druhém skrutiniu, kdy obdržel Rampolla 29 hlasů, se nezkušený Puzyna obával, že přímo hrozí jeho zvolení v případném dalším kole. Navečer 1. srpna navíc přišel za kardinálem Koppem Antonio Agliardi, bývalý vídeňský nuncius, a učinil Koppovi návrh, který posléze přispěl k posunu v hlasování. Podle jeho představ se mělo dalšímu vysilujícímu boji zabránit odmítnutím obou kandidátů, Rampolly i Gottiho, a přenést svoji přízeň na Sarta.²⁹⁶ Téměř všichni němečtí a rakouští kardinálové s tím souhlasili. Kardinál Puzyna, který neznal osobně žádného italského kardinála a neměl větší představy o vazbách či antipatiích uvnitř kurie, chtěl za každou cenu zabránit možnosti obdobného posílení ve prospěch Rampolly.²⁹⁷ V cizím prostředí se proto rozhodl, věrný své povaze, postupovat přímo a vynést panovnické veto. 2. srpna 1903, ještě před zahájením dalšího skrutinia, navštívil děkana Oregliu a sdělil mu, ústně i písemně, že má v rukou veto pro kardinála Rampollu. Žádal ho, aby to sdělil státnímu sekretáři a přiměl ho k dobrovolné rezignaci. Ten ale odmítl vzít veto na vědomí, natož aby ho někomu sděloval. Když neuspěl u děkana, musel jít přímo za Rampollou a sdělil mu totéž - musí rezignovat, nebo použije veto. Státní sekretář přijal sdělení s kamennou tváří a opustil ho.²⁹⁸

Zřetelně lze odvodit, že kardinál Puzyna znal formální požadavky na přednesení *ius exclusivae* – oznámit ho nejdříve děkanovi kolegia, který je kompetentní pro jeho veřejné vynesení v kardinálském kolegiu. Krakovský

²⁹⁵ K tomuto více ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 34; OBERTYŃSKI: op. cit., 189. K písemnému varování děkana Oregliu, že hrozí použití veta, přivedl vyslanec Szécsena kardinál Kopp: BÜLOW: op. cit., 621.

²⁹⁶ Biskup Komar, citující Puzynu, dosvědčuje, že rakouští kardinálové byli varováni před možnými obtížemi při zvolení Gottiho, jelikož se jednalo o řeholníka kontemplativního řádu. OBERTYŃSKI: op. cit., 189-190.

²⁹⁷ Puzyna později tvrdil, že veto vynesl až ve chvíli, kdy vzrostla zákulíní agitace ve prospěch Rampollova zvolení: „Ich kann nicht länger den zunehmenden Aktion, besonders einiger französischen Kardinäle, ruhig zusehen.“ OBERTYŃSKI: op. cit., 189.

²⁹⁸ „... Beide hörten mich ruhig an und verweigerten mir das Recht, das Veto einzubringen, als ich Ihnen diese Absicht zu Beginn des Konklaves mitteilte.“ OBERTYŃSKI: op. cit., 189.

arcibiskup se však použití veta obával, a proto zvolil polovičatý, alternativní postup přesvědčování a zastrasování. Když oba muži – Oreglia i Rampolla – svým jednáním ukázali, že veto neuznávají, musel Puzyna předstoupit, pokud chtěl záležitost skutečně zrealizovat, před celé kardinálské kolegium. Pro pohled na vývoj práva exklusivity je chování obou stran mimořádně důležité. Zatímco v prostředí vatikánských kruhů a kuriálních kardinálů se již dospělo k přesvědčení, že katolická církev se nemusí ohlížet na zájmy katolických států a nadále jim přiznávat privilegia, byť by poškozovala církevní zájmy, potom další část katolických špiček – někteří národní kardinálové a zejména rakouské politické elity - se stále držela tradičních forem a navzdory jistým obavám a nejistotě je byla ochotna použít.

Po poradě s kardinálem Koppem²⁹⁹ se Puzyna odhodlal k činu, který symbolicky završil po staletí využívané právo veta. Když se zahájilo třetí skrutinium a kardinálové se připravovali vyplnit své hlasovací lístky, Puzyna požádal o slovo, a když mu byl poskytnut prostor, přečetl latinský text oficiálního veta rakouského císaře.³⁰⁰ Podle většiny dochovaných zpráv vyvolal čin krakovského preláta velkou bouří odporu. Shromáždění začalo hlučet. Postižený kardinál Rampolla povstal a pronesl projev, který lze označit za jakési konečné odsouzení světských zásahů do církevních voleb: veto je těžkou ranou pro svobodu církve a uráží čest kardinálského kolegia - proto vznáší protest. Co se ale týče jeho osoby - nemohlo se mu přihodit nic čestnějšího a příjemnějšího.³⁰¹ Vystoupil rovněž děkan kolegia Oreglia a ve

²⁹⁹ Puzyna se zeptal Koppa: „*Was sollen wir tun?*“ Kopp mu odpověděl: „*Sarto; Sie sofort vorgehen.*“ Zdrojem je dopis Koppa kancléři Bülowovi. Viz BÜLOW: op. cit., 621.

³⁰⁰ „*Honori mihi duco, ad hoc officium jussu altissimo vocatus, humillime rogare Vestram Eminentiam, prout Decanum Sacri Collegii Eminentissimorum Sacrae Romanae Ecclesiae Cardinalium et Camerarium S. R. E., ut ad notitiam suam percipiat idque notificare et declarare modo officioso velit, nomine et auctoritate Suae Majestatis Apostolicae Francisci Josephi, Imperatoris Austriae et Regis Hungariae, jure et privilegio antiquo ut volentis, veto exclusionis contra Eminentissimum Dominum meum cardinalem Marianum Rampolla del Tinardo. Romae, 2 Augusti 1903. + J. Card. Puzyna.*“ Text písemného prohlášení viz MATHIEU: op. cit., 280.

³⁰¹ „*Je regrette qn'une grave atteinte soit portée en matière d'élection pontificale à la liberté de l'Église et à la dignité du Sacré-Collège par un puissance laïque, et je proteste donc énergiquement. Quant à mon humble personne, je déclare que rien de plus honorable et rien de plus agréable ne pourrait m'arriver. (Nihil honorabilius, nihil jucundius mihi contingere poterat).*“ Francouzský překlad latinsky proneseného projevu viz MATHIEU: op. cit., 281.

stejném duchu veto tvrdě odmítnul.³⁰² Tyto dvě reakce spustily lavinu nespokojenosti - i ti, kteří Rampollu nefavorizovali, vnímali státní zásah do volby jako hrubou urážku.³⁰³

Ve vzrušené atmosféře proběhlo další skrutinium, v němž se ale ještě vynesení veta nijak neprojevalo (Rampolla zůstal na „svých“ 29 hlasech, Sartova podpora se rozrostla na 21 hlasů, Gotti klesl na 9). Teprve odpoledne, při čtvrtém skrutiniu se projevila reakce na Puzynovo vystoupení. Rampolla totiž dostal o hlas navíc a měl jich nyní již 30. Sarto se posílil o tři hlasy na 24, o něž přišel opět Gotti (3), jehož podpora nyní s jistotou odezněla. Podpora Rampolly ve čtvrtém skrutiniu byla bezpochyby výrazem odporu proti císařskému zásahu. Hlasy se pomalu začaly přesouvat na Sartovu stranu (27), čímž se potvrdilo, že je nyní hlavním favoritem. Pro námi řešený problém *ius exclusivae* na počátku 20. století naznačují výsledky zajímavý obraz. Jednak je zřejmé, že převažující většina kardinálů si již zásahy do papežských voleb nepřipouštěla a vynesení veta ignorovala. Tradiční právní institut s konečnou platností vyčerpal svůj praktický potenciál. Dále z jednání kardinálů vyplývá, že přesto či právě proto vlna odporu proti zásahu rakouského císaře nepřiměla volitele k demonstrativní podpoře kardinála Rampolly. Pouze jeden člen kolegia kardinálů tímto způsobem protestoval, ostatní si uchovali své priority. Volba nového papeže se stala ryze církevní záležitostí a kardinálové spíše zohlednili, jaký pohled na směřování církve jednotliví kandidáti reprezentovali.

Tragický byl osud kardinála Rampolly. Z principu věci nemohl na svoji kandidaturu rezignovat, i kdyby chtěl. Hrdost sicilského šlechtice i vysokého církevního knížete nesnesla pocit, že by se jeho stažení kandidatury mohlo

³⁰² Tento fakt ocenili zejména francouzští kardinálové, kteří si byli vědomi jisté děkanovy odtažitosti vůči státnímu sekretáři. Po zasedání proto Oregliu vyhledali a osobně mu poděkovali za pevnost postoje. Srov. MATHIEU: op. cit., 281.

³⁰³ Z pléna směrem k Puzynovi měly zaznít i odsuzující výkřiky „*Pudeat te!*“ (Styď se), což na této úrovni skutečně dokazuje míru pobouření a odporu. Srov. SCHMIDLIN Joseph: *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, III. díl, München: Kösel&Pustet, 1936, 17.

vnímat jako podřízení se rakouskému vetu.³⁰⁴ Zbytek jeho stoupců však nechtěl volbu prodlužovat a přislíbil svoji podporu kardinálu Sartovi. Dne 4. srpna 1903 byl při 7. skrutiniu Sarto zvolen papežem, vyslovilo se pro něj 50 kardinálů. Za Rampollou zůstalo 10 nejvěrnějších.³⁰⁵ Skončil tak poslední pokus světské moci ovlivnit výběr hlavy katolické církve.

2.4.4 Důsledky užití *ius exclusivae* a právní úpravy

Volba Pia X. vyvolala velkou pozornost, i když veřejnost nebyla zpočátku informována o jejím průběhu.³⁰⁶ Nový papež započal odlišnou etapu směřování katolické církve, byť v mnohém navázal na dědictví svých předchůdců Pia IX. a Lva XIII. Rakouská diplomacie byla s volbou spokojena, ačkoliv se neprosadil její kandidát. S ohledem na hrozící nebezpečí Rampollova zvolení se apolitický, na církevní záležitosti soustředěný a názorově konzervativní Sarto jevil být pro rakouské zájmy ideální.³⁰⁷ Pius X. ukázal habsburské monarchii svoji příznivou tvář již v zápětí - dvakrát udělil osobní audienci kardinálovi Puzynovi a přísliby k nápravě vztahů vyzněly i v průběhu vstupní audience vyslance Szécsena.³⁰⁸ Pro naše téma *ius exclusivae* není ovšem další vývoj v církevně politické oblasti tak zásadní, jako důsledky, které užití veta znamenalo pro další vývoj.

Ačkoliv sehrálo *ius exclusivae* při Piově nástupu roli, sám papež se nijak neodlišoval od většiny členů kardinálského kolegia. I pro něj byly

³⁰⁴ MATHIEU: op. cit., 283.

³⁰⁵ Srov. DAL GAL Hieronymo: Pius X., Freiburg: Paulusverlag, 1952.

296-298.

³⁰⁶ K reakcím veřejnosti FREI: op. cit., 75-88. Navzdory všem zprávám zůstávala značná nejistota ohledně průběhu konkláve. I odborník formátu Alexandra Eislera ještě v roce 1907 o užití veta trochu pochyboval: „Die Ereignisse dieses Konklaves, die angeblich oder tatsächlich erteilte Exklusive Österreich gegen den gewesenen Kardinal-Staatssekretär Rampolla sind noch zu frisch im Gedächtnisse...“ EISLER: op. cit., 246.

³⁰⁷ Svoji spokojenost vyjádřil ihned po volbě i Puzyna, když do Vídně oznamoval, že byl zvolen svatý papež (*Cardinal Sarto, patriarche de Venice, homme saint, choix exquis sous chaque rapport vient d'être élu Pape sous le nom Pie X*). Viz MIKO: op. cit., 294.

³⁰⁸ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 54-55.

jakékoliv státní zásahy do vnitřních záležitostí katolické církve nemyslitelné a ve své přímocarosti a určité jednoduchosti se rychle rozhodl, že nedopustí další nadužití tohoto institutu. Nelze přesto říct, že právní opatření, která byla zavedena za pontifikátu tohoto papeže, jsou pouze dílem jeho cílevědomosti. Zůstává skutečností, že v mnohém pouze navázal na již započaté procesy, které inicioval jeho předchůdce Lev XIII. a bývalý státní sekretář Rampolla.

Počátkem snah Lva XIII. o lepší zajištění budoucího konkláve byla již zmiňovaná konstituce *Praedecessores nostros*, která byla dokončena v roce 1882. Problémem *ius exclusivae* se ale začal Vatikán vážně zajímat až o něco později, na konci 80. let. Historici se shodují na tom, že příčinou byla kniha předního odborníka na otázku monarchistického veta Ludwiga Wahrmunda: *Das Ausschließungsrecht (Jus Exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen* z roku 1888. Tento autor posléze svoje bádání dále rozšiřoval o další poznatky.³⁰⁹ Výsledky ale byly pro Vatikán problematické - Wahrmund došel k závěru, že *ius exclusivae* je skutečným právním nástrojem, a ne pouhou zvyklostí či tradicí.³¹⁰ Není jistě náhodou, že právě v této době pověřilo i rakouské ministerstvo zahraničí svého experta, sekčního šéfa hraběte Carla Kuefsteina, aby vypracoval rozbor stejné otázky pro potřeby rakouské diplomacie. I on došel k závěru, že se jedná o právo, byť jeho užití vyvolává stále větší odpor.³¹¹

Vatikán s takovým výkladem přirozeně nesouhlasil. Přesto ale práce v konsistoři na počátku 90. let k ničemu konkrétnějšímu ještě nevedly. K dalšímu započetí práce na tématu došlo až v červnu 1903, kdy papež Lev XIII. nařídil podrobit právo veta dalším výzkumům. Jako příčina opětovného otevření se považuje obava Vatikánu z užití *ius exclusivae* při další papežské volbě, i když zřejmě spíše v teoretické rovině. Papež a jeho státní sekretář

³⁰⁹ WAHRMUND: Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes; WAHRMUND: Zur Geschichte des Exklusionsrechtes.

³¹⁰ WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 219-252.

³¹¹ Srov. FREI: op. cit, 31-34;

reagovali na informace pařížské nunciatury, že rakouský vyslanec v Londýně Albert Mensdorff-Dietrichstein sondoval, jaký je mezi francouzskými kardinály názor na *ius exclusivae* a zda souhlasí s jeho užitím.³¹² S ohledem na následnou smrt papeže však vše šlo stranou a dokončení zůstalo na nové piánské administrativě. Není třeba dodávat, že angažmá v této oblasti získalo díky předchozímu vetu zcela jinou dimenzi i míru aktivity.

Úkolu posoudit *ius exclusivae* a připravit příslušné dokumenty proti jeho dalšímu zneužití se ujala zvláštní komise pod dohledem Kongregace pro zvláštní církevní záležitosti (*Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari*), v níž se velmi angažoval především Pietro Gasparri.³¹³ Podklady pro stanovení konečného stanoviska římské kurie k této otázce připravil Eugenio Pacelli - další z řady mužů, kteří v následujících letech významně ovlivňovali směřování katolické církve. I když o činnosti komise příliš informací nemáme, můžeme předpokládat, že dobře vnímala pozornost, kterou rakouské veto, poté, co se začalo proslýchat o jeho použití, po celém světě vyvolalo. Denní tisk po dlouhé týdny rozebíral různé detaily a dohady,³¹⁴ diskuze se přenesly i na parlamentní půdu.

Pacelli i Gasparri museli v první řadě zaujmout stanovisko k rozšířenému názoru, že *ius exclusivae* je skutečný právní institut, který se zakládá na zvykovém právu. Pacelli s tímto pojetím nesouhlasil a jednoznačně historicko-právním rozbohem došel k závěru, že jde pouze o církví tolerovaný nátlakový prostředek katolických monarchů, který se vyvinul z doby panovnického absolutismu. Pacelliho v názoru podpořilo i doplňkové exposé

³¹² Nakolik byla tato informace skutečně pravdivá, nelze určit. Friedrich ENGEL-JANOSI (II. (1960): 24) ji našel v práci jezuitů M. Scaduta (SCADUTO Mario: I precedenti di una riforma e le leggi di Pio X. sul conclave, in: *Civiltà Cattolica* 95 (1944) 148).

³¹³ Pietro Gasparri se stal později státním sekretářem, a to jak u Benedikta XV., tak i Pia XI. Nelze opomenout ani jeho hlavní přínos při nové kodifikaci kanonického práva.

³¹⁴ Rozbor denního tisku lze nalézt u FREI: op. cit., 75-87.

římského kanonisty a budoucího jezuitského generála Francesca Saveria Wernze a Augusta Siliho, budoucího kardinála.³¹⁵

Konečný rozchod s tímto tolerovaným zasahováním do papežských voleb umožnilo několik věcí. Na prvním místě jistě stálo odhodlání papežské kurie, posílené společným odporem a rozladěním všech skupin vatikánského dvora. Druhým faktorem byla obava, že v případě pasivity by mohlo při dalším konkláve dojít k obdobnému vývoji. Centralizovaná církev již nebyla ochotna a schopna „přivřít oči“ nad porušováním své autonomie. Třetím prvkem bylo pozvolné „vyhoření“ těch, kteří dosud s vetem disponovali. Evidentní to bylo v případě Francie, která nastoupila cestu k úplné odluce církve a státu a tím v podstatě o jakékoliv právo přišla. Španělsko se drželo při poslední volbě stranou a nehrálo významnější roli. Problém byl jen u Rakouska-Uherska, které se sice po Puzynově vystoupení snažilo držet zpátky a celé vzrušení rychle zažehnat, na své právo však rozhodně nechtělo rezignovat. Do hry proto musel vstoupit ještě čtvrtý bod - nejasná právní klasifikace *ius exclusivae*. Ani rakouská diplomacie si totiž nebyla jistá, jak veto prezentovat. Kardinál Puzyna při svém vystoupení hovořil o starém právu a privilegii,³¹⁶ což potvrdil i ministr zahraničí Gołuchowski, který označil panovnické veto jako zvykové právo.³¹⁷ Po tvrdém tlaku konzervativních a katolických poslanců se ale ospravedlňoval, že císař pouze projevil svůj názor a přání. Záleží jen na kardinálech, nakolik se budou touto „žádostí“ řídit.³¹⁸

Práce na příslušných legislativních výnosech byly ukončeny poměrně rychle, již koncem roku 1903. 20. ledna 1904 byla vydána konstituce *Commisum nobis*, která panovnické veto jednou pro vždy zakazovala. Základním argumentem bylo, že církev nikdy *ius exclusivae* neuznala. A

³¹⁵ Eugenio Pacelli se stal rovněž státním sekretářem a následně dosáhl i povýšení na papežský stolec. Jeho 120tistránková práce nesla název: *Il veto di esclusione nel conclave*, vedle Pacelliho rozboru poslední dvě části tvořily analýzy Wernze (s. 86-107) a Siliho (s. 108-120). Srov. SCADUTO: op. cit., 238-239.

³¹⁶ „...*jure et privilegio antiquo*...“ Viz MATHIEU: op. cit., 280.

³¹⁷ Srov. návrh memoranda z 18. 9. 1903, viz ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 50-51.

³¹⁸ ENGEL-JANOSI: Österreich und der Vatikan II., 51.

jelikož dosavadní opatření Piových předchůdců se ukázala jako nedostatečná, bylo třeba vydat tuto konstituci. Zajímavé bylo konstatování, že skončil i prostor pro jakoukoliv toleranci: „změněné poměry ukazují, že takové vměšování světské moci v našem čase ztratilo tím spíše jakékoliv opodstatnění...“.³¹⁹ Do budoucnosti se proto zapovídalo využívat jakýchkoliv prostředků, které by k vetu vedly, a samotné *ius exclusivae* využívat. Po této pasáži zohledňující poměry mezi církví a světskou mocí se konstituce obracela do „vlastních řad“. Ustanovení zakazovalo kardinálům pod hrozbou exkomunikace brát od světské moci pokyny k udělení veta, a to i v případě, že by se hovořilo o pouhém přání. Jakékoliv opatření takového druhu, byť by jen vzdáleně se *ius exclusivae* blížilo, nesmí od nynějška kardinály zajímat. Aby byly všechny detaily dostatečně jasné, navazovala na konstituci „prováděcí vyhláška“ státního sekretariátu.

Nová legislativa byla 29. ledna 1904 rozeslána všem kardinálům, 30. ledna potom všem nunciům. Jednotlivé státy informovány nebyly, lze ale předpokládat, že se o konstituci i její dikci dozvěděly vzápětí.³²⁰ Vatikán neponechal nic náhodě a význam konstituce posílil jejím vtělením do další konstituce, která se zabývala volbou papežů, *Vacante Sede Apostolica* z 25. prosince 1904.³²¹ Současně bylo stanoveno, že znění konstituce bude předneseno při jmenování nových kardinálů, dále po smrti papeže v prvním generálním shromáždění kardinálů a posléze i při zahájení volebního konkláve. Kardinálové museli přísahat, že se budou ustanoveními řídit.³²² Dlouhá historie *ius exclusivae* se těmito opatřeními formálně uzavřela.

Nakolik se nová legislativa projevila v praxi, lze nejlépe posoudit z následného konkláve po smrti Pia X. v roce 1914. Volba se konala na

³¹⁹ „... *mutata temporum adiunctas huiusmodi civilis potestatis immixtio nostra aetate multo videatur magis omni rationis et aequitatis fundamento destituta* ...“ Viz příloha č. 8.

³²⁰ Rakouský vyslanec hrabě Szécsen poslal text konstituce do Vídně již 8. března 1904 (FREI: op. cit., 96). Oficiálně byla opatření vynesena na veřejnost až v roce 1909.

³²¹ Viz Příloha č. 9.

³²² „*Et Ego N. Cardinalis N. spondeo, voveo, ac iuro.*“ Viz tamtéž.

samotném počátku první světové války, tj. pod dojmem událostí, které hýbaly evropskou politikou po atentátu na rakousko-uherského následníka, srbském ultimátu a vyhlášení války. Vlády Španělska ani Francie se při volbě zásadním způsobem neangažovaly, což především v případě Francie, po odluce církve a státu, lze pochopit. Naopak rakousko-uherská diplomacie si udržovala zaběhlé mechanismy, byť si uvědomovala, že návrat před rok 1903 již nebude možný. Vyslanec u Apoštolského stolce princ Schönburg stále posílal do Vídně relace o vyhlídkách jednotlivých kardinálů při předpokládaném konkláve³²³ a císařská diplomacie uchovávala kontakty s národními kardinály, a to včetně určení korunního kardinála, nositele „tajemství“ (secretum).³²⁴

Přesto je třeba jasně odlišit situaci od té, která umožnila události při konkláve roku 1903. Jednak zde byla nová legislativa, která jednoznačně zapovídala použití *ius exclusivae*. Nositelé sekreta sice formálně fungovali, to však nemuselo automaticky znamenat, že budou ochotni veřejně veto vynést. Pozice kardinála Skrbenského tudíž představovala spíše pověření k prosazení císařských zájmů a k úzké spolupráci s císařským vyslancem u Apoštolského stolce. Změnu atmosféry dokumentuje i explicitní pokyn Vídně k svým zástupcům, že nesmí tentokrát veto použít.³²⁵ Při rozhodování rakouské straně napomohlo i poměrně příznivé rozložení sil a absence vysloveně „nevhodné“ či „nebezpečné“ osoby, která by mohla po zvolení fatálně poškodit rakouské zájmy.³²⁶ Volba se sice protáhla na několik dní, přesto poměrně bez větších komplikací došlo ke shodě na respektovaném a přijatelném boloňském kardinálovi Giacomu della Chiesa.³²⁷ Průběh volby bez zaznamenaného světského zasahování a rozpad Rakouska-Uherska po roce 1918 završily proces zániku institutu *ius exclusivae*.

³²³ Srov. Tableaux des Cardinaux z roku 1912, které uvádí ENGEL-JANOSI Friedrich: Österreich-Ungarn und der Vatikan während des Pontifikats Pius' X. und der Wahl Benedikts XV., in: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 5 (1952) 292-295.

³²⁴ Nositelem sekreta se stal pražský arcibiskup Lev Skrbenský, který „kryl záda“ kardinálu Puzynovi již v roce 1903. Srov. tamtéž, 295.

³²⁵ Detaily k rozhodnutí vídeňského zahraničního úřadu uvádí ENGEL-JANOSI: Zwei Studien, 295-299.

³²⁶ Srov. ENGEL-JANOSI: Österreich-Ungarn und der Vatikan, 295-296.

³²⁷ K průběhu konkláve Benedikta XV. srov. SCHWAIGER: op. cit., 161-164.

3 *Ius exclusivae* – rozbor a právní zařazení

Velmi obecně lze konstatovat, že žádný z významných světských vládců nepochyboval o svém právu intervenovat do papežských voleb. Karel V. vyžadoval při konkláve uznání svých zásluh a zvolení muže, který by konvenoval s jeho politikou, jeho syn Filip II. vnímal zájmy Španělska a katolické církve za natolik propojené, že si neuměl představit zvolení papeže, který by se přičil jeho vůli. Z obdobných pozic přistupovali k papežským volbám i jednotliví císařové či francouzští králové. Právní charakter tohoto nároku či detailní analýza a argumentace kontroly voleb nemusely nutně tvořit součást jejich jednání. V závislosti na chování a reakci jednotlivých stran a kardinálského kolegia se měnily formy uplatňování panovnických zásahů, přesvědčení o legitimitě jednání však v podstatě setrvalo až do konce 19. století, v případě rakouské monarchie i do 20. století.

Pokud pátráme po právním zařazení *ius exclusivae* a snažíme se o detailní právní analýzu tohoto institutu, musíme mít na paměti, že naše úvahy jsou až sekundárním, dodatečným prvkem celé problematiky. Na počátku stojí mocenský vstup světské moci do papežských voleb, spojený s přesvědčením o svém „právu“, aniž by se nutně řešila právní čistota takového jednání. Nelze proto ani předpokládat přímou úměrnost mezi právním vymezením exklusivity a jejím využitím při papežských volbách. Nežádka se jedná o dva zcela oddělené momenty a teprve tvrdá reakce na neuvážené či bezohledné uplatnění veta podnítilo rozvoj teoretických úvah, které řešily argumenty hovořící „pro“ a „proti“ *ius exclusivae*. V následujících úvahách proto budu rozlišovat jednak oblast vnímání a náhledu na exklusivitu, kde tím nejdůležitějším faktorem je prvek „vhodnosti“, „legitimity“ či „přípustnosti“ použití panovnického veta, a jednak vymezení právního charakteru exklusivity, což je záležitost důležitá pro právní vědu, ale nemusí se vždy promítnout do praktické stránky problému.

3. 1 Přípustnost a legitimita *ius exclusivae*

Otázka, nakolik byl institut práva veta přijímán v rámci katolické společnosti, nelze vnímat příliš zúženě. Musí nás zajímat, jak exkluzivitu chápala jednak katolická církev (oficiální i neoficiální), jednak světská moc a další zainteresované kruhy. Ustálené a tradicí, výkonnou mocí i vědeckými rozbory rozvíjené i udržované názory, nejednou „překlenuly“ případné právní námitky na *ius exclusivae*, a determinovaly tak jeho další existenci. Nelze proto odbýt, byť zaštitěni právními argumenty a analýzami, přijatelnost *ius exclusivae*, neboť toto „právo“ prokázalo mimořádně silnou životnost a průraznost.

a) 16. a 17. století

Otázka, nakolik je možnost a oprávnění vystoupit s vyloučením některého kandidáta, relevantní, se vynořila na přelomu 16. a 17. století. Poprvé tuto otázku vážně řešil španělský král Filip II. a následně jeho nástupce Filip III. Papežské volby tehdy zažívaly několik let trvající dominantní „dohled“ španělského krále a faktickou inkusivitu, tedy volení kandidátů protěžovaných španělskou stranou. Současně ale docházelo k odmítání kardinálů nevhodných. Na konci pontifikátu Klementa VIII. se proti španělským zásahům a vlivu v konkláve postavila část římských teologů, jejichž komise se shodla na tom, že španělský král se dopouští těžkého provinění, pokud:

- a) skrze své vyslance deklaruje, kterého kardinála si přeje mít papežem. Narušuje tím totiž svobodnou volbu, neboť mnozí kardinálové se obávají nemilosti, pokud by se přání vzepřeli;
- b) vyloučuje určité členy kardinálského kolegia, neboť tím poškozují církev. Vyloučení členové totiž většinou náleží k těm, kteří vynikají schopnostmi, které jsou k vedení církve potřebné;

- c) kardinálům své strany propůjčuje důchody a příjmy, neboť se tak v podstatě dopouští simonie, která je v případě papežské volby zapovězena.³²⁸

Filip II. reagoval vytvořením speciální komise, která se k výtkám měla vyjádřit.³²⁹

Hlavní řešená otázka zněla, zda uplatnění španělského „přání“ odporuje platnému kanonickému právu. Hledání odpovědi je mimořádně zajímavé. Očekávali bychom, že komise vytvořená z iniciativy španělské strany a personálně obsazená lidmi, kteří měli v Filipovi úzký a podřízený vztah,³³⁰ vynese dosti jednoznačný závěr. Prameny ale o výsledcích jejich zkoumání nepřinášejí žádné informace, což je minimálně neobvyklé; ví se jen to, že s nimi Filip II. nebyl příliš spokojen. Záhy byla vytvořena další komise, v níž vedle jezuitského učenice Josého de Acosty seděli i dva dvorští zpovědníci. V průběhu jejich práce ovšem zemřel panovník, což zapříčinilo přerušení jednání. Konečné rozhodnutí o posouzení panovnického veta proto připadlo třetí komisi, kterou povolal do života nový král Filip III.

Nová komise se od předchozích lišila širším personálním obsazením laického prvku (hrabě Juan de Idiáquez de Butrón y Múgica a Juan de Zúñiga Avellaneda y Bazán, hrabě de Miranda), církevní složku reprezentovali Rodrigo de Castro Oserio kardinál de Sevilla a dominikán Cardova. Není pochyb o tom, že ji měl král již plně pod kontrolou. Výsledkem bylo konstatování, že španělský král může uplatnit svůj vliv v rámci konkláve, aniž by porušoval platné právo. Vyslovení inkluze i exkluze neodporuje církevní legislativě. Nakonec ještě komise konstatovala, že panovník může podmíněčně

³²⁸ Srov. SÄGMÜLLER: Die Papstwahl Bullen, 256-257.

³²⁹ Srov. tamtéž, 257.

³³⁰ Komisi tvořil dominikánský teolog Valencio a jezuita Jose de Acosta. Druhý jmenovaný patřil mezi nejvýznamnější španělské teology a učenice své doby, po dlouhodobém pobytu v Americe působil jako hlavní teolog na jezuitském Collegio romano (od 1594) a později jako rektor univerzity v Salamance.

propůjčit příjmy a důchody, pokud tímto nebude ohrožena jejich svoboda rozhodování.³³¹

K tomuto rozhodnutí by samozřejmě bylo třeba srovnat právní argumentaci, která by zakládala taková tvrzení. V praxi ale názor na legálnost španělských zásahů nemusel vyjadřovat přesvědčení, že by samotné vynesení exkluze mělo „právní“ důsledky, tj. že by vylučovalo kandidáta. Již následující konkláve z roku 1605 totiž zvolilo kardinála Mediciho jako Lva XI. navzdory jasně vyjádřenému a téměř vynucovanému vyloučení španělského korunního kardinála Avily. Výrok španělské korunní komise Filipa III. proto evidentně řeší pouze přípustnost exkluzivity, popř. její konfliktnost s platným právem, nedotýká se ale účinků a samotného právního charakteru vyloučení. Přesto velmi tvrdá reakce španělského krále a jeho zástupců donutila aktéry, aby se opětovně ponořili do analýzy světských zásahů.

V 17. století se touto otázkou komplexně zabývaly traktáty dvou kardinálů, zastupujících myšlenkový směr jak odpůrců, tak i příznivců *ius exclusivae* – kardinála Albizziho³³² a kardinála De Lugy.³³³ Oba představují mimořádně důležitý pohled, protože bezprostředně ovlivňovali smýšlení svých druhů v kardinálském kolegiu a svým postavením náleželi k nejvyšší církevní hierarchii, která i posuzovala vhodnost a přípustnost exkluzivity v době, kdy se teprve prosazovala do papežských voleb. Jejich práce a argumentace se úzce váží ke konkláve z roku 1655, kdy se obtížně řešilo španělské vyloučení kardinála Sacchettiho. Na jeho obranu vystoupil jeho přítel a podporovatel kardinál Albizzi (Albici), naopak stanovisko španělské strany hájil kardinál De Lugo. Na oba sepsané traktáty proto nelze pohlížet jako na nestranná a přísně vědecká díla. Naopak – oba jsou jednoznačně zainteresováni na prosazení jimi hájeného názoru a pouze sbírají argumenty, proč by kardinálové měli

³³¹ WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 206; SÄGMÜLLER: op. cit., 257; EISLER: op. cit., 256-257.

³³² K postavě kardinála Albizziho srov. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1654.htm#Albizzi>.

³³³ K postavě kardinála Albizziho srov. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1643.htm#Lugo>.

postupovat dle jejich vývodů. Jelikož nás primárně zajímá, jak na exkluzivitu pohlíželi představitelé jednotlivých táborů v daném časovém období, není subjektivita handicapem, ale výhodou.

Nejdříve se zaměříme na Albizziho práci. Kardinál řešil dvě klíčové otázky: 1) Může světský kníže vyloučit některého kandidáta z volby papežem?; 2) Mohou kardinálové propůjčit takovému vyloučení pomoc a podporu tím, že odeprou vyloučenému odevzdat svůj hlas? Na obě otázky odpověděl Albizzi negativně, což bylo možné očekávat. Nás ale zajímají zejména důvody odmítavého stanoviska. Odpověď na první otázku, tj. ohledně přípustnosti exkluzivity, stojí na třech prvcích: a) církevní zákonodárství nepřipouští žádný vliv světské moci na papežské volby, dřívější privilegia byla zrušena; b) maximem zůstává pouze vyjevení přání či postoje před celým kardinálským kolegiem; c) toto přání nesmí vycházet z ryze osobních příčin a zájmů, neboť by se nutně jednalo o mstu. Pokud se světský vládce veřejně vyjádří proti konkrétní osobě, potom musí důvod spočívat v obavě z aktuálního ohrožení.

Druhá otázka, která se táže po závaznosti či přípustnosti exkluzivity pro kardinály, nalézá u Albizziho obdobně málo přízně. Povinností každého kardinála je zvolit takového papeže, kterého považuje za nejdůstojnějšího a nejhodnějšího pro tento úřad. Nemůže proto změnit svůj názor na základě vyloučení světským vládcem, neboť by zradil své přesvědčení. Je nedůstojné kardinála tak činit ze strachu před postihem, ztráty cti a příjmů. Přísaha jasně zavazuje, je neporušitelná a církevní legislativa vylučuje, že by světské dohody mohly narušit závazek svědomí kardinálů. Výsledkem Albizziho úvah je jednoznačné odmítnutí exkluzivity jakožto jednání, které se přičií závazku katolického monarchy chránit a podporovat zájmy církve. Papežská volba musí být otevřena pro působení Ducha sv., s jehož přispěním mají kardinálové

zvolit takového kandidáta, který se jim aktuálně jeví jako nejdůstojnější k vedení univerzální církve.³³⁴

Dostí odlišný pohled na věc měl přirozeně kardinál De Lugo. Jeho pozice byla současně složitější, protože musel obhájit stanovisko, které „vpouštělo“ světskou moc do sféry, která byla primárně vyhrazena duchovním osobám. Použil proto argumentaci, kterou lze označit za mimořádně zajímavou a podle mého názoru i neotřelou. Pokud bych chtěl vyzdvihnout nejdůležitější teze De Luga, mohu upozornit na následující prvky:

- není pravda, že volba papeže je pouze duchovní (spirituální) záležitostí. Papež je hlavou všech křesťanů, tedy i laické části, a její předáci musí mít zájem na „kontrole“ výběru nového Petrova nástupce. Samozřejmě tato argumentace zcela neobstojí, protože církevní legislativa vkládá papežskou volbu do rukou kardinálského kolegia; o právním nároku na vstup světských předáků do volebního procesu tedy hovořit přísně vzato nelze. De Lugo řeší především legitimitu světských zásahů, jejich etické oprávnění;
- papež není čistě duchovní osobou. Ve výkonu své funkce překračuje církevní a spirituální rovinu – vykonává vládu v rámci Církevního státu, podepisuje smlouvy s okolními zeměmi a velmocemi, realizuje politické a územní cíle. Proto si papežství nemůže nárokovat nedotknutelnost papežské volby; pokud bude existovat okruh otázek, které se dotýkají světských vládců, tak dlouho budou světská knížata vstupovat do volebního procesu;
- *ius exclusivae* je úzce spojeno s nutností zachovat v rámci katolického křesťanstva vyvážený poměr sil. Není možné, aby došlo k volbě papeže, který bude protěžovat jednu ze stran, jednoho světského vládce. Kdyby neexistovala možnost vetování některého z kardinálů, zmizel by

³³⁴ Rozbor a text Albizzioho práce u SÄGMÜLLER: Die Papstwahlbulle, 195-215; WAHRMUND: Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes, 9-55; EISLER: op. cit., 120-123.

nástroj, kterým jednotliví světští předáci udržují kardinály na „správné cestě“. Jen obava z vetování tedy nutí volitele k zachování nestrannosti a nenadržování jedné straně. De Lugo dokonce považuje exklusivitu za skutečnou záruku svobody papežské volby!

Výsledkem kardinálových úvah je přesvědčení, světský vládce může na volebním kolegiu požadovat, aby zvolilo takového muže, který bude zárukou klidného průběhu pontifikátu, bez konfliktů mezi církví a státem. Ona požadovaná „hodnota“ papežské funkce je zde vnímána jako schopnost udržet dobré vztahy uvnitř katolické církve; to jistě nemůže zaručit ani mimořádná zbožnost, ani výjimečná učenost – očekávají se spíše schopnosti moderátora, nestranného soudce, rozvážného správce.³³⁵

U obou výše analyzovaných rozborů zůstává zásadní okolností, že spisy neřeší tolik právní charakter, jako spíše přípustnost exklusivity. Tj. i De Lugo dokazuje, že *ius exclusivae* neodporuje platné legislativě, nesnaží se dokázat, že by se jednalo o formálně zakotvené právo či privilegium! Lugo jako první jasně navozuje utilitární charakter exklusivity, který se posléze stává i součástí právní argumentace – je vhodné podřídit se výhradám katolických mocností, neboť opačné jednání může vyvolat konfliktní vztah mezi římskou i univerzální církví a „postiženým“ katolickým monarchou. Z toho později vyplyne konstatování, které se opírá i o přísežný závazek kardinálů před volbou, že povinností kardinálů je vybrat a zvolit toho, kdo je k úřadu nej(v)hodnější.

Pokud jdeme tímto směrem do důsledků, potom jím jistě nemůže být ten, který se stane příčinou konfliktu papežství s katolickým monarchou a ohrozí stabilitu a rozvoj katolické církve. De Lugo nebyl nikterak originální, pouze upravil formulace, kterými připouštěl zásahy panovníků do volby pater

³³⁵ Srov. SÄGMÜLLER: Die Papstwahlbulen, 195-215; WAHRMUND: Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes, 9-55; EISLER: op. cit., 126-129.

Valentini, zповědník konkláve papeže Inocence X. (1644).³³⁶ Kardinál De Lugo ve svém spise nehájil pouze pozici španělského krále; stejná práva předpokládal i v případě francouzského panovníka, což více méně způsobilo, že Francie i Španělsko vycházely ze stejných stanovisek. Když francouzský král Ludvík XIV., v době, kdy jeho reálná moc v Evropě dosáhla úrovně, které se mohl pyšnit na konci 16. století Filip II., postupoval i on téměř identicky jako Španělé před 100 lety. Odlišnost lze snad nalézt v tom, že v jeho době měla exklusivita již několik precedentů a Ludvík postupoval v mnoha případech s otevřenějšími nároky, což vyvolávalo u kardinálského kolegia negativnější odezvu. Ludvík tudíž nedosáhl u kardinálského kolegia inkluze, zabránit zvolení nežádoucího však dokázal. Základním argumentem zůstala snaha uchovat korektní vztahy a nezneprátelit si mocného francouzského monarchu v době, kdy ovládal evropskou politiku.

b) 18. století

Poněkud odlišnější směr náhledu na přípustnost a odvoditelnost *ius exclusivae* přineslo 18. století. Důvod je třeba hledat jednak v rozvoji politické teorie v době absolutismu, jednak ve změnách politických podmínkách. Vymření španělské větve habsburského rodu donutilo rakouské Habsburky mnohem intenzivněji zasahovat do papežských voleb, s čímž se přirozeně spojil i nárok na držení *ius exclusivae*. Dosud císařská diplomacie spíše kryla záda španělské strany a netrvala na vlastní iniciativě. Pokud nyní chtěl císař vynést veto, musel vedle praktické stránky přinést i teoretické zdůvodnění.

Formální veto přišlo poprvé z císařské strany v roce 1721. Procísařští učenci a teoretici vystoupili s dvěmi zásadními argumenty; první se snažil zařadit císařské veto po bok španělského a francouzského, druhý šel o krok dále a chtěl učinit císařské právo exklusivním nárokem. Především tento druhý prvek nás musí zajímat primárně, neboť přináší nový pohled na problematiku.

³³⁶ O Valentiniho přispění k prosazení exklusivity již byla zmínka výše.

Práva císaře se již neodvozují z vhodnosti institutu, ale předpokládají skutečně právní základ.³³⁷

Hovoříme buď o nárocích, které se vyvozují z postavení císaře jako fojta římské církve. Odborná terminologie užívá pojem „*advocatus ecclesiae Romanae*“. Císař se staví do pozice garanta existence římské církve, zavazuje se k její ochraně a propůjčuje jí řadu majetkových a jurisdikčních práv. Na oplátku si ale nárokuje kontrolu nad mnohým záležitostmi, do nichž římský biskup zasahuje. V tomto ohledu lze označit *ius exclusivae* za přirozený prvek založený na smluvní vazbě mezi dvěma partnery. Dokládá ho řada privilegií, z nichž stojí na prvním místě tzv. Pipinova donace, neméně důležité jsou ale i další smlouvy – s Lotharem I., Otou I. atd.

Procísařská církevně právní teorie ale mohla využít další doplnění, které se přímo nabízelo – spojit exklusivitu s císařským právem potvrzovat výsledky voleb. Tato praxe, zakotvená jak v římském právu, tak v privilegiích karolínských a otonsko-sálských císařů, se v průběhu let potvrdila na straně papežů i římské církevní obce, zpočátku ji respektovala i papežská legislativa (dekret *In nomine domini* papeže Mikuláše II. z roku 1059 předpokládá zachování císařských práv, čímž je bezpochyby míněna právě praxe schvalovat výsledky voleb). I když pozdější kanonické zákonodárství přenechalo volbu kardinálskému kolegiu, schvalování vytvářelo pro císařskou stranu významný argumentační prostředek k uplatnění práv při *ius exclusivae*. Císařská strana získala rozvojem této argumentace mocný nástroj, který mohla obrátit jak navenek proti nárokům zbylých dvou monarchií, Španělsku a Francii, tak i dovnitř, k prosazení svých postojů před kardinálským kolegiem. Výsledkem se stalo bezproblémové přijetí císařské exklusivity na jedné i druhé straně, čímž se trojice vylučujících monarchů dotvořila.

c) druhá polovina 18. a 19. století

³³⁷ Rozbor teorie viz níže.

Všechny výše zmíněné přístupy a náhledy vycházely z nutnosti obhájit *ius exclusivae* před církevní legislativou a dokázat jeho přípustnost. Exklusivita musela zapadat do právního pořádku katolické církve a jejích zvyklostí či praxe. Partnerem bylo papežství, popř. kardinálské kolegium, na jedné straně, a vládnoucí monarchové tří katolických zemí na straně druhé. Dokud převládal v Evropě panovnický absolutismus a monarchovy zájmy se ztotožňovaly se zájmy jeho království a poddaného lidu, žádná zásadně odlišná vysvětlení *ius exclusivae* nebylo třeba hledat. S rozvojem teorií o přirozených zájmech států a s příchodem lidsko-právních teorií (veškerá moc vychází z lidu) se argumentační prostor dále rozšířil.

Zmiňované posuny v náhledu na fungování státu a rozložení moci v něm se odrazily rovněž v pohledu na přípustnost využití práva veta. Na vrcholku veškerého jednání stanul zájem státu, resp. jeho občanů. Pokud by hrozilo nebezpečí, že stát bude ohrožen, může pro svoji ochranu použít všechny adekvátní prostředky. Aplikováno na problém exklusivity odůvodňoval takový přístup možnost využít veto, pokud by hrozilo zvolení papeže, který by svým následným jednáním ohrozil ten který stát. Naopak zájem katolické církve či respekt k autonomii a uzavřenosti kanonického práva postupně klesal. Samozřejmě, že vznikaly další různé teorie o právním zařazení exklusivity, o nichž bude širěji pojednáno v následující kapitole. Rozhodující však zůstával čistě praktický a politickou situací ovlivněný výkon veta, který vycházel z potřeby dosáhnout příznivého výsledku volby.

První polovina 19. století představovala velmi nejednoznačné období pro posouzení legitimitu veta. Katolická církev po přestálém ohrožení své existence a papežským zajetím s vděčností pohlížela na restauraci politických a společenských poměrů v Evropě. Více než kdy jindy si papežství uvědomovalo, že katolické věci prospívá uchování korektních vztahů se státní mocí. Katolické Rakousko a Francie plnily roli ochránců Apoštolského stolce, hájily legitimitu a autoritu vlády a bránily Církevní stát před vzrůstajícím

italským nacionalismem. Představa, že by si kardinálské kolegium dovolilo vystoupit s tvrdým a jasným odmítnutím vysloveného veta, se jevila být zcela iluzorní. Současně ale nelze pominout vývoj, ke kterém během 19. století došlo. Kardinálské kolegium již nebylo možné označit za poslušný nástroj panovnických zájmů – ani národní kardinálové nehlasovali slepě podle instrukcí. Vynesení veta v 19. století sice vždy přineslo požadovaný efekt a mnozí kardinálové přímo žádali konzultace s jednotlivými státy (i nekatolickými, např. s Ruskem), nemalá část kardinálů a církevních prelátů nahlížela na *ius exclusivae* s rostoucím odporem. Rovněž početně skupina kardinálů, kteří se cítili být odpovědni pouze církevním zájmům, neustále rostla (*cardinali zelanti*). Pro světské panovníky a představitele vlád se případné vynesení veta stávalo „tancem mezi vejci“. Papežské volby v 19. století, do zvolení Pia IX. v roce 1846 včetně, z výše uvedených příčin představují snad nejpregnantněji vyjádřené rozpolčení katolické hierarchie. Odpor proti vetu rostl a současně početně klesal počet národních kardinálů, ochotných hájit zájmy „svých“ vlád. Politická a společenská situace, kde hrozba revolučních a nacionálních bouří udržovala papežství ve stále nejistotě, však nadále prodlužovala období, kdy kardinálské kolegium tolerovalo světské zásahy.

Ilustrativní je bezpochyby jednání hlavního hráče evropské politiky první poloviny 19. století, rakouského kancléře Lothara Metternicha, který prozíravě vnímal vzrůstající negativní odezvy mezi kardinály a instruoval své diplomatické zástupce k maximální obezřetnosti. Založil tak „tradici“, která charakterizovala vztah rakouské monarchie k využití *ius exclusivae* až do počátku 20. století – veto je sice ze strany světské moci legitimním a přípustným nástrojem, jak vyslanci, tak pověření korunní kardinálové se ale musí ze všech sil snažit o to, aby ho nemuseli veřejně použít. Rakouský vyslanec u Apoštolského stolce ve 20. letech 19. století Apponyi proto neváhal

nazvat veta „trapným nástrojem jen pro mimořádně nouzovou situaci“³³⁸ a ve stejném duchu se nesou i další vyjádření.

d) 20. století

Přelom 19. a 20. století nepřinesl žádné zásadnější posuny ve vnímání přípustnosti práva veta. Španělsko ani Francie o využití neuvažovaly a neřešily ani mechanismy jeho uplatnění. Teprve události spojené s konkláve z roku 1903 zájem o tuto otázku opětovně pozvedly. Především tisk v rakousko-uherské monarchii zvažoval reálnost císařského veta, většinový názor se ovšem klonil ve prospěch nevyužití zmiňovaného mocenského nástroje. O to větší pobouření a zmatek zavládl po volbě, když začaly postupně pronikat na veřejnost dílčí zprávy. Nesmíme ovšem zapomínat na fakt, že o skutečném průběhu událostí věděla v prvních letech po rakouském vetu jen poměrně malá skupina zainteresovaných osob. Veřejnost byla odkázána na dohady, o to více ale o papežské volbě diskutovala.

Rakouský postup přiměl mnohé politiky a preláty k rezolutním prohlášením na adresu *ius exclusivae*, což je záležitost, která nás musí zajímat primárně. Dokládá totiž i pohled na veto v jednotlivých vrstvách a prostředích, byť samozřejmě mnohé komentáře určovaly politické zájmy či emoce. Příkladem může být francouzský ministerský předseda Emile Combes, který s pohrdáním v roce 1903 prohlásil, že veto v moderní době představuje jen „bizarní diplomatický nástroj“, jehož vynesení všechny udivilo, neboť ho již nepovažovali za použitelný.³³⁹ Francouzská republikánská vláda v žádném případě s vetem nepočítala a odmítala mu přiznat jakoukoliv právní podstatu. Byl to pro ni pouhý politický nástroj k prosazení mocenských cílů, který navíc přestal mít pro ni význam v okamžiku církevní odluky.

³³⁸ Citát dle EISLER: op. cit., 226, 346-347.

³³⁹ Výrok citován dle EISLER: op. cit., 254.

Jiný pohledn a celou záležitost měla přirozeně rakouská exekutiva a diplomacie. Především na straně křesťanských sociálů a konzervativců panovalo nad zprávami o vetování volby kardinála Rampolly značné znepokojení a poslanci požadovali jasné vyjádření vlády. Rakousko-uherský ministr zahraničí hrabě A. Goluchowsky musel vše vysvětlovat a mj. při projevu před delegací říšského sněmu v roce 1903, pronesl velmi důležitou analýzu oficiálního rakouského postoje. Ministr konstatoval, že veto sice nevyplývá z žádného konkrétního zákona a nebylo nikdy církví výslovně uznáno, přesto se v průběhu let přetvořilo do podoby zvykového práva, které bylo vykonáváno v dřívější době římským císařem německého národa a nyní nositeli habsburské koruny, ve stejné míře s Francií a Španělskem. Z tohoto důvodu nelze hovořit, s ohledem na události roku 1903, o novince či novotách, jsou k dispozici precedenty dřívějšího užití.

Dále pokračoval, že se ani nejedná o nekanonické vměšování do papežských voleb. Exkluse je vždy svěřena kardinálovi, který s ní pracuje a nikdo jiný do volby, která zůstává nenarušena zvenčí, nevstupuje. Kdyby kardinálské kolegium vnímalo toto jako porušení kanonického způsobu voleb, potom by se jistě oficiálně ozvalo skrze formální protest - k tomu nikdy nedošlo. Co se týče údajného omezení a poškození svobodné papežské volby – veto má spíše charakter přání či varování, které nemá žádný vliv na platnost volby. Je to přání, které kardinálové respektují, protože napomáhá určit toho nejvhodnějšího kandidáta a udržuje dobré vztahy s katolickými mocnostmi.³⁴⁰

Použitá argumentace je mistrnou ukázkou skutečnosti, jak se vyvíjel v rakouském prostředí pohled na základy veta. Současně se v ní zrcadlí podstatná část právních teorií o postatě *ius exclusivae*, které budou představeny o několik řádků níže. To vše jen potvrzuje důležitý metodologický prvek, který se musí při hledání podstaty exklusivity zohlednit

³⁴⁰ Přepis projevu přináší EISLER: op. cit., 254-256.

– žádná teorie nestojí osamoceně, naopak přístupy se vzájemně ovlivňují a podepírají.

Jistou odezvu a podporu našel vládní postoj v řadách provládních poslanců, uvést lze například poněkud povrchní a alibistické tvrzení poslance Pergelta, který se pokusil své kolegy přesvědčit o tom, že exklusivita neobsahuje žádný vnitřní rozpor a dokonce odpovídá soudobému stavu bádání: „*S ohledem na právo veto musí být zdůrazněno, že podle vědecké doktríny, tak, jak je přednášena na univerzitách v Rakousku a Německu, se veto Rakouska, Španělska a Francie zakládá na opakovaném zvykovém obyčeji, který je vykonáván bez konfliktu (odporu) s určujícími faktory.*“³⁴¹ Pergelt evidentně hledal zastání u rakouského kanonisty L. Wahrmanda, který se hlásil s uváděné obyčejové teorii, širší podporu však v parlamentu nezískal.³⁴²

3.2 Právní rozbor problematiky

Při pohledu práva na *ius exclusivae* vycházíme pouze z právní teorie, tj. zajímá nás, zda exklusivita splňuje prvky, které nás opravňují hovořit o právním charakteru. Při posuzování právní stránky lze přitom brát v potaz jen zásady kanonického práva.³⁴³ Z pohledu světské moci by snad byl prostor pro právní zařazení širší, nás ale zajímá, jaké místo hrálo *ius exclusivae* v právním pořádku katolické církve. S tímto výchozím metodologickým vymezením se pojí otázka, zda lze do právního posouzení vložit měnicí se vztah mezi církví a státem. Jelikož se jedná o klíčový přístup k problému, ponechám konečnou odpověď až na závěrečné zhodnocení. Přesto si dovoluji předeslat, že na rozdíl od většiny kanonistů (např. A. Eislera) se nedomnívám, že otázku právního charakteru exklusivity lze s konečnou platností odbýt odkazy na právní

³⁴¹ Citováno dle GAUGUSCH: op. cit., 207.

³⁴² K L. Wahrmundovi a jeho postavení v rámci rakouského akademického světa srov. SUCHÁNEK Drahomír: Ludwig Wahrmund a církevní a právní dějiny, in: MAREK : Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii (připravovaný sborník – v tisku), 440-451.

³⁴³ Srov. WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 241.

pozitivismus.³⁴⁴ Protože institut *ius exclusivae* je již z principu svojí podstatou závislý na vztahu katolické církve a katolických monarchií, nelze jeho právní zařazení omezit na čistou právní vědu. Exklusivita by tedy neměla žádnou existenci či smysl, kdyby nenavazovala na problém vzájemné interakce klerikální a laické složky katolického křesťanstva.

Při pohledu na otázku práva exklusivity si musíme na prvním místě vyjasnit jeho vlastní právní relevanci. Není totiž příliš pochybností o tom, že samotné označení *ius* (právo) příliš skutečnosti neodpovídá. Situace je obrazně řečeno téměř „schizofrenní“. Ačkoliv katolická církev exklusivitu nikdy formálně neuznala, a nestala se proto součástí jejího právního pořádku, na druhé straně ji také nikdy formálně a explicitně neodmítla. Její existenci rovněž potvrzovala skutečnost, že použití veta v rámci probíhajícího konkláve způsobilo, že se daný ostrakizovaný kandidát podřídil a na zvolení rezignoval. Jak tedy exklusivitu chápat? Diskuze na toto téma byly vždy bouřlivé a velmi pestré. Následující přehled podává výčet hlavních teorií, které si činily či stále činí nárok na postihnutí podstaty problému, byť je dnešní věda vnímá spíše jako nedostatečné a překonané.

a) Někteří kanonisté se domnívali, že by bylo možné vnímat *ius exclusivae* jako jednu z forem pokračování **císařského práva schvalovat** papežské volby. Poukazovali na to, že nejde o nijak svévolný a umělý institut, neboť se může opřít jak o reálné historické kořeny, tak i skutečnost, že papežové toto císařské právo bez pochyby respektovali. Tento výklad nabyl na důrazu právě v 18. století, kdy vídeňský dvůr začal aktivně zasahovat do voleb a užil v praxi právo veta. Pokud by se tato myšlenka striktně rozvedla do důsledků, znamenala by současně, že pouze císař se může těšit skutečnému právu, zatímco ostatní dva pretendenti Španělsko a Francie ho získaly vynuceně a na základě mocenských faktorů.³⁴⁵ Zakladateli a propagátory takto

³⁴⁴ Srov. EISLER: op. cit., 254.

³⁴⁵ WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 240.

interpretovaného pohledu byli příznačně říšští občané, Dietrich Hermann Kemmerich³⁴⁶ a Georg Estor.³⁴⁷

Hlavní obtíže přijetí tohoto názoru byly tři. Jednak zůstávala v případě císařského schvalování nejistota, nakolik se jednalo o vynucený institut cesaropapismu a nakolik o integrální a přirozený prvek života katolické církve. První právní ustanovení tohoto typu obsahuje zákoník císaře Justiniána, jedná se tedy o projev civilního práva, který je následně aplikován na církevním poli. Jakkoliv v tomto případě narážíme na problém ne zcela zřetelného přechodu mezi církevním a civilním právem, musíme konstatovat, že se schvalovací paragrafy nikdy nestaly součástí papežské legislativy. Stejně tak ale nelze popřít, že římské biskupové vnímali příslušné paragrafy jako platné a zavazující. Po odstranění byzantského vlivu se v obdobných intencích prosadilo oprávnění schvalovat volby i pro karolínské panovníky, což jen potvrzuje hluboké zakořenění tohoto institutu v právním životě římské církve.³⁴⁸ Hovořit ovšem o jasně vymezeném právním závazku je sporné – na místě je spíše označení „zvyklosti“ či prostého vynucení, které skrze dlouhodobý výkon nenaráželo na zásadní odpor. Stejně jako v době byzantských vládců, tak i v případě karolínských císařů, jakékoliv mocenské oslabení císařství znamenalo porušení schvalovacích mechanismů a tlak římské církve na svobodnou volbu bez potvrzování.

³⁴⁶ Kemmerich, D. H. (1740): *Programma de iure Augustissimi Imperatoris circa constituendum ecclesiae Romanae caput*. Jena.

³⁴⁷ Estor, G. (1740): *Commentatio de Iure Exclusivae, ut appellant, quo Caesar Augustus uti potest, quum patres purpurati in creandopontifice sunt occupati*. Jena. Rozbor obou prací viz WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 33-37.

³⁴⁸ Nutnost získat pro uvedení do církevního úřadu souhlas příslušné světské autority uznávalo papežství i v případě biskupských voleb. Např. papež Jan VIII. roku 879 káral milánského arcibiskupa, že bez císařského svolení vysvětil vercellského biskupa (srov. VOIGT Karl: *Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingerzeit*, Stuttgart: Kohlhammer, 1936, 395-396) či o něco později Jan X., který při tzv. lutyšském sporu dvěma slavnými dopisy z roku 921 kolínskému arcibiskupovi Heřmanovi a západofranskému králi Karlu III. Prostřáčkovi výslovně zmínil nutnost získat královský souhlas k získání biskupské hodnosti a předání s ní spojených práv (text dopisů Santifaller, L., *Zur Geschichte*, s. 61-66. K lutyšské otázce více ZIMMERMANN Harald: *Der Streit um das Lütticher Bistum vom Jahre 920/921. Geschichte, Quellen und kirchenrechtshistorische Bedeutung*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 65 (1957) 13-52). V této souvislosti je třeba také zmínit, že sám Jan X. dosáhl svého úřadu roku 914 přičiněním městského prefekta Theophylakta, a nemohl tedy vidět v podobném jednání zásadnější rozpor.

Druhou obtíž představuje zjevné „vyhoření“ schvalovacího práva. Poslední projev uznání císařských práv obsahuje dekret papeže Mikuláše II. *In nomine Domini* z roku 1059, kde se hovoří o zachování práv, která při volbě dosud náležela císaři. Další papežská legislativa (zejm. *Licet de evitanda discordia* papeže Alexandra III. z roku 1179) však již jakékoliv císařské zásahy vylučuje, čímž i schvalovací oprávnění formálně končí. Je tudíž třeba zvážit, zda lze zaniklý institut nárokovat pro papežské volby v období 17., popř. 18. století.³⁴⁹ Jistou relevanci by argument dřívější existence schvalovacího oprávnění měl pouze v tom případě, že by se již exkluzivita jako taková uznávala a císařství by pouze usilovalo o „zařazení“ mezi ty země, které s ní disponují. Potom by ale bylo namístě hovořit maximálně o legitimním nároku, ne o legálním, tj. vycházejícím z práva.

Poslední nedostatek analyzované teorie se týká praktické skutečnosti aplikace oprávnění. Schvalovací paragrafy měly ambici podvazovat platnost samotné volby. Pokud zvolený kandidát nezískal následné císařské potvrzení, potom jeho volba nebyla vnímána jako platná, a nemohl proto přistoupit k nastolení a korunovaci. U *ius exclusivae* nic podobného předpokládat nelze, nepochybujeme, že ignorování vysloveného veta kardinálským kolegiem nemůže zakládat neplatnost samotného volebního aktu. S tím je spojena i procedurální odlišnost - schvalování se týkalo již uskutečněné volby, zatímco exkluzivita řešila vyloučení při volbě. V době využívání práva veta se musela, s ohledem na platnou legislativu, respektovat svobodná volba, tj. „neschválení“ kandidáta muselo přijít ještě před formálním ukončením volebního procesu. Schvalovací teorie se proto jeví být anachronismem, který nevnímá zásadní právní odlišnosti mezi způsoby papežských voleb. Legislativní posun, který proběhl od roku 1059, jednoznačně bránil aplikovat schvalovací oprávnění, protože by stálo v přímé opozici s platným právem.³⁵⁰

³⁴⁹ GAUGUSCH: op. cit., 210.

³⁵⁰ K diskuzím na toto téma více WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 33-37, 235; COCHLOVIUS: op. cit., 57.

b) Do podobné skupiny náleží i soubor interpretačních teorií, jejichž základem je zohlednění práv panovníka, a to zejména císaře, s ohledem na jeho autoritu v rámci katolické církve, zásluhy o materiální rozvoj a ochranu církve či samotné hierarchické postavení uvnitř křesťanské společnosti. V závislosti na výchozích podmínkách hovoříme jednak o teorii tzv. **nominačního práva**, dále o **prezentační** teorii a nakonec o teorii **advocatus ecclesiae**. Všechny tři přístupy se sebou úzce souvisí a vkládají do rukou panovníka značná práva, odlišují se ale v příčinách a důvodech, proč byla zmiňovaná oprávnění vládci přiznána.

Chronologicky je třeba nejdříve nastínit teorii, která zdůrazňuje mimořádná práva panovníka jako **ochránce** římské církve (*advocatus ecclesiae Romanae*). Na rozdíl od předchozí teorie schvalovací, která stála na byzantském hierarchickém cesaropapismu, si vládce nárokuje jistá práva vůči církvi z pozice toho, který garantuje mír a bezpečí římské církve. Ve středověké tradici se tato práva spojovala s přiznáním římského patriciátu, který papežové udělili nejdříve franskému králi Pipinovi I. a posléze i jeho synům a nástupcům. Povinností patricia bylo zajištění mírového rozvoje papežství, a to jak vnějšího (ochrana před útoky), tak i vnitřního (dohled nad případnými boji římských frakcí). Z tohoto titulu rovněž přebíral tzv. **fojtská** práva, k nimž mohla teoreticky náležet pravomoc zásahu do papežských voleb, pokud by hrozilo vypuknutí rozkolu či pokud by volba neproběhla podle platných pravidel. Je logické, že v praxi částečně splynula tato patricijská podoba panovnického vlivu s předchozím oprávněním schvalovat volby.³⁵¹ Zřetelně to vidíme např. při volbě papeže Lva IV. roku 847, kdy došlo k nastolení papeže bez císařského schválení s odůvodněním, že se panovník nepostaral o ochranu římské církve před muslimským útokem.

Pokud spojíme teorii o ochraně římské církve s *ius exclusivae*, nalezneme již velmi záhy praktický příklad. Na práva ochránce římské církve,

³⁵¹ FÜHR: op. cit., 53-54.

kteře vyplývají s císařské hodnosti, se odvolával císař Karel V. před papežskou volbou v letech 1549/1550. Nejednalo se přitom o překvapivé prohlášení, neboť pouze demonstroval směr kurzu, který se značnou intenzitou uplatňovalo císařství od počátku novověku.³⁵² Obdobně postupoval i Karlův syn, španělských král Filip II., který sice postrádal odpovídající zajištění císařským titulem, s ohledem na vlastní moc a vliv však zmiňovaná práva udržel a dále rozvinul. Právě on v posledních desetiletích 16. století přetvořil teorii zvláštních práv ochránce římské církve do podoby oprávnění přímo navrhopvat možné papežské kandidáty (inklusivita), čímž položil základ pro teorii nominační.

Obdobně jako u patricijských práv i **nominační** praxe stojí na pevných historických vazbách. Výchozím právním opatřením zůstává revidované privilegium císaře Oty I. pro římskou církev z roku 963 (*Privilegium Ottonianum*), podpořené výnosy římské synody z roku 964.³⁵³ Ustanovení vedlo nejen k potvrzení císařských oprávnění stran papežských voleb s ohledem na institut *advocatus ecclesiae*, ale také k uzákonění panovnického práva přímo se podílet na výběru nového římského biskupa. Určitá nejistota ohledně pravosti dochovaných dokumentů nám sice neumožňuje zodpovědně rozhodnout, jakou podobu císařské nároky měly – tj. zda se zachovalo dosavadní schvalování volby, nebo zda panovník vyžadoval volbu dle svých představ – bezpochyby však lze hovořit o vytvoření půdy pro následné císařské zásahy. Dikce privilegia totiž přímo předpokládala, že nemůže proběhnout volba dříve, než se dostaví císař či jeho zástupce. V praxi potom nalezneme několik případů, kdy římstí vyslanci navštívili císařský dvůr s žádostí o určení nového papeže (např. za Oty I. po smrti papeže Lva VIII. či za Oty III. po smrti papeže Jana XV.). Vrcholem nastoleného trendu se staly

³⁵² Nerespektování císařských práv papežstvím stálo za katastrofou vyplnění Říma roku 1527 (Sacco di Roma), s kritikou římské politiky vystoupil císař před kardinály také roku 1536, když jim vytýkal opomíjení nároků císařství a protěžování francouzské koruny.

³⁵³ Srov. HEHL Ernst-Dieter: Der wohlberatene Papst. Die römische Synode Johannes' XII. vom Februar 964, in: HERBERS Klaus (ed.): Ex ipsis rerum documentis. FS H. Zimmermann, Sigmaringen: Thorbecke, 1991, 257-275.

zásahy císaře Jindřicha III., který na synodách v Sutri a Římě (1046) sesadil stávající papeže a nechal zvolit novým římským biskupem „svého“ říšského biskupa. Rovněž další volby vyšly přímo z císařské kanceláře, i když se posléze gregoriánské papežství snažilo tuto skutečnost popřít.³⁵⁴

Při pohledu na tuto středověkou tradici se nabízí srovnání s nominacemi, které se objevily na konci 16. a v 17. století v rámci papežských konkláve. Již Filip II. předkládal seznam „volitelných“ (*papabiles*) kandidátů a v řadě dalších případech se sestavovaly obdobné soupisy, pod něž se kardinálové podepisovali na znamení závazku, že budou daného kandidáta podporovat až do samotného konce. Od této praxe je potom již krok k tomu vytvořit nominaci negativní, tedy předložit seznam těch, kteří zvoleni být nesmějí. Po zavedení tajné volby a přísném zákazu sestavovat jakékoliv seznamy volitelných a nevolitelných kandidátů se dosavadní nominace přetvořila ve formální panovnické veto. Jakkoliv tedy chápeme genezi a odůvodnění nominační teorie, primárně nás zajímá, zda si mohla takto pojimaná exklusivita činit nárok na právní charakter.

Stoupenci nominační teorie nepochybovali o tom, že se o právo skutečně jedná. Argumentovali tím, že papežové již dříve pravidelně některým světským vládcům udělovali privilegium navrhnout kandidáty biskupského úřadu. V některých případech mělo toto nominační právo skutečně podobu oprávnění odmítnout kandidáta, který neodpovídal představám světské autority. Z mnoha příkladů lze uvést bavorskou či pruskou praxi, kdy byla předložena listina možných kandidátů, z níž panovník vyloučil nežádoucí, a ze zbytku katedrální kapitula zvolila nového biskupa.³⁵⁵ Na druhou stranu nelze popřít, že se vždy jednalo o papežské privilegium, a to pouze v případě

³⁵⁴ Vita svatého papeže Lva IX. popisovala nástup na římský stolec jako zářivý příklad kanonické volby – skutečnost však byla bezpochyby odlišná.

³⁵⁵ Základní přehled problematiky a odkazy jak na literaturu, tak na konkrétní nominační práva prezentuje SÄGMÜLLER: Lehrbuch, § 72, 295-298. K příkladu bavorského nominačního práva srov. BUSLEY Hermann-Joseph: Das königliche Nominationsrecht für die Bischöfe in Bayern, in: MORDEK Hubert (ed.), Aus Archiven und Bibliotheken. Festschrift Raymund Kottje, Frankfurt am Main: Lang, 1992.

místních národních biskupů. Privilegium v podstatě respektovalo, že světský vládce má jistá vyšší práva kontrolovat a určovat život na území své monarchie, proto ani volba biskupa nemůže být za daných podmínek pouze církevní záležitostí. Toto pojetí je myšlenkově pevně zakořeněno ve státním církevnictví (*Staatskirchentum*) a řadí exklusivitu po bok dalších obdobných institutů (*ius reformandi, ius protectionis, ius cavedni, recursus ab abusu* atd.) Je ovšem otázkou, zda lze takovou praxi přenést na rovinu univerzálního papežství. Při papežské volbě si nemůže monarcha činit podobné nároky. Papež je, striktně bráno, univerzální veličinou, která již z principu nesmí stranit žádné straně.³⁵⁶

Trojici císařských teorií doplňuje tzv. **prezentační** teorie, která staví nároky zasahovat do papežských voleb na majetkovém a právním zajištění římské církve císařem. Svůj název a odůvodnění stavěla na řešení složitého problému převodu původně šlechtického majetku a práv k církevním objektům a pozemkům na katolickou církev. Druhý lateránský koncil roku 1139 zahájil tyto právní přesuny a během 12. a 13. století se skutečně faktickým vlastníkem většiny církevních budov a pozemků stala katolická církev. Daný šlechtic sice přestal být vlastníkem příslušného majetku, zůstal však tzv. patronem, jemuž církev přiznávala i nadále mnohá dispoziční práva. S ohledem na námi řešený problém exklusivity tvořilo nejvýznamnější prvek oprávnění ovlivnit výběr duchovního, který měl ve farnosti či u jiného kostela působit. V řadě případů vybíral patron z biskupem „nabízených“ kandidátů (právo tzv. prezentace), popř. se mohl vyslovit proti jmenování kněze, vůči němuž měl nějaké výhrady.³⁵⁷

Když převedeme celou proceduru na vyšší úroveň, nalezneme obdobnou paralelu. Římská církev byla obdarována majetkem a právy skrze

³⁵⁶ Srov. MACK: op. cit., 34; FREI: op. cit., 12-13, GAUGUSCH: op. cit., 210.

³⁵⁷ K problému patronátního práva srov. základní práci LANDAU Peter: *Ius patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln: Böhlau, 1975. Základní vymezení a odkazy lze nalézt u SÄGMÜLLER: *Lehrbuch*, § 78, 316-338.

karolínskÉ panovníky. Pipinova donace, stojící na počátku Církevního státu (*Patrimonium sancti Petri*), a všechna následná potvrzení a rozšíření, potom bezpochyby zakládala i část nároků, které si císař nárokoval v souvislosti s ochranou (*advocatus*), nominací i schvalováním. Papežství se sice v mnoha případech odvolávalo na vlastní nároky na daná území a jurisdikci (především v souvislosti s tzv. Konstantinovou donací), císařové však nepochybovali o svých pevných právech – jasně to vidíme v jednání Karla Velikého, Ludvíka Pobožného i Lothara I., stejně jako císaře Oty III., který přímo trval na neplatnosti Konstantinovy donace a římskou církev obdaroval „ze svého“.³⁵⁸ Pokud tedy přesto stojí v čele Církevního státu papež a sám spravuje majetky římské církve, obdarovatel, tj. císař, to sice respektuje, ale k zachování kontroly nad „svým“ původním majetkem a právy si osobuje oprávnění zamezit nástupu osoby, která by mohla jeho nároky ohrozit. Zjednodušeně lze vnímat exklusivitu jako formu šlechtické prezentace či tzv. laického patronátu.³⁵⁹

Klíčovým argumentem proti uznání všech tří teorií zůstává naprostá absence uznání zmíněných nároků papežstvím, resp. jejich obnovení pro novověk. Papežská volební legislativa žádnou císařskou výsadu z majetku či ochrany nepředpokládala a jednoznačně požadovala svobodnou volbu. Ochrana římské církve byla vnímána jako formální a čestná funkce, navíc zpochybněná opakovanou neschopností panovníka dostát svým závazkům. Majetková práva k Církevnímu státu, pokud někdy skutečně existovala, císař v průběhu staletí ztratil, popř. se jich oficiálně vzdal v rámci smluvních ujednání. Důležitým faktorem se bezpochyby stal i zánik císařské korunovace v Římě, při níž dříve panovník získával patricijská práva.

³⁵⁸ K celé otázce srov. přehledně FUHRMANN Horst: Konstantinische Schenkung und abendländisches Kaisertum. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Constitutum Constantini, in: Deutsches Archiv 22, (1966) 123-151.

³⁵⁹ GAUGUSCH: op. cit., 210.

c) S pojetím zvláštních nároků příslušného monarchy v jisté smyslu souvisí i zohlednění práv celého státního celku jako takového. Především v 18. a 19. století převládal názor, že exklusivita je pouze součástí **přirozeného práva**, tedy práva každého živého organismu, učinit taková opatření, která by vedla k zabránění ohrožení vlastních zájmů či dokonce života. Volba papeže, který by mohl stát poškodit, by potom zapadala do této kategorie.³⁶⁰ Stoupenci této teorie vedli pouze diskuze o tom, jaké důvody pro vyloučení konkrétního kandidáta lze skutečně označit jako „přirozené“ a objektivní a jaké jsou pouze subjektivní, a tedy nepřijatelné. *Ius exclusivae* tak nesmělo být aktem pomsty vůči danému člověku. Obdobný směr se ubíralo rozlišování mezi oprávněnými důvody státního veta, které si pro sebe stanovili někteří kardinálové. Zde se jako přípustné jeví vyloučení kandidáta, jehož volba by měla negativní důsledky pro další existenci církevního státu či vedení katolické církve jako celku. Pokud ale důvody vycházely pouze z politických příčin, nesměli se kardinálové vetem řídit.

Odpůrci *ius exclusivae* proti přirozeně právní teorii oprávněně namítali, že papež není státním biskupem, nýbrž hlavou obecné církve. Pokud panovník zasahuje do volby, překračuje hranice oblasti, kde je jako hlava státu opravdu suverénní.³⁶¹ S ohledem na podstatu církve jakožto společnosti s vlastní, nezávislou a právně autonomní podstatou, by připuštění podobných práv státu znamenalo popření samotných základů existence. Pokud tedy zvažujeme slučitelnost teorie s kanonickým právem, potom ji musíme jednoznačně odmítnout.³⁶² Naopak z pohledu práva civilního je teorie dobře hajitelná a přípustná, odpovídá však spíše státnímu církevnictví období josefinismu.

³⁶⁰ Teorii jako první akcentoval Johann Georg Ley (Resolutio Questionis Inauguralis Joannis Georgii Ley: Quid de Exclusiva, quam imperator dare solet, ne certa persona ad Summum Pontificatum assumatur, sentiendum. Vide: Johannes Caspar Barthel: Opuscula juridica varii argumenti, Bamberg 1771. Tom II, pag. 324 qq). Citováno dle WAHRMUND: Ausschlussrecht, 38-39.

³⁶¹ K tomuto pojetí více MACK: op. cit., 33; EISLER: op. cit., 260.

³⁶² K námitkám srov. více SÄGMÜLLER: Papstwahlen und die Staaten, 42-47; WAHRMUND: Ausschlussrecht, 236-237; FÜHR: op. cit., 54.

d) S ohledem na dobu i způsob vytváření *ius exclusivae* by bylo možné pohlížet na zaangažování světských mocností na papežských volbách v duchu přiznání jisté formy **privilegia**, které katolické státy získaly jako garanti a ochránci římské církve. Tato myšlenka není příliš vzdálená od předchozího argumentu schvalování, neboť počítá s nezastupitelnou rolí katolických knížat pro mírové utváření univerzální církevní obce. Na místo starých císařských práv ale přichází z církevní strany dobrovolné přiznání některých nároků. Exklusivita by tvořila druh přiznaného obdarování těm mocnostem, které pro katolickou církev představují nezbytného partnera. Zásadní překážkou by nemusela být ani absence konkrétního privilegia. S ohledem na delikátnost věci postačuje tichý souhlas římské církve, který se vytváří tolerováním a nepřekážením tomuto institutu. Jedna z forem této smluvní teorie pojímala celou záležitost jako jakési vypořádání, kde na jedné straně světská moc rezignovala na možnost přímo jmenovat své zástupce v kardinálském kolegiu, za tuto ústupnost ale na straně druhé získala pravomoc kontrolovat papežský výběr skrze *ius exclusivae*. Slabiny smluvního pojetí jsou opět dvojí. Hlavní námitkou pro možnost vzájemné dohody takového charakteru zůstává, že každá případná koncese by jasně odporovala kanonickému právu, které vymezuje papežskou volbu, jako čistě vnitrocírkevní akt. U myšlenky privilegia se k tomuto připojuje skutečnost, že žádné obdobné „obdarování“ světského panovníka formálně nikdy neproběhlo.³⁶³

e) Na teorii o propůjčeném privilegiu bezprostředně navazuje přesvědčení, že se *ius exclusivae* zakládá na bilaterální smlouvě mezi církví a státem – hovoříme tedy o tzv. **smluvní teorii**. Podstata tohoto pojetí, které získalo mnoho zastánců především mezi francouzskými kanonisty, vychází z předpokladu, že exklusivita je v podstatě mlčky zachovávaná dohoda mezi papežskou kurií a třemi monarchiemi. Nekuriální, tj. národní, kardinálové, zejména korunní, kteří stojí v jejich čele, mají vedle vlastního volebního práva

³⁶³ Souborně k tomuto EISLER: op. cit., 261-263; COCHLOVIUS: op. cit., 26, 59-60; FREI: op. cit., 13.

ještě úkol zastupovat před konkláve své státy. Zdá se, že jednotlivé státy rezignovaly na volitelnost svých kardinálů jen pod podmínkou, že jim ze strany římské kurie bylo přiznáno právo vykonávat exklusivitu.³⁶⁴

Popisovaná teorie řeší obtíž, která stála před každým badatelem, který se problémem *ius exclusivae* zabýval – jak vysvětlit, že katolická církev respektovala tak zásadní a veřejné zásahy do výběru své hlavy, i když formálně stále trvala na svobodné a kanonicky realizovatelní volbě. A. Eisler, který se důkladně smluvní teorií zabýval, demonstroval zmiňovanou badatelskou rozpolcenost na příkladu Lucia Lectora, autora nejrozsáhlejší práce, která se zabývala problematikou papežských konkláve. Ten při zvážení stovek zásadních i dílčích dokumentů poněkud bezradně konstatoval, že exklusivita se blíží mlčky uzavřené a zachovávané dohodě. Současně ale nenalezl odvalu k zaujmutí jasného stanoviska.³⁶⁵ Význam propůjčuje této teorii početný zástup významných stoupenců mezi badateli, z nichž nejvýznamnější bude J. B. Sägmüller, obdobný náhled na otázku veta měli i další vědci – např. Philips, Gerlach a další.³⁶⁶

Hlavní námitkou proti smluvní teorii je její naprostý nesoulad s kanonickým právem a jeho duchem. Vždyť všechny právní dokumenty, které papežství vydalo s ohledem na papežské volby, se vyslovují proti světským zásahům a intervencím, a to jak explicitně, tak implicitně. Zdá se být také vyloučeno, že by dokonce papež souhlasil s takovou dohodou a uzavřel ji. Nelze zapomínat, že v rámci kanonického práva je nejvyšším a v podstatě jediným legislatorem papež. Proto ani kardinálské kolegium nemůže být kompetentní k uzavírání jakýchkoliv smluv. Tato zásada platí tím více, že

³⁶⁴ Hlavním zastáncem teorie se jeví být F. Masson se svým dílem *Le Pape et le Conclave*. Domněnku, že katolická církev respektovala dohodu o nezvolení národních kardinálů a za to třem katolickým monarchům udělila právo na vyjádření veta (teorii lze nalézt na straně 72). Teorii podrobně analyzuje především EISLER: op. cit., 261.

³⁶⁵ „*Jde o jakousi milostivou (gracieuse) koncesi, něco jako o dohodu mezi církví a státem? Těžko říct, výkon veta náleží do systému těsného propojení (spojení, jednoty) mezi církví a státem.*“ LECTOR: *Le conclave*, 573.

³⁶⁶ Srov. přehledu EISLER: op. cit., 271.

volební legislativa několikrát zdůrazňuje, že v době sedisvakance nemohou kardinálové nic měnit na proceduře, podstatě a právním zajištění voleb (*ne sede vacante aliquid innovetur*) – toto připomínají ve svých bulách především Řehoř XV. a Klement XII.³⁶⁷

A. Eisler tyto argumenty vyslovuje a má bezpochyby pravdu.³⁶⁸ Jenže ani zastánci této teorie nikdy nehovořili o nějaké oficiální smlouvě či dohodě; smluvní charakter se projevoval nepřímo, mlčky a neoficiálně – prostě „žil“. Proto se Eisler pokusil dokázat již samotnou právní invaliditu takového pojetí a výkladu. Svoji kritiku založil na zásadě, že každá smlouva zavazuje partnery a dokud není vypovězena, potom by nedodržení některého ustanovení mělo vést k sankci. U exklusivity však sankci nenalezneme. Pokud by kolegium kardinálů ignorovalo vyloučení a přesto kandidáta zvolilo, potom je volba platná bez jakýchkoliv omezení či podmínek, což smluvní teorii popírá.³⁶⁹ Uzavřená dohoda by nutně zůstala, samozřejmě imaginárně, pouhým kusem papíru bez závaznosti. Princip smlouvy stojí na závazku obou partnerů ke splnění určitých, předem daných a vymezených podmínek. Pokud dojde k jejich porušení, potom smlouva padá a neplatí – tedy, neměla by ani platit papežská volba.

Při zohlednění všech okolností si přesto dovolím s Eislerem zcela nesouhlasit. Ona nepsaná a mlčky držená smlouva se může vztahovat k papežské volbě nepřímo a sekundárně. Předmětem smluvního závazku v duchu *ius exclusivae* není platnost či neplatnost volby, ale zachování příznivých vztahů mezi katolickou církví a konkrétním státem. Když dojde k porušení, potom sankcí nemůže být neplatnost volby, ale narušení korektních vztahů a ukončení podpory katolických, resp. papežských, zájmů. Za závažnější proto považuji spíše argument, že smluvnímu charakteru veta brání nejistota ohledně smluvních partnerů. Na církevní straně by partnerem

³⁶⁷ MACK: op. cit., 10-12; FÜHR: op. cit., 54.

³⁶⁸ EISLER: op. cit., 262.

³⁶⁹ Tamtéž, 262-263.

nemohl být již z principu papež či kurie, protože k volbě je kompetentní pouze kardinálské kolegium. Pokud ale budeme přesní, potom ani pojem „kardinálské kolegium“ v plnosti neobstojí. O zvolení sice rozhoduje kvalifikovaná většina kardinálů, kolegium ale není anonymní či apersonální masou. Již přísahy skládané při vstupu do konkláve a před zahájením volby jasně zavazují ne kolegium, ale jednotlivé kardinály. Oním hledaným partnerem pro uzavření smlouvy by proto museli být jednotliví kardinálové a každý z nich by musel, a to aktuálně pro probíhající volbu, uzavřít (veřejně či mlčky) požadovanou dohodu.

Nelze v žádném případě očekávat, že by samotné jmenování kardinálem navozovalo jakýkoliv smluvní vztah výše zmiňovaného charakteru. Jedinou uvažovanou výjimkou snad mohou být národní kardinálové, kteří jsou mimo své církevní funkce vázáni řadou dalších vazeb k příslušnému monarchovi či státnímu organismu. Kardinál je skrze volební přísahu vázán ve svém svědomí zvolit papežem toho, kterého považuje za nejhodnějšího pro úřad hlavy katolické církve. Pokud tento závazek vyhodnotí v tom smyslu, že „nejhodnějším“ bude ten kandidát, který zachová korektní vztahy mezi církví a státem, potom bez větších problémů může přijmout i výše zmiňovanou smlouvu. Pokud si ale dikci přísahy vyloží jako nutnost zvolit kandidáta s odpovídajícími morálními, duchovními či intelektuálními vlastnostmi, potom nemůže být smlouvou vázán, protože by respektováním veta porušil složenou přísahu. Když vycházíme ze skutečnosti, že rovněž kardinálové této druhé skupiny vyslovené veto více méně respektovali a nepokusili se např. zabránit jeho vynesení či následnými obstrukcemi a formálním protestem nepodnítili odpor proti jeho výkonu, potom je třeba při hledání právního zařazení *ius exclusivae* smluvní charakter odmítnout.

f) Dalším pokusem vyřešit podvojný charakter exklusivity, kde na jedné straně stojí její teoretická kolize s platnou církevní legislativou a na druhé straně její praktické využívání, představovala **teorie obyčejová**. Ta dosáhla

největší popularity v 19. století skrze názor, že podstata *ius exclusivae* leží v právní zvyklosti jakožto **zvykového práva**. Jestliže na počátku snad stálo prosté vynucení panovníkovy vůle, postupným užíváním se v průběhu času zvyklost (*Gewohnheit*) přetvořila ve zvykové právo (*Gewohnheitsrecht*). K tomuto právnímu posouzení se klonilo několik významných autorit kanonického práva, z nichž nejvýznamnějším bude bezpochyby klíčový odborník na problematiku *ius exclusivae* Ludwig Wahrmund.³⁷⁰

Pro posouzení této teorie je třeba zvážit několik faktorů. Nejzávažnějším je bezpochyby argument, že při pohledu na historii využití *ius exclusivae*, minimálně od roku 1721, ale v některých případech snad i dříve, každé uplatnění panovnického veta přineslo automatický efekt. Jestliže v 17. století bylo možné hovořit o zvyklosti, která se postupně „zažívala“ v teorii a praxi papežských voleb, potom 18. století by svědčilo spíše o právním charakteru exkluzivity. Další významnou skutečnost představuje nazírání předáků těch zemí, které s *ius exclusivae* disponovaly. Naposledy přesvědčení o zvykovém právu vyslovil šéf rakouské diplomacie A. Goluchowski na počátku 20. století a v rakouském prostředí toto přesvědčení přetrvávalo minimálně po celé 19. století.³⁷¹ Nelze ani vyloučit, že značná část kardinálů vnímala exkluzivitu jako „žitě“ právo, navozené faktickým užíváním a mlčky připouštěným tolerováním.

Při zodpovězení otázky, zda lze považovat exkluzivitu za právní obyčej, se musíme nejdříve zastavit u problému vzniku a vytváření právních obyčejů v rámci katolické církve. Ptáme se, jakým způsobem se stává zvyklost obyčejovým právem. Vedle nutného časového rámce, po nějž je daná zvyklost realizována v praxi, je důležitý materiální rámeček – musí se jednat o všeobecný,

³⁷⁰ Základem jeho teorie je především kniha WAHRMUND: Ausschliessungsrecht z roku 1888.

³⁷¹ Spojitost mezi rakouskou diplomacií a Ludwigem Wahrmundem není náhodná. Wahrmund jako rakouský občan vyučoval na několika univerzitách monarchie a teoreticky podpořil stanovisko vídeňského dvora, vedle několika předchozích prací, svým spisem *Das deutsche Reich und die kommenden Papstwahlen. Zeitgenössische Betrachtungen für weitere Kreise*, Frankfurt: Neuer Frankfurter Verlag, 1903.

stálý a stejný výkon úmyslného jednání. Potom lze hovořit o právu v objektivním slova smyslu. Pokud chybí všeobecná vůle po zavedení a realizaci a jedná se o jednání užší skupiny či dokonce jednotlivce, potom může být právem maximálně v subjektivním smyslu.³⁷²

Teprve po ujasnění těchto vstupních zásad, lze pokročit dále. Podle všeobecně přijímaného učení se vyžaduje k uznání právního obyčeje v rámci katolické církve několik splněných podmínek. Je přitom zapotřebí rozlišovat mezi podmínkami pro právní obyčej v rámci civilního práva a v rámci práva kanonického, kde nalezneme několik důležitých odlišností. Pokusím se na základě analýz a rozborů jednotlivých kanonických autorit a pohledů prokázat, nakolik lze u *ius exclusivae* potvrdit slučitelnosti či rozdílnost se stanovenými podmínkami. Nemůžeme totiž popřít, že u jednotlivých bodů panuje velmi rozdílná klasifikace a z toho vyplývající interpretační odlišnosti. Kanonické právo v zásadě vyžaduje pro uznání právního obyčeje splnění následujících kritérií:

- a) souhlas legislátora s obyčejem;
- b) soulad obyčeje s rozumností (racionalitou) v církevním smyslu;
- c) nezbytnost zaváděného prvního obyčeje;
- d) navození obyčeje skrze všeobecné a jednotné konání církve jako celku.³⁷³

Na těchto základních podmínkách se v podstatě shodovaly všechny příslušné autority. Spor se spíše vedl o to, zda došlo v případě *ius exclusivae* k jejich naplnění. Aniž bych chtěl detailně rozebírat vývody jednotlivých stran, musím zde zmínit přinejmenším hlavní postoje uznávaných vůdců dvou

³⁷² Pro poznání vývoje a podstaty právních obyčejů v rámci kanonického práva srov. BRIE: op. cit., §§9-11, 59-95.

³⁷³ Tyto zásady se prosadily do právního pořádku katolické církve až v průběhu středověku. S konečnou platností je nalezneme v ustanoveních papeže Řehoře IX., který vyžaduje pro právní obyčej rozumnost (*consuetudo rationabilis*), legitimní uzákonění (*legitime praescriptus*). Rozbor vývoje lze nalézt u BRIE: op. cit., § 15, 120-125; GAUGUSCH: op. cit., 207; PIVANO: op. cit., 42.

hlavních interpretačních táborů – jednak již výše zmiňovaného L. Wahrmunnda, a jednak jeho hlavního oponenta J. B. Sägmüllera.

Wahrmund byl přesvědčen, že exklusivita splňuje všechny požadavky na právní obyčej. Jednak nepochyboval, že jeho zakotvení lze označit za nutné. Tuto podmínku opíral o fakt, že nelze doložit případ, že by se vůči vyslovenému vetu kardinálské kolegium někdy postavilo. Wahrmund také odmítl námitku, že by takové zvykové právo postupovalo proti zájmům církve. Podle něj lze připustit jak obyčej odpovídající kanonickému právu (*consuetudo secundum legem*), tak i obyčej stojící mimo toto právo (*consuetudo praeter legem*) či dokonce proti právnímu řádu (*contra legem*); u posledního případu je pouze podmínka, že obyčej musí být rozumný (*consuetudo rationabilis*) a legitimně ustanovený (*legitime praescriptus*). Wahrmund tedy přiznával exklusivě právní charakter, nepopíral však, že je v kompetenci katolické církve kdykoliv veto z právního pořádku odstranit. Pokud papežský legislátor dospěje k přesvědčení, že tento právní obyčej je již nadbytečný či kontraproduktivní, může ho zákonnou úpravou kdykoliv zrušit.³⁷⁴

Naopak J. B. Sägmüller se postavil ve sporu s Wahrmundem na opačnou stranu. Souhlasil sice s rakouským kanonistou v tom, že právní obyčej může jít i proti dosavadnímu kanonickému právu (*contra legem*), potřebuje ale k tomu souhlas zákonodárce (*consensus legislatoris*), a to vyslovený podle práva (*consensus legalis*). Rozhodně tudíž nestačí odvolávka na mlčky přijímané, a tím i do právního řádu navozené, ustanovení. Sägmüller se tímto argumentem dostával ke klíčové odlišnosti mezi civilním a kanonickým právem – jestliže u civilního není souhlas zákonodárce vždy vyžadován, potom v případě kanonického práva se jedná o nezbytný požadavek. Jelikož

³⁷⁴ Srov. prezentaci teorie WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 241-253.

ho u exklusivity postrádáme, můžeme hovořit maximálně o zvyklosti, ale ne o zvykovém právu.³⁷⁵

Jelikož oba hlavní představitelé diskuzí zůstávali svým interpretacím věrní bez ohledu na argumenty protistran, je třeba si zde rozebrat jednotlivé položky, a zamyslet se nad právní silou obou postojů.

ad a) Základní problém vytvoření a kodifikace zvykového práva do právního života katolické církve se týká otázky kompetentnosti jeho potvrzení. Na rozdíl od civilního práva nelze připustit, že by navození právní zvyklosti mohlo v rámci katolické církve přijít „zezdola“, tj. bez zřetelného souhlasu zákonodárce (*consensus legislatoris*). Kanonické právo uznává za nejvyšší a z principu jedinou kompetentní autoritou pouze papeže – pokud on nepovýší zvyklost (obyčej) na právní normu, nemůže jí být přiznán ani právní charakter. Vztaženo na *ius exclusivae* se tedy musíme ptát, zda papežství oficiálně vyslovilo s exklusivitou souhlas, popř. zda nedelegovalo svoji pravomoc na jiného kompetentního legislátora v rámci katolické církve.

Papežský souhlas může mít dvě základní polohy. První představuje explicitní, veřejné a oficiální vyjádření souhlasu – zde zní odpověď záporná, neboť katolická církev se k exklusivitě nikdy nepřihlásila a neuznala ji za legální. Druhá poloha, byť samozřejmě právně slabší, se týká nevysloveného a spíše mlčky zastávaného souhlasu. Pokud bychom trvali na tom, že mlčky vyjádřený souhlas je nutno vnímat tam, kde schází explicitní odmítnutí exklusivity, ačkoliv měl zákonodárce dostatečný prostor tak učinit, potom musí být odpověď kladná. Taková metoda dokazování by však neodpovídala základním pravidlům navozování právních norem v katolické církvi, kde se vyžaduje pozitivní, tj. vyjádřený, postoj. Mlčení v určité otázce nelze zaměnit za pozitivní uzákonění normy. Proto musíme sledovat, jak se k danému problému vyjadřovalo papežství v neoficiální rovině. Jakkoliv každé srovnání

³⁷⁵ Srov. např. SÄGMÜLLER: Die Papstwahl Bullen, 281-282.

kulhá, dovolím si přirovnat postoje papežů k exkluzivitě se stanovisky zaujímanými papežstvím za druhé světové války k židovské otázce a holocaustu. V obou případech sice postrádáme oficiální odsuzující stanoviska, ze směru a ducha jiných oficiálních prohlášení či zákonů, jakož i z oficiálně realizovaného jednání lze u obou případů předpokládat spíše nesouhlas.

Jinou otázku představuje možnost delegování souhlasu s navozením právního obyčeje na jiného legislátora. V případě exkluzivity úvaha směřuje primárně ke kardinálskému kolegiu. Podobné úvahy však musíme ihned odmítnout. Nelze doložit, přímo i nepřímo, žádné delegování podobných pravomocí. Naopak, několik papežských dokumentů, které upravují právní podobu papežských voleb, přímo možnost samostatného jednání a změn volební legislativy kardinálským kolegiem odmítají a zakazují.³⁷⁶ Ani mlčky daný souhlas proto nemá žádnou právní relevanci, protože není v kompetenci kardinálského kolegia, ani v době sedisvakance, schvalovat zákony týkající se papežských voleb. Pokud snad v době krize za Pia VI. a jeho nástupců získalo kardinálské kolegium určité pravomoci, týkaly se výslovně místa a času konání konkláve, popř. hlasovacích procedur. Z výše uvedených analýz jednoznačně vyplývá, že nelze hodnověrně prokázat souhlas zákonodárce s ustavením *ius exclusivae* jakožto právního obyčeje.

ad b) Dalším požadavkem pro přiznání zvykového práva se jeví být rozumnost či racionalibilita předkládaného obyčeje. Vycházíme z toho, že zvyklost musí prospívat existenci a rozvoji katolické církve, nesmí odporovat jejím zájmům a prospěchu, a v neposlední řadě musí zapadat do celku ustanovení podobného právního rámce v dané oblasti, tedy vyššímu principu. V případě *ius exclusivae* nalezneme na první pohled zřetelné nesrovnalosti – celá volební legislativa, která upravuje výběr nové hlavy katolické církve, se nese v duchu konstituování a udržení svobodné volby. Jakýkoliv zásah do svobodného výběru je třeba označit jako jdoucí proti duchu platného práva (odporuje

³⁷⁶ Např. bula *Ne Romani* papeže Klementa V. z roku 1311.

vyššímu principu) a jen s výhradami ho lze navázat na prospěch a rozvoj katolické církve. Z tohoto důvodu vykazuje exklusivita prvky iracionality.

ad c) Třetí podmínku tvoří potřeba či přímo nutnost zavedení takového právního obyčeje do právního pořádku katolické církve. Oficiálně se v právní terminologii setkáváme s pojmy *opinio iuris sive necessitatis servata* či *requisit opinio necessitatis*. Vycházíme z toho, že panuje obecné přesvědčení o tom, že nezavedení zvyklosti by poškodilo církevní zájmy a rozvoj či existenci katolické církve. Pokud promítneme požadavek na exklusivitu, potom musíme konstatovat, že v rámci katolické církve nelze doložit obecně přijímanou potřebu učinit exklusivitu právním nástrojem. Vždy se vyskytovala, jak v širším celku zainteresované katolické společnosti, tak uvnitř užšího kardinálského kolegia, silná opoziční skupina, která bezpochyby odmítala. Pokud od 18. století nenalezneme v kardinálském kolegiu aktivní bojkot i či postup proti *ius exclusivae*, potom je to dáno spíše zohledněním aktuálních vztahů a podmínek či snahou nenarušit spolupráci mezi církví a státem. Tato ústupnost ale nemá žádnou relevanci s ohledem na přesvědčení o nutnosti učinit ze zvyklosti právní normu. Se značnou dávkou benevolence by snad bylo možné připustit prvek nutnosti jen pro úzkou skupinu národních kardinálů, ani potom ale nelze hovořit o všeobecně přijímané a závazné právní normě.

ad d) Při rozboru třetí podmínky jsme se dostali i ke čtvrté, tj. všeobecnému přijetí celou katolickou církví. Vždy byly jednak protivníci přípustnosti panovnického veta (vně i uvnitř volebního konkláve), jednak si vetující mocnosti vzájemně upíraly přiznat výkon práva exklusivity. S podmínkou všeobecnosti je úzce spjat i problém omezení výkonu *ius exclusivae* na pouhé tři katolické mocnosti Španělsko, Francii a Římsko-německou říši. Stranou zůstaly jak další katolické země (např. Polsko, Portugalsko či jednotlivé italské státy), tak země s četnou katolickou menšinou (Rusko po záboru polských oblastí, Prusko, resp. Německé císařství). Ani jedna z mocností

s právem veta nikdy vážně nevystoupila s tvrzením, že reprezentuje či zastupuje jinou zemi.³⁷⁷

Pokud shrneme právní relevanci obyčejové teorie, zřetelně narážíme na zásadní teoretické diskrepance. Současně lze konstatovat, že hlavní slabinou zvykově právní teorie zůstává, že papežství nikdy nezamýšlelo udělit exkluzivitu schválení a vydáváním právních nástrojů, naopak kladlo překážky jeho ustavení. Skutečnost, že nepřistoupilo k jeho přímému zákazu, nepopírá tuto očividnou tendenci.³⁷⁸ Katoličtí kanonisté proto hovoří ne o zvyklosti (*consuetudo* či *usus*), ale naopak o nepřipustném a nevhodném zneužití (*pravus usus, consuetudo abusiva* či *abusus*).³⁷⁹

g) Akcentování zvykovosti u *ius exclusivae* právě v 19. století nebylo nijak náhodné. Mnoha právním odborníkům i historikům bylo stále zřejmější, že argumentace opírající se o nějaké „nezcizitelná“ a „přirozená“ práva katolických mocnářů vůči církvi stojí na dosti nejisté rovině. Problémy vyvolávalo již samotné označování exkluzivity jako práva. Zcela přirozeně se proto začalo hovořit spíše o **přání** či **napomenutí**, které katolická knížata prezentovala před kardinálským kolegiem, přičemž vždy záviselo jen na svědomí a rozhodnutí konkrétních kardinálů, nakolik se podle něj budou řídit. S tímto pojetí operovala tzv. tradiční škola (*Ecole traditionnelle*), která se držela zásady, že kardinálové vybírají ze svého středu toho kandidáta, který je nejvhodnější pro řízení univerzální církve. V tomto složitém procesu je názor katolického lidu (reprezentovaného třemi nejvýznamnějšími katolickými státy) v podstatě nepostradatelný. Pokud *ius exclusivae* postupem času doznalo statutu téměř právního, pouze to potvrzuje přirozenost tohoto prvku pro

³⁷⁷ Přehledný rozbor argumentů a jejich zastánců EISLER: op. cit., 253-289; FREI: op. cit., 12-15. K objasnění teorie srov. především WAHRMUND: Ausschlussrecht, 244-252. Pohled na právní podstatu a vývoj zvykového práva srov. FREITAG: op. cit., 38-79, pro rozdílné právní teorie potom Týž, s. 80-140.

³⁷⁸ EISLER: op. cit., 280.

³⁷⁹ Tamtéž, 271.

vhodný život katolické církve.³⁸⁰ Proti zmiňované teorii nelze nic zásadnějšího namítnout, až na to, že rezignuje na právní charakter exkluzivity.

h) Jiným pokusem o zachování právního charakteru zvyklosti se jeví být teorie **vydržení** neboli **preskripční** (*praescriptio acquisitiva* neboli Akquisitivverjährungstheorie). Jejím tvůrcem byl italský právní historik S. Pivano, který v roce 1905 vydal práci *Právo veta*.³⁸¹ Autor se zde snažil dokázat, že je rozdíl mezi právním obyčejem a získaným vydržením. *Ius exclusivae* v jeho pojetí lze chápat jako získané právo na základě promlčení. Podmínkou k nárokování bylo splnění několika podmínek:

- vlastnění či držení (*quasi possessio*), tj. prokázaná faktická všeobecná moc nad hmotnou věcí či úkonem;
- po delší čas (*longi temporis praescriptio*);
- v dobré víře (*bona fides*) – držitel nakládá s věcí tak, jako by byla jeho vlastní. V případě kanonického práva se vyžadovalo, aby tomu tak bylo nejen na počátku, ale i po celou dobu vlastnění;

příčemž ona věc či úkon

- musí mít charakter něčeho, co lze vlastnit (*res habilis*);
- a současně musí existovat spravedlivý důvod k vlastnění (*iustus titulus*).³⁸²

Pivano považoval v případě exkluzivity všechny podmínky za splněné – císař, španělský a franouzský král byli přesvědčeni o oprávněnosti držby a výkonu *ius exclusivae*; i pokud přijmeme první formální uplatnění veta až v roce 1721, dostatečná časová lhůta byla splněna; o vlastnění či držení práva také nemusela panovat pochybnost – každé uplatnění vedlo k žádoucímu efektu.³⁸³ Základní slabinou celé teorie však zůstává soukromě právní charakter celé argumentace. Institut vydržení náleží do oblasti soukromého

³⁸⁰ Srov. COCHLOVIUS: op. cit., 71-72; EISLER: op. cit, 284; FREI: op. cit, 14.

³⁸¹ PIVANO: o. cit.

³⁸² „*Usucapionis requisita sunt: res habilis, titulus, fides, possessio, tempus*. Srov. PETR Bohuslav: *Vydržení v českém právu*, Praha: C. H. Beck, 2006, 3.

³⁸³ PIVANO: op. cit., 52-53.

práva,³⁸⁴ navíc ono vydržení by se týkalo jednotlivých států, ale ne katolické církve, protože Rakousko, Španělsko ani Francie nejsou právní subjekty katolické církve. Pochybnosti rovněž panují o naplnění některých požadavků, především nutnosti vlastnění či užívání něčeho v *bona fides*. Musíme si uvědomit, že vždy existovaly skupiny, které odmítaly exkluzivitu zmiňovaným státům přiznat. Rovněž jednotlivé produkty papežské legislativy se vyslovují proti intervencím do svobodných voleb, což implicitně odporuje podmínce *bona fides*.³⁸⁵

Lze samozřejmě připustit, že dobrá vůle splněna není a ono vlastnění (*possessio*) je neoprávněné (*mala fides*), což nutně neznamená, že je i neplatné. Potom ale nesedí poslední dvě podmínky – tj. spravedlivý důvod k vlastnictví a podoba *ius exclusivae* jako něčeho, na co může být nárok. I kdybychom označili exkluzivitu za pouhé vyjádření názoru či přání, bylo by sporné, zda může mít někdo mimo volitelské kolegium právo na zasahování do volební procedury. Veto však jednoznačně směřuje k vyloučení konkrétního kandidáta, čímž naráží na papežskou legislativu, která nepředpokládá, že by někdo mohl vlastnit nástroj k vylučování kandidátů (*res habilis*).

Rovněž o spravedlivém nároku musíme v obecném rámci pochybovat, neboť v případě exkluzivity se vždy bude jednat o silně subjektivní prvek. Přijímaný právní úzus předpokládal, že důvod držby musí být nejen spravedlivý, ale i nabytí práva muselo proběhnout způsobem, kterým se většinou právo získávalo. Monarchové by tak v principu museli doložit, proč nezískali exkluzivitu řádným způsobem, tj. např. formou privilegia či smlouvy s papežstvím, popř. vydáním příslušné právní normy. Přes tyto výhrady k spravedlivému nároku však musíme připustit, že se značnou mírou benevolence by bylo možné jakýsi právní nárok obhájit.³⁸⁶

³⁸⁴ KUČERA Zdeněk: Mezinárodní právo soukromé, Brno: Doplněk, 2004, 278.

³⁸⁵ Na některé slabiny upozorňuje i EISLER: op. cit., 281-283.

³⁸⁶ Srov. PETR: op. cit., 4.

i) S posledním hodnověrným pokusem přiznat, byť nepřímo, exklusivitu právní charakter, přišel na začátku 20. století A. Eisler. Klíčovou výhodou pro tohoto badatele představovala skutečnost, že mohl posoudit většinu silných i slabých stránek jednotlivých teorií a přistupoval s jistým odstupem k nekompromisním sporům mezi tábory Wahrmundových, resp. Sägmüllerových příznivců. Ani on nepochyboval o tom, že neexistují žádné relevantní podklady pro přiznání právní podstaty *ius exclusivae*. Přesto nemohl přehlédnout, že v praxi katolické církve exklusivita v pseudoprávní rovině vystupovala a opomíjení platného kanonického práva bylo více než evidentní. Vysvětlovat vše pouhým mocenským nátlakem by bylo dosti alibistické, navíc v plnosti nevysvětlovalo právní zařazení takového postupu. Vzniklé nesrovnalosti se proto pokusit vyřešit skrze poukaz na bezpochyby elegantní právní řešení, které si dovolím prezentovat na závěr přehledu právních teorií.³⁸⁷

Jeho příspěvek lze nazvat teorií **vigens ecclesiae disciplina**. Vychází z pojetí, že v kanonickém právu existují normy a zvyklosti, které postupně zmírňují jinak právně stále teoreticky přísný a jednoznačný zákon. V jistém smyslu jde o praxi, kdy z rozličných příčin je naplňování zákona v jeho původním či vyžadovaném rozsahu a kvalitě pro církve nevýhodné, nebezpečné či nemožné. Výsledkem uplatnění tohoto opatření není zrušení či zneplatnění zákona jako takového, ale pouze pozastavení či opomíjení jeho výkonu a naplňování, a to ať už vědomě nebo nevědomě. V žádném případě nedochází k odstranění předchozí, stále platné, právní normy; současně nemůže vzniklá praxe navodit právní normu novou, tj. praktický výkon nemůže být cestou k vytvoření zvykového práva. Lze hovořit maximálně o dočasné zvyklosti (úzu), jejíž platnost je závislá na tolerování ze strany toho, jehož právní normy tato zvyklost omezuje.

³⁸⁷ EISLER: op. cit., 285.

Z pohledu církve a posouzení *ius exclusivae* lze hovořit o koncesi, kterou církev propůjčila konkrétním státním celkům; není tedy na ni žádný právní nárok, záleží pouze na legislátorovi, zda koncesi zachování či ji opět odstraní. Zdá se, že tento názor potvrzují i všechny výroky, které charakterizují *ius exclusivae* jako anachronismus, překonaný zvyk apod.³⁸⁸ Na závěr je třeba připomenout, že Eisler své stanovisko vyslovil v době, kdy ještě nevěšla plná známost nových právních úprav papeže Pia IX. Jen o několik let později poznal, že se propozice bezezbytku naplnily – katolická církev exkluzivitu odmítla a přestala starý institut *ius exclusivae* tolerovat.

³⁸⁸ A to i na církevní straně, srov. u EISLER: op. cit., 286-287.

4. Hodnocení

Zamyšlení nad problémem práva veta je v dnešní době do značné míry determinováno skutečností, že téměř všichni kompetentní historici a kanonisté považují exkluzivitu za pouhý mocenský nástroj bez jakékoliv vnitřní podstaty a relevance. Zjednodušeně nahlíženo se *ius exclusivae* upírá nejen právní charakter, ale také legitimita a oprávněnost použití. Podobu právní normy, která by se vnitřně opírala o přirozené či státní právo, odmítal přiznat *ius exclusivae* již „otec“ moderních badatelů L. Wahrmund, který napsal, že *„je zcela nemožné zakládat světský vliv na papežské volby na nějaké právní teorii. Spíše ho (tj. ius exclusivae) lze představit jako čistě faktický úkaz, který vděčí za svoji existenci na jedné straně četným vzájemným vztahům, které ani jedna ze stran nezpochybnila, a na druhé straně materiální státní moci...“*³⁸⁹ Ještě dál šel L. Gaugusch, který své úvahy shrnul s tím, že *„takzvané jus exclusivae není žádné právo, celý institut spočívá spíše jen na shovívavosti (Konnivenz), takže nedbání na vynesenu exkluzivitu nemá žádný vliv na volbu, která proběhne podle práva (platných právních norem). Obdobně nelze nalézt právní oporu pro exkluzivitu ani na půdě státního práva.“*³⁹⁰ A pro F. J. Führa již nezůstal pro exkluzivitu ani zbytek nějakého nároku, když konstatoval: *„Při bližším ohledání je třeba exkluzivitě odepřít jakýkoliv právní vztah a*

³⁸⁹ *„Wir gelangen also zu dem Resultate, dass es überhaupt unmöglich sein wird, den weltlichen Einfluss auf die Papstwahlen durch irgendwelche Rechtstheorie zu begründen, dass sich derselbe vielmehr als eine rein thatsächliche Erscheinung darstellt, welche ihr Dasein einerseits den von keiner Seite angezwiefelten, zahlreichen Wechselbeziehungen zwischen katholischer Kirche und katholischem Staate, andererseits aber auch der materiellen Macht des Staates verdankt...“* WAHRMUND: Ausschliessungsrecht, 240.

³⁹⁰ *„Da nun das sogenannte jus exclusivae kein Recht ist, das ganze Institut vielmehr nur auf Konnivenz beruht, so könnte die Nichtbeobachtung der erhobenen Exklusive keinen Einfluss auf die sonst rechtsgültig erfolgte Wahl äussern. Ebensowenig lässt sich auf dem Boden des Staatsrechts eine rechtliche Begründung für die Exklusive finden.“* GAUGUSCH: op. cit., 208-209.

*charakter ... jedná se o mocenskou otázku, neboť představuje výsledek faktického výkonu moci ve prospěch čistě státních zájmů.*³⁹¹

Tváří v tvář obecnému badatelskému trendu přesto považuji takto zásadní tvrzení za minimálně problematická a nepřesná. Domnívám se, že právo exklusivity není možné odbýt s odkazem na ryze mocenské faktory a označit ho za anomálii v průběhu papežských voleb. Jsem přesvědčen, že zásadní chybu činí většina badatelů v přehlížení vnitřní propojenosti vývojových prvků *ius exclusivae* s podstatou a (pseudo)právním charakterem tohoto institutu. Exklusivita vznikla za určitých historických podmínek, a to v podobě, která odpovídala mnohým standardům své doby. Podle dalšího vývoje a jednání jednotlivých aktérů měnila svoji podobu a zdůvodnění. Rovněž její zánik zapadal do obecného církvěpolitického rámce. Pokud se tedy budeme snažit o zhodnocení a posouzení *ius exclusivae* z pohledu 20. či 21. století, vždy se nutně posuneme mimo objektivní kritéria. Jsem přesvědčen, že toto vymezení a metodika platí i v případě hledání právního charakteru exklusivity – řeč právní vědy a formální podmínky vymezení daného právního institutu vedou u většiny teorií k nutnému popření právního charakteru *ius exclusivae*, je však otázkou, zda lze aplikovat apriorní právní pozitivismus právě na předmět práva veta.

4.1 Exklusivita jako dějinná anomálie?

Již letmý pohled na počátky intervencí monarchů do výběru papežů v novověku ukazuje, že se nejednalo o žádný zlomový počín či znásilnění dosavadních církevních zásad. Papežské volby od druhé poloviny 15. století skýtaly tristní obraz mocenského boje kuriálních klik a papežských rodů, v nichž nepotí masivně podpláceli členy kardinálského kolegia. Zvolení

³⁹¹ „Bei näherer Betrachtung ist der Exklusive jedes Rechtsverhältnis, und jeglicher Rechtscharakter abzusprechen. Schon jetzt sei bemerkt, dass es sich hier um eine Machtfrage handelt, da sie einfach das Resultat faktischer Machtausübung zu Gunsten rein staatlicher Interessen darstellt.“ FÜHR: op. cit., 53.

papežem představovalo získání kontroly nad finančními toky a umožňovalo výrazně zasáhnout do italské regionální politiky, přičemž zjevným cílem v mnoha případech bylo přidělení části území členům vlastní rodiny. Jistě není náhodou, že nejostřejší odsouzení korupce při volbách vyšlo z úst papeže Julia II. (bula *Cum tam divino* z roku 1505), který naopak spatřoval své poslání v posílení Církevního státu a v zamezení parcelování církevních statků mezi spřízněné nepotské rodiny.

Když císař Karel V. a jeho nástupci zahájili tlak na personální obsazení Apoštolského stolce, využili pouze nabízené příležitosti. Papežství se zmítalo ve vnitřní rozpolcenosti mezi relikty renesanční doby a nutností reagovat na neschopnost katolicismu zamezit šíření reformace. Papež Pavel III. (Farnese) zahájil nezbytné reformy, otevřel kurii osvěceným prelátům a tridentským sněmem se formálně rozešel s nedostatky a chybami předchozího období. Politické a náboženské zmatky v Evropě a nekončící boje o italské državy však neumožnily papežům zachovat si odstup od rozhodujících katolických vládců – potřebovali jejich pomoc a podporu, současně díky nim získávali hmotné zázemí a územní ústupky, a to nejen pro římskou církev, ale i pro osobní prospěch. Jsem přesvědčen, že právě závislost na italské lokální politice se stala prvotní příčinou zvýšeného tlaku světské moci na kontrolu konkláve.

K výše zmiňované úvaze mě vede skutečnost, že se papežové v 16. století nedokázali zcela oprostít od svých rodinných zájmů. Ať už se jednalo o papeže z rodu Medici, Farnese či del Monte, na pozadí probíhajících bojů mezi Španělskem a Francií si dále rozdělovaly jejich rody územní vliv v Itálii. Prostřednictvím reformy se sice zlepšoval morální stav římské kurie a priority se opětovně posunovaly ve prospěch církevních témat, italské zájmy však nadále determinovaly nejvyšší papežskou politiku. Jakkoliv je následující úvaha ahistorická, není pochyb o tom, že v případě rezignace papežů na mocenské a územní zisky, by možnosti světských vládců výrazně klesly.

Nespolehlivost papežů a politická spojenectví (na jedné straně poddajnost vůči silnějšímu Španělsku, na druhé příchýlnost k Francii) více méně „donutily“ Karla V. zvýšit svůj dohled nad papežskými volbami. Jeho syn Filip II. jen pokračoval v nastoleném trendu a využil situace, když se stal nezpochybnitelnou autoritou katolicismu. Jelikož chránil římskou církev před útoky protestantismu, osoboval si i absolutní dozor nad směřováním církevní linie – volební inkluze se stala logickým odrazem aktuálního rozložení sil na straně katolického tábora.

Soudy, které líčí světské zásahy v druhé polovině 16. století jako projev panovnické arogance, nelze přijímat bezvýhradně. Karel V. či Filip II. nebyli cyničtí utilitaristé a často vyjadřovali větší pochopení pro církevní zájmy než římská kurie. Pokud si jednou získaný vliv udrželi i v době, kdy katolická církev procházela fází očisty, jim nelze příliš vytýkat – obdobné jednání lze očekávat od každé hlavy státu. Zůstává otázkou, zda se mohla katolická církev od nastoleného trendu, po smrti mocného krále a oslabení španělské moci, odvrátit. Zmínky pramenů zřetelně poukazují na nesouhlas části kardinálského kolegia s panovnickým poručníkováním. Také volba z roku 1605 (Lev XI. Medici) dosvědčila, že kardinálské kolegium dokáže obhájit svoji autoritu a nezávislost, navzdory bezprecedentním útokům panovníka (zde konkrétně španělského monarchy). A ačkoliv ještě téhož roku dosáhla španělská koruna svého cíle (nezvolení kardinála Camerina), snaha o nezávislost voleb pokračovala dále. Za pomyslný vrchol lze označit legislativu papeže Řehoře XV. (*Aeterni patris filius a Decet Romanum pontificem* z let 1621/1622), která jednoznačně stavěla na autonomii výběru nové hlavy katolické církve. Polovina 17. století bezpochyby představuje dobu zlomu pro zavedení či popření *ius exclusivae*.

Dovolím si tvrdit, že za jiných politických a společenských okolností by k formálnímu prosazení exkluzivity nedošlo. Monarchové by jistě neustali ve svých pokusech ovlivnit personální stránku volby. Stále by ale jejich reálná

síla prosadit vůli závisela na množství spřízněných kardinálů. Jednalo by se o prostý výkon moci nad „svými“ kardinály, navíc ztížený omezením zákonodárství Řehoře XV. V druhé polovině 17. století však dokázali panovnící vyjednávači využít nejistoty obecných poměrů v Evropě i specifických v Itálii a prosadit odlišné formy intervence. Nelze pominout mimořádné důsledky třicetileté války, kde se nejednalo pouze o konfesní záležitosti, které mohly chování kardinálů vést. Mnohem větší význam mělo pokračující habsbursko-bourbonské soupeření. Volební kolegium se při volbách z roku 1644 a 1655 pohybovalo mezi vědomím o nutnosti podpořit zastávce katolicismu na jedné straně a zamezit přenesení nesmiřitelného antagonismu mezi Francií a Španělskem na katolickou církev na druhé straně. Pokud by dosáhl jeden ze soupeřů převahy, výrazně by to narušilo poměry v římské kurii.

Situace se komplikovala v návaznosti na italskou územní politiku. Španělská strana sice postupně slábla a musela mocensky ustupovat Francii, stále ale pevně držela pod kontrolou Milánsko na severu a Neapolsko na jihu Apeninského poloostrova. Tato skutečnost poměry v konkláve udržovala více méně vyrovnané – když pomineme národní kardinály, u nichž se směr hlasování mohl předvídat, rozhodnutí přinášely hlasy italských členů kolegia. Těm bylo stále více zřejmé, že mír v katolické církvi bude zachován jen v případě neutrality mezi oběma hlavními mocnostmi. Nejvhodnějším prostředkem k realizaci těchto zásad a současně k uchování výběru papeže v rukou kardinálského kolegia, se jevílo být umožnění vyloučení sporného kandidáta. Vše završilo období posledních 20-30 let 17. století. Mocenská převaha se nyní zcela převážila na stranu Francie a Ludvík XIV. se toužil posunout do role, kterou hrál na konci 16. století Filip II. Kardinálové se sice dokázali francouzskému tlaku vzepřít, ale jen za cenu konečného smíření s panovnickou exkluzivitou.

Exklusivita se v politických a společenských podmínkách 17. století jeví jako menší zlo. Pokud argumentovali zastánci práv monarchů s poukazem na nutnost zachovat pro rozvoj církve příznivé podmínky, potom nelze než souhlasit. Exklusivita zřetelně zapadala do celku vztahů církve a státu a jevila se být na přelomu 17./18. století přijatelným způsobem vzájemného vyrovnání. Když proto po vymření španělské větve Habsburků a sjednocení zájmů Španělska a Francie do jedné rukou Bourbonů vystoupil se svými nároky císař, nečinilo mu kardinálské kolegium zásadní překážky. Není pochyb o tom, že většina kardinálů uznávala, že císař disponuje s minimálně srovnatelnými právy jako ostatní dva katoličtí monarchové. Pokud se vedly diskuze, potom spíše o rozsahu a kvalitě těchto práv.

V jistém smyslu teprve aktivní politika císařského dvora obrátila pozornost kardinálského kolegia na smysl uplatňované exklusivity. Císař nepochyboval o tom, že stojí vůči římské církvi v privilegovaném postavení, po právní stránce mnohem vyhraněnějším, než tomu bylo ve srovnání s Francií i Španělskem. Na pořad dne přišly reminiscence na tradiční ochranu úlohu císařů, na schvalovací mechanismy a další prerogativy. V tomto případě však vstupovala exklusivita na půdu právních závazků, kontroly, závislosti. V praxi se sice nic zásadnějšího nezměnilo, skrytý osten ohrožení autonomie a nadřazenosti však nebylo možné popřít. Volby v 18. století probíhaly pod zřetelnou kuratelou světských monarchů a s vědomím, že každý z nich může do procesu zasáhnout. Správné by tedy bylo položit si otázku, zda právě tento okamžik není oním hledaným zlomem, kdy exklusivita přestává být něčím „přirozeným“ a stává se typickým mocenským nástrojem, který je církvi vnucován proti její vůli.

Obtíž odpovědi je dána skutečností, že došlo k rychlé změně vnější situace. Katolická církev nedostala příležitost k pozvolnému názorovému vývoji, na jehož konci by stálo rozhodnutí o nutnosti změny přístupu, neboť exklusivita nyní církevní zájmy spíše poškozovala. Na přelomu 17./18. století

se politická a náboženská mapa Evropy revolučně změnila. Napoleonská Francie rozvrátila dosavadní řád a výrazně zasáhla i do života římské církve. Papežové museli na probíhající změny rychle reagovat, přičemž bylo zřejmé, že strašák revoluce ovlivní chování Říma v ponapoleonské éře. Následné období restaurace v první polovině 19. století sice mnohé prvky předchozího řádu obnovilo, precedens přerušit po staletí budovaných pořádků a prošlá zkušenost však nešly zcela pominout. Papežská politika stanula po roce 1815 jakoby rozkročena mezi dvěma tendencemi – touhou po církevní autonomii a strachem z toho, co by tato autonomie mohla přinést. Také konkláve do roku 1846 včetně ukázala, že špičky katolické hierarchie stále respektují, že katolická církev k zachování své existence a postavení ve společnosti nutně potřebuje korektní vztahy s hlavními katolickými monarchiemi a státy. Přesto nemalá část kardinálů zásahy formou *ius exclusivae* odmítala a dokázala využít příležitosti k popření určitých intervencí, byť ještě ne v celkovém a úplném rozsahu.

Typickým příkladem je situace po vynesení formálního veta ze strany rakouského císaře na konkláve v roce 1823, kdy část kardinálů odepřela vyloučení respektovat, protože z jejich pohledu rakouský císař nebyl oprávněn k takovému kroku. Nelze příliš pochybovat o tom, že se jednalo o čistě instrumentální deklamací – po právní stránce sice skutečně Rakouské císařství vzniklo až roku 1805 a předchozí respektovaná oprávnění příslušela vládci Svaté říše římské národa německého. Kontinuita však zůstala do značné míry zachována – personálně oba posty zastával stejný vládce František II. (I.), strukturálně stanul rakouský vládce v čele následnického státního útvaru, který sjednocoval německý prostor v identických hranicích, jako tomu bylo u zaniklé Svaté říše římské, tj. Německého spolku. Na druhou stranu v okamžiku, kdy politická a společenská situace ohrožovala církevní zájmy, ustupovala církev světským vládcům bez větších námitek – viz konkláve z roku 1830, tedy v době revolučního kvasu v mnoha evropských státech, kdy francouzské a španělské veto nenarazilo na zásadní odpor.

Pokud pátráme po příčinách, které udržovaly toleranci a ústupnost katolické hierarchie vůči světskému zasahování do tak významné záležitosti církevního života, jakou byly papežské volby, nalezneme podle mého názoru jednu klíčovou odpověď – tzv. římskou otázku. Existence Církevního státu a vstřícnost světských autorit na Vídeňském kongresu (1814/1815) k jeho obnovení po napoleonské anexi, poznamenala chování papežů a římské kurie. Politika Apoštolského stolce se nejednou měnila právě podle toho, jaké právní garance další existence Církevního státu byl schopen ten který stát papeži přislíbit. V první polovině 19. století si udržovalo pozici hlavního ochránce Rakousko, po roce 1850 se po jeho bok postavila Francie – tedy mocnosti, které současně disponovaly při volbách právem veta. Předpokládat, že by papežové tohoto období vystoupili se zásadní právní úpravou či prohlášením, které by odmítlo *ius exclusivae*, nebylo pravděpodobné a ani k nim nedošlo.

Dovolím se tvrdit, že zlomem v názoru na *ius exclusivae* se stal rok 1870. Obsazení Říma italskými vojsky a uzavření se papežů za vatikánské zdi lze označit za bod obratu. Jak Pius IX., tak jeho nástupce Lev XIII. se museli vyrovnat s dvěma protichůdnými prvky. Na jedné straně cítili aktuální ohrožení své existence a zaujímali vůči světské moci odstup. Periodicky se vynořovala možnost dalšího útoku ze strany Italského království, současně panovalo značné rozladění z pasivity Rakouska-Uherska, Francie a dalších států, které nechaly papežství „na holičkách.“ Na druhé straně ale nebylo možné praktikovat naprostou pasivní resistenci. Papež Pius IX. sice vyjadřoval značné znechucení a neváhal tvrdě zasáhnout proti všem pokusům o oslabení církve, čímž podpořil vypuknutí tzv. kulturního boje a narušil diplomatické vztahy s většinou evropských zemí. Jeho nástupce Lev XIII. ale zahájil smířlivější kurz a opětovně věřil, že korektní vztahy s evropskými vládami umožní obnovu Církevního státu.

Na počátku 20. století i Lev XIII. a jeho státní sekretář Mariano Rampolla seznali, že se ve svých nadějích zřejmě zmýlili. Vstřícné vztahy k Francii k zásadnímu obratu nevedly, Rusko si uchovávalo odstup a německé monarchie velmi kriticky posuzovaly profrancouzský a k republikánství smířlivější kurz vatikánské diplomacie. Když uprostřed této atmosféry přišlo konkláve z roku 1903, v němž zcela nevhodně kardinál Puzyna vynesl veto rakouského císaře, historické a společenské předpoklady existence *ius exclusivae* se naplnily. Vatikánské struktury i naprostá většina katolické hierarchie pochopily, že sen o obnovení Církevního státu se již nikdy nenaplní. Současně si uvědomily, že změněné politické okolnosti v podstatě katolickou církev posílily než oslabily. Papež přestal být světským vládcem, mohl odhodit balvan italské územní politiky a marné obrany zbytků území Církevního státu. Naopak dotvořil svůj profil duchovní autority, která stojí nad individuálními a lokálními zájmy a vede ve věroučné a morální rovině katolické křesťanstvo.

Morální autorita papežství již nemusela ustupovat zájmům jednotlivých států. Koncese propůjčené a tolerované katolickým monarchům pozbyly svého významu. Rakouské veto se stalo příslovečnou poslední kapkou, po níž pohár přetekl. Papežství mohlo, bez jakýkoliv obav o svoji další budoucnost, připravit potřebnou legislativu, v níž se konečně i explicitně zapovědělo zasahování světské moci do papežských voleb. Pius X. neváhal vydat ustanovení, které hrozilo exkomunikací nejen kardinálům, kteří by s požadavkem veta vystoupili, ale i světským předákům, kteří za ním stojí. Opět se tak naplnila již několikrát zmiňovaná spojitost mezi vznikem a podobou právní normy na jedné straně a jejím uplatňováním, popř. změnou na straně druhé.

Není třeba příliš pochybovat o tom, že *ius exclusivae* v 20. století ztratilo své opodstatnění. Tvrdá kritika, která se snesla na jeho hlavu, byla bezesporu opodstatněná, a následný zánik přirozený. Stejně tak ale neobstojí

názor, že k jeho zapovězení měla kurie rozhodně přistoupit již mnohem dříve či vůbec nedopustit, aby jako pseudoprávní norma vůbec vzniklo a bylo používáno. Exklusivita vznikla za konkrétních společenských a církevně politických podmínek a odrážela rozložení vztahů mezi církví a státem. V tomto smyslu měla i své nezastupitelné místo a udržovala poměrně dlouho korektní vztahy mezi papežstvím a třemi nejdůležitějšími katolickými mocnostmi. Negativa v podobě narušení svobodné volby či rozpolcení kardinálského kolegia byla dostatečně vyvážena uchováním vzájemné spolupráce. Církevní i světská moc se vzájemně potřebovaly a exklusivita umožňovala, aby jejich poměr zůstal poměrně vyvážený. Velmi zjednodušeně lze konstatovat, že pokud bylo potřeba zachovat stav, kdy papežství muselo komunikovat se všemi katolickými silami a ani jedné z nich nedat důvod k pocitu z marginalizace, potud mělo *ius exclusivae* význam a římská kurie ho tolerovala. V tomto smyslu bych také exklusivitu označil za pozitivní a často nepostradatelný nástroj vývoje katolické církve.

Katolickou církví lze označit za dokonalou společnost, která má ve svém právním pořádku všechny předpoklady pro autonomní a plnohodnotnou existenci. V tomto smyslu se samozřejmě jakékoliv vnější zásahy do jejího života a struktury musí jevit jako negativní a zavrženíhodné. Současně ale platí, že se katolická církev pohybuje v určitém časovém a prostorovém rámci a musí vstupovat do interakce s dalšími společnostmi i jednotlivci. Exklusivita mezi takové komunikační prvky náležela. Církevní právníci a kanonisté ji musí odmítnout jako cizorodý prvek, který neodpovídá duchu a směřování právního systému katolické církve. V širším historicko-právním kontextu však zcela zapadá do vývoje katolické církve a lze ji do jisté míry přiznat i určitou právní relevanci, na což se pokusím poukázat níže.

Základní hodnotící teze:

- *ius exclusivae* není v životě katolické církve žádným abnormálním prvkem, naopak lze ho označit za integrální součást církevního vývoje;

- *ius exclusivae* odráží vnitřní propojení duchovní a světské složky katolické církve; dokud se papežství bezprostředně angažovalo v politických, územních a společenských otázkách, do té doby existoval intenzivní zájem jednotlivých katolických států o ovlivnění základních personálních a funkčních struktur hierarchické církve;
- *ius exclusivae* ztratilo svoje odůvodnění v okamžiku, kdy papežství rezignovalo na světské panování, tj. když vnitřně přijalo ztrátu Církevního státu.

4.2 Zařazení do právního kontextu

Přihledání vhodného přístupu k zohlednění právní podoby *ius exclusivae* jsem použil dvou rozdílných metod. V první jsem se nechal vést zásadou, že právní charakter musí korespondovat se vznikem a utvářením exklusivity v kontinuální časové linii. Jelikož *ius exclusivae* empiricky nevzniklo jako uměle nastolená právní norma, ale jednoznačně odráží složitý proces utváření, nemohou obstát ty teorie, které toto časové hledisko neobsahují. Druhý přístup navazuje na první a u těch teorií, které splňují kritéria podle vývoje, posuzuje vnitřní nerozpornost se zásadami kanonického práva.

První metoda postupuje podle časového rámce, tj. jak se exklusivita vytvářela. První zaznamenaný pokus lze spojit s vystoupením císaře Karla V. při konkláve Julia III. v letech 1549/1550. Císař nejen vykonával na kardinály tlak, ale hlavně přišel s odůvodněním a argumentací, která měla jeho nároky podepřít. Jednalo se o myšlenku práv císaře jakožto ochránce římské církve (*advocatus ecclesiae Romanae*). Císař si nenárokoval nějaký právní institut, pouze vyžadoval respekt ke své osobě a zohlednění svých nároků. O právní podstatě nelze hovořit. Jsem přesvědčen, že v polovině 16. století takto otázka ani nestála a panovník nesměřoval k prosazení nějakého formálního institutu či nástroje ke kontrole voleb.

Ani zásahy Karlova syna Filipa, jakkoliv podpořené reálnou mocí a sebevědomým vystupováním, nevstupovaly na právní půdu. Filip kolegium neznásilňoval trváním na uznání formálního nároku – pouze trval na tom, že má právo vyslovit se ke kandidaturám a veřejně odmítnout toho kardinála, kterého považuje za nežádoucího. Pokud probíhaly spory, tak o to, zda má panovník právo hovořit do rozhodování kardinálského kolegia. Filip a jeho nástupci byli přesvědčeni, že ano – to také v podstatě řešily teologické komise, iniciované španělskou korunou.

Pokud pozdější právní teorie spatřovaly právní podstatu v těchto císařských právech, potom spíše docházelo k analýze ex post. Ne náhodou se vynořují až na počátku 18. století z iniciativy rakouské strany. Není tím řečeno, že právní podstata nemůže vycházet z tradičních císařských práv, postrádá ale podle mého názoru nutný kontinuální vývoj, který je k navození právní normy nutný. Nelze proto hovořit o právní podstatě, ale o zdůvodnění, proč je možné *ius exclusivae* někomu přiznat.

Druhou možností v časovém rámci by bylo prosazení zvykového práva, jak se domníval L. Wahrmund a jeho následovníci. Tato varianta zohledňuje delší období, po které nelze o právním nároku hovořit (tj. od poloviny 16. století do začátku 18. století) a kdy exklusivita vystupuje pouze jako vyjádření přání či názoru (mírově i násilně) či jako snaha o ovlivnění jednání svých kardinálů. Oněch přibližně 150 let prokázalo, že má institut vyloučení svoji relevanci – několikrát byl sice kardinály opominut, přesto ale od poloviny 17. století získal své pevné místo. Kardinálové a zbytek církevních špiček nabyli přesvědčení, že exklusivita umožňuje zachovat korektní vztahy s velmocemi. Proto také mohlo *ius exclusivae* kvalitativně postoupit výše, tedy získat charakter právního obyčeje. Stejný vývoj a pravidla jsou přípustná i pro teorii vydržení.

Třetí možnost jde částečně po ose Wahrmondovy teorie, tj. přijímá potřebu jistého časového prostoru k „osvědčení“ či prokázání životnosti a potřebnosti. Poté ale nedochází k navození právní normy ve formě zvykového práva, ale k propůjčení privilegia jednotlivým katolickým monarchiím ze strany církve. Toto privilegium sice postrádá podobu oficiálně vyneseneho obdarování, jeho existenci však může dosvědčovat respekt kardinálského kolegia k vyneseneému vetování. Platí přitom, že ten, který privilegium udělil, může ho také vzít zpět. Pokud k tomu po celou dobu 19. století nedošlo, i když měla katolická hierarchie mnoho motivů tak učinit, potom to pouze dokumentuje vědomí o záslužnosti jednání katolických monarchů ve prospěch církve. Na stejné bázi se může pohybovat teorie smluvní, jen s tím rozdílem, že se nejedná o jednostranně propůjčené privilegium, ale o bilaterální závazek mezi partnery.

Metodě kontinuálního vývoje naopak neodpovídají moderní přístupy o přirozených právech. Jakkoliv by bylo možné uznat, že každý živý organismus má právo k hájení svých zájmů a svobody proti ohrožení, z hlediska kanonického práva se nutně jedná o nepřijatelný přístup. Reálně tedy můžeme pracovat s teorií o zvykovém právu a preskripci, a dále se smluvní teorií a teorií privilegia. Svůj význam má samozřejmě i pominutí právního charakteru a odkazu na pouhé přání, zde ale hraje roli přímá rezignace na právní podstatu. Eislerovu teorii *vigens ecclesiae disciplina* považují spíše za dílčí řešení problému – jedná se o kompromis, který uspokojuje obě hlavní linie, aniž by řešil podstatu věci.

Pokud tedy postupujeme dle druhé metodiky (*via negationis*), potom musíme nejdříve vyloučit preskripci (vydržení). Hlavním problémem zůstává prvek *res habilis*, který vyžaduje pro právní charakter exkluzivity předpoklad, že dle kanonického práva se jedná o věc vhodnou k držení (vlastnění). Jelikož papežská legislativa nic takového nepředpokládá a svým směřováním jde spíše proti zásahům světské moci, nemůže vzniknout právní nárok na vydržení.

Také u jiných předpokladů (*bona fides* či *titulus*) lze právem pochybovat o legitimně splněných podmínkách.

Rovněž v případě smluvní teorie narazíme na překážky, které právní charakter vylučují. I kdybychom přistoupili na platnost zásady, že k navození smlouvy došlo skrze mlčky přijaté podmínky, potom vše ztroskotává na invaliditě jedné ze stran navázat dohodu. S exkluzivitou musí souhlasit kardinálové volebního shromáždění, ti však jsou vázáni přísahou a legislativou, že se budou řídit při volbě jen svým svědomím. I kdyby část národních kardinálů takto interpretovala svoji přísahu, u druhé skupiny to předpokládat nelze. Přesto jsme konfrontováni s tím, že exkluzivitu respektovali. V tom případě by buď musel právní charakter spočívat jinde, nebo by se muselo jednat o partikulární smluvní ujednání.

Zbývají tedy pouze dvě teorie, které by byly přípustné, byť s výhradami. První je nejrozšířenější teorie právního obyčeje. Když zvážíme nutnost splnit čtyři základní podmínky, s určitou benevolencí si dovolím souhlasit s L. Wahrmundem, že exkluzivita se může těšit charakteru zvykového práva. Souhlas legislátora sice nelze předpokládat v 16. a 17. století, pro 18. století ho však lze připustit, pokud nám bude k legalitě stačit mlčky vyjádřený souhlas. S podobnou výhradou lze přijmout, že *ius exclusivae* je v souladu s racionalitou; kolize sice nastává ve srovnání s vyšším principem, pokud ale za racionální přijmeme utilitární přístup (nepoškodit církevní vztahy), nemusí být tato podmínka zcela vyloučena. Také nutnost obyčeje může být naplněna, neboť značná část kolegia, v určitém čase i většina, vnímala přiznání veta jako nezbytné konání. Poslední požadavek, tj. obecné přijetí celou církví, sice zjevně pokulhává, pokud ale připustíme dílčí právní obyčej (tj. platný pro danou oblast či dané skupiny), mohlo by dojít k splnění všech nutných požadavků pro vznik právního obyčeje. Již na první pohled je ovšem patrné, že právní síla takto pojímaného obyčeje nedisponuje potřebnou kvalitou.

Poslední zvažovanou teorií se jeví být privilegium. I zde sice narážíme na problémy, přesto ji považuji za právně přijatelnou. Základní výtká se týká skutečnosti, že v novověku k oficiálnímu udělení privilegia nedošlo, tj. musíme se spokojit s mlčky uděleným a praxí potvrzeným privilegiem. Dalším nedostatkem, a to podle mého soudu závažnějším, je viditelný rozpor takového privilegia s platným kanonickým právem, resp. s jeho smyslem a směřováním. Řešení této vnitřní rozpolcenosti vidím v přeformulování privilegia v jiný, podobou a smyslem podobný, právní prvek. Jedná se o dispenz.

Pokud vnímáme privilegium jako subjektivní právo propůjčené jednotlivé osobě, můžeme ho v případě kolize s platnou legislativou pojmout jako dispenzní privilegium, tj. jako výjimku ze zákona. Částečně se sice blížíme k Eislerem proponované suspendací z platného práva (*vigens ecclesiae disciplina*), dispenz však lépe vystihuje subjektivní formu exklusivity a její propůjčení pouze třem vybraným státům. Současně se v něm odráží legitimita požadavku skrze odvolání se na císařská práva – ochrana a obdarování sice nemohou navodit právní požadavek, zdůvodní ale propůjčení privilegia.³⁹² Jedinou slabinu nabízeného přístupu spatřuji v oslabení právních charakteru dispenze jako takového. V užším smyslu totiž nejde o právní normu, ale o vynětí z právní normy. Proto nelze než konstatovat, že průkaznost jasné právní podstaty *ius exclusivae* není možná, lze pouze nalézt dílčí předpoklady pro soulad exklusivity s tehdejší kanonickým právem.

³⁹² K otázce privilegií a dispenze srov. BRÜNNECK: op. cit., 15-54, základní vymezení je na s. 15-18.

ZÁVĚR

Problematika papežských voleb, skrze svoji mnohohrstevnatost, komplikovanost a uzavřenost před vnějším světem, bude vždy představovat značný badatelský problém. Církevní historici, kanonisté a další zainteresovaní odborníci hledají vnější i vnitřní struktury procesu výběru hlavy katolické církve, kladou si otázky po míře svobody a ovlivnění jednotlivých konkláve a řeší, zda byly splněny všechny zákonné podmínky pro platnost hlasování. Často ale zapomínají na fakt, že hledání nástupce sv. Petra není žádným procesem mimo čas a realitu, pro nějž by platila vzorová či ideální pravidla. Jestli v církevních dějinách i v právním pořádku katolické církve narážíme na oblast, v níž panuje nejistota ohledně vhodných forem, vzorů rané církve či vývojových tendencí, pak je to právě tento případ. Nemůžeme se opřít o žádné normy božského práva, církevní normy se častokrát měnily a nedodržovaly a vždy záleželo na momentální situaci či konstelaci sil. Do voleb zasahovaly skupiny zevnitř i vně církve a upravovaly si představu o optimálním způsobu volby podle vlastních interpretací. Při pohledu na papežské volby stačí jen připomenout, že ani stávající pravidla volby nemají status neměnného zákona.³⁹³ Teoreticky, byť se značnou mírou nepravděpodobnosti, ale podle platného práva, může kterýkoliv papež formu určení svého nástupce zcela změnit a vrátit se k některé z dřívějších forem – např. k prvotní designaci nástupce. Příkladem může být mimořádné volební zákonodárství z počátku i konce 19. století, které zřetelně ukázalo, že volební proces může podléhat mnoha vlivům.

Obracím na tyto skutečnosti pozornost zcela záměrně, protože také exklusivita vytváří v životě katolické církve a v mechanismech jejího institucionálního fungování prvek, který nelze přehlédnout a pominout. *Ius exclusivae* se sice nikdy nestalo právní normou dle podmínek, které pro takové

³⁹³ Platný právní rámec, jakkoliv vychází z dřívějších úprav, vytvořil předposlední papež Jan Pavel II. sotva před 14 lety (konstituce *Universi Dominici Gregis* z února 1996).

označení vyžaduje a vyžadovalo kanonické právo, přesto si za předem daných podmínek a konkrétní časoprostorové situace získalo své místo. Podobně jako řada dalších opatření a zvyklostí byla jako norma přijímána či minimálně tolerována, přičemž u mnoha církevních prelátů i laických předáků představovala relevantní nástroj nalézání „Boží vůle“.

Tezi o nutnosti odmítnout právo veta nelze přijmout bez mnohých výhrad. Musíme si uvědomit, že ani zkušení kanonisté či špičky církevní hierarchie neměly téměř do konce existence tohoto institutu na věc jasné stanovisko. Mnohá hodnocení, ať už dílčí či shrnující, přišla problematiku až ex post. Odráží se v nich velmi časté, ale badatelsky tak nebezpečné přesvědčení o „konečném porozumění“. Stále ale nemáme k dispozici značnou část potřebných pramenů a dobových zpráv, další interpretace vycházejí ze záměrně podjatých a tendenčních dokumentů. Již samotný fakt, že v námi zkoumaném období 16. až 19. století nalézala exklusivita spíše všeobecný souhlas než odmítání, nás musí udržovat v pokoře před absolutními stanovisky. Hodnotit exklusivitu pouze prizmatem dnešní doby a skrze historicko-právní kategorie soudobé vědy by bylo ahistorické a vědecky nekorektní.

Ve své práci jsem se snažil přistupovat k tématu nezatížen jak hodnotícími soudy odborníků na papežské volby, tak plamennými polemikami hlavních představitelů interpretačních tezí.³⁹⁴ Jako profesní historik, ale současně i teolog, jsem se pokusil proniknout do podstaty problému a pochopit, jaké důvody stály za vznikem tak zásadního narušení rozhodování kardinálů. Rozbor příslušných textů, analýza ducha a směřování papežské legislativy od 16. století i reakce jednotlivých aktérů mě utvrdily v přesvědčení, že právě historická stránka věci musí být při hledání odpovědi prioritní. Světská moc vstupovala do církevních záležitostí vedená snahou

³⁹⁴ Mám na mysli především polemický střet Ludwiga Wahrunda a Johanna B. Sägmüllera, kteří své hlavní práce napsali v poměrně ranném badatelském věku (oba se narodili v roce 1860), resp. a o to vehementněji potom před sebou bránili nejen své teze, ale i odbornou kredibilitu.

získat a udržet si kontrolu nad politickou, společenskou i náboženskou situací, a to nejen uvnitř svých zemí, ale i v rámci složitého přehledu mezinárodních vztahů. Opakující se nečitelnost papežské politiky a současně dynamicky se vyvíjející situace na konci 16. a v 17. století vyžadovaly od hlavních monarchů (španělský a francouzský král, císař) cílevědomý postup, k čemuž skutečně došlo. Papežství a potažmo všechny špičky církevní hierarchie se s postupem světské moci musely vyrovnat. Zainteresovanost v lokální italské politice a potřeba udržet si na své straně přízeň všech katolických monarchií však neumožnily přijmout zásadní kroky.

Poté, co papež Klement XV. zpřísnil vnější i vnitřní podmínky pro konání papežských voleb, se vzájemné vymezování světské a duchovní moci ocitlo v bodě nutného zlomu. Pokud by se legislativa prosadila bez dalšího doplnění, ztratili by panovníci praktickou možnost zásadním způsobem kontrolovat personální obsazení papežského stolce. Po celé 17. století proto probíhal skrytý i veřejně demonstrováný boj o to, co ještě bude katolická církev schopna přiznat katolickým vládcům. I díky výbušné situaci v době vlády Ludvíka XIV. a poté po vymření španělských Habsburků, se „vítězství“ přiklonilo na stranu světské moci. Bylo zřejmé, že pro zachování relativně příznivých poměrů mezi církví a státem, a to především s ohledem na dominující panovnický absolutismus, nemohlo papežství připustit rozsáhlou konfrontaci mezi Francií a Rakouskem. Připuštění formální exklusivity (*ius exclusivae*) se jevilo být přijatelnou cenou za udržení míru.

Naopak poměry v 19. století spíše dokazovaly, že intervence do volebních konkláve postrádají svoje oprávnění. Ještě v první polovině 19. století snad měla exklusivita své místo, ale pouze jako trpěná koncese, kterou katolická církev vyjadřovala „vděčnost“ za obnovu Církevního státu a udržení společenského pořádku. S růstem revolučního kvasu a nacionálního hnutí se však dostávala světská i duchovní moc do jisté „křeče“ – konzervativní monarchie nedokázaly odolat volání po občanských svobodách, katolická

církev zase jen s vypětím sil čelila nacionalismu, liberalismu a tlaku na smír s moderní společností. Vrchol přišel s pádem Církevního státu. Papežství se muselo uzavřít za vatikánské zdi a pro zachování stability své existence v nových podmínkách posílit vlastní integritu. Tento styl, zejména po nástupu papeže Lva XIII., prokázal, že katolická církev přežije pouze jako duchovní a morální autorita. Světská moc jí již nedokázala, a snad ani nechtěla, pomoci.

Zánik *ius exclusivae* je symbolicky spjat s postavou papeže Pia X. – muže, který stál stranou velké mocenské politiky a již při přebírání pontifikátu položil důraz na církevní priority. Možná právě tyto vlastnosti a neschopnost pochopit hlubší souvislosti tradičního přediva vztahů, ústupků a koncesí usnadnily dokončit proces osamostatnění přijetím potřebné legislativy. Exklusivita tak jednou pro vždy zůstane jakousi personifikací novověké církve. Vznikla v poreformační době, za daných společenských podmínek, a zanikla společně s novověkem. Moderní doba, která v prvních desetiletích 20. století ukončila existenci tradičních monarchií (Rakousko-Uhersko, Německé císařství, Rusko), odstranila nejen nositele práva veta, ale i důvody k dalším zásahům světské moci.

Jakkoliv se může jevit problematika *ius exclusivae* jako zmapovaná a probádaná oblast, přesto se domnívám, že stále existuje několik dílčích oblastí, které by bylo třeba badatelsky zohlednit. Exklusivita v mnoha případech stojí v rámci papežských voleb jako prvek sekundární, pouze doplňující proces výběru nové hlavy katolické církve. Badatelé se jí zdráhají zařadit do celku jako něco nepatřičného. Vynímám takový postup jako metodologicky nekorektní. Vědecké úsilí, které mapuje fenomén papežských voleb, by mělo využít bohatství, které problém panovnického veta skýtá. Exklusivita zde tvoří personifikaci úzkého provázání církve a státu v období novověku a skýtá zajímavé paralely k procesům středověkým či k době moderní. Nemusí se přitom nutně jednat pouze o církevní dějiny. I tematická oblast vytváření novověkých národních monarchií, prosazování absolutismu a konfesijního

střetávání v 17. století je z pohledu vytváření *ius exclusivae* mnohem zřetelnější. Jako i v jiných případech, exklusivita tvoří nepostradatelný prvek pro pochopení procesů, které v církvi i společnosti probíhaly. Nesmí se proto zkoumat samostatně, ale vždy se zohledněním paralelně existujících tendencí a vazeb.

Výše naznačený postup bych chtěl uplatnit i v další vědecké činnosti. Práce na tématu *ius exclusivae* není ještě zcela dokončena. Bohužel se mi nepodařilo zpracovat do této disertační práce materiály, které jsem našel v Tajném papežském archivu. Z technických a časových důvodů je několik projektů ještě rozpracováno a čeká na dokončení. Proto také samotný text disertační práce a v ní řešené problémy odráží získané poznatky jen implicitně, aniž by ještě bylo možné přímo zohlednit žádoucí výsledky. Tato disertační práce tudíž nutně tvoří spíše první krok, na který kontinuálně naváže konečný výsledek, zpracováváný v rámci řešení grantového projektu.³⁹⁵

³⁹⁵ Projekt Grantové agentury České republiky, který je registrován pod č. 401/09/P128 s názvem Právo exklusivity a možnosti ovlivnění papežských voleb.

Prameny a literatura

a) prameny

BAUMGARTEN Paul Maria: Die römische Kurie um 1900. Ausgewählte Aufsätze. Ed. Christoph WEBER, Köln: Böhlau, 1986.

Bullarii Romani Continuatio summorum pontificum. X. Ed. BARBÈRI Andrea, SEGRETI Rainaldi, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1964.

BÜLOW Bernard von: Denkwürdigkeiten. 1. díl: Vom Staatssekretariat bis zur Marokkokrise. Ed. STOCKHAMMERN Franz von, Berlin: Ullstein, 1930.

Dekrete der ökumenischen Konzilien, 3 díly. Ed. WOHLMUTH Josef, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000.

HEFELE Karl Joseph: Histoire des conciles, Paris: Letouzey et Ané, 1907-1908.

Klementův List Korinským. Ed. VARCL Ladislav, Praha: Husova evangelická fakulta bohoslovecká, 1949.

Le Liber Pontificalis. Texte, introductionet commentaire, 2. díly. Ed. DUCHESNE Louis, Paris: Ernest Thorin, 1886, 1892.

Magnum Bullarium Romanum. Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio, IV/1-2., Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1965.

MANSI Giovanni Domenico: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, 8. díl: Anni 492 – 536, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1960.

MATHIEU, F. D. - UN TÉMOIN: Les derniers jours de León XIII et le conclave du 1903, in: Revue des deux mondes LXXIV/20 (1904) 241-285.

MGH Constitutiones et acta publica IV/1. Ed. Ludwig WEILAND Hannover: Hahn, 1893.

MGH Scriptorum I. Ed. PERTZ Geogr Heinrich, Hannover: Hahn, 1826.

MGH Scriptores rerum Lagobardicarum et Italicarum. Ed. WAITZ Georg, Hannover: Hahn, 1878.

b) literatura

ADINOLFI, Mario: Il Conclave. Storia, regole e protagonisti dell'electione più misteriosa del mondo, Metalica: Halley, 2005.

AUBERT Roger: Le pontificat de Pie IX (1846-1878), Paris: Bloud & Gay, 1952.

BASTGEN Beda: Pius VII. und Consalvi. Zur Geschichte des Konklave in Venedig, in: Historisches Jahrbuch 79 (1960) 146-174.

BAUMGARTEN Paul M.: Die römische Kurie um 1900. Ausgewählte Aufsätze. Ed. WEBER Christoph, Köln: Böhlau, 1986.

BEDESCHI Lorenzo: La curia romana durante la crisi modernista, Parma: Guanda, 1968.

BILDT Carl Nils Daniel de: Christine de Suède et le conclave de Clémens X (1669-1670), Paris: Plon-Nourrit, 1906.

BINDER Franz, JOCHNER Georg: Die Conclavien des 19. Jahrhunderts, in: Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland 132 (1903) 186-216.

BIRKNER Joachim: Das Konzil von Trient und die Reform des Kardinalkollegiums unter Pius IV., in: Historisches Jahrbuch 52 (1932) 340-355.

BOBERSKI Heiner: Der nächste Papst. Die geheimnisvolle Welt des Konklave. Salzburg: Otto Müller Verlag, 1999.

BRANDMÜLLER Walter: Das Konzil von Konstanz, 2 díly, Paderborn: Schöningh, 1991, 1997.

BRIE Siegfried: Die Lehre vom Gewohnheitsrecht. Eine historisch-dogmatische Untersuchung, Frankfurt: Minerva, 1968.

- BRÜNNECK von Götz: Privilegium, Individualrechtssatz und Verfügung, Heidelberg: Carl Winter, 1933.
- BÜHLER Theodor: Gewohnheitsrecht, Enquête, Kodifikation, Zürich: Schulthess,
- BULST Neithard: Ludwig XII. (1498-1514), in: Hartmann Peter Claus (ed.), Französische Könige und Kaiser der Neuzeit. Von Ludwig XII. bis Napoleon III. (1498-1870), München: Beck, 1994.
- BURKHARD Roberg: Das Zweite Konzil von Lyon (1274), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1990.
- BUSLEY Hermann-Joseph: Das königliche Nominationsrecht für die Bischöfe in Bayern, in: MORDEK Hubert (ed.), Aus Archiven und Bibliotheken. Festschrift Raymund Kottje, Frankfurt am Main: Lang, 1992.
- CESARE R. de: Kardinal Rampolla, in: Deutsche Revue 39/1 (1914) 262-275.
- CLAAR Maxmilian: Kardinal Rampolla als Staatssekretär und Papstweber (1887-1903), in: Europäische Gespräche. Hamburger Monatsblätter für auswärtige Politik 9/7 (1929): 465-482.
- COCHLOVIUS Klaus: Die Papstwahl und das Veto der katholischen Staaten, Greifswald: Abel, 1910.
- DAL GAL Hieronymo: Pius X., Freiburg: Paulusverlag, 1952.
- DAWSON Christopher: Rozdělení, nebo reforma západního křesťanstva?, Praha: Vyšehrad, 1998.
- DRABEK Anna Maria: Die Verträge der fränkischen und deutschen Herrscher mit dem Papsttum von 754 bis 1020, Wien: Böhlau, 1976.
- EDWARDS William H.: Paul der Dritte oder die geistliche Gegenreformation, Leipzig: Hegner, 1933.
- EHRLE Franz, EGGER Hermann: Conclavepläne. Beiträge zu ihrer Entwicklungsgeschichte. Piante dei conclavi, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1933.
- EICHMANN Eduard: Die römischen Eide der deutschen Könige, in: Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Kanonische Abteilung 6 (1916) 168-190.

- EISLER Alexander: Das Veto der katholischen Staaten bei der Papstwahlen seit dem Ende des 16. Jahrhunderts, Wien: Manz, 1907.
- ENGEL-JANOS Friedrich: Zwei Studien zur Geschichte des österreichischen Vetorechts, in: SANTIFALLER Leo (ed.), Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Wien: Druck und Kommissions-Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1950, 283-300.
- ENGEL-JANOSI Friedrich: Austria and the Conclave of 1878, in: Catholic Historical Review 39 (1953) 142-166.
- ENGEL-JANOSI Friedrich: L'Autriche au conclave 1903, in: Revue belge de philologie et d'histoire 4 (1951) 1111-1141.
- ENGEL-JANOSI Friedrich: Österreich und der Vatikan 1846-1918, 2 díly, Graz: Styria, 1958-1960.
- ENGEL-JANOSI Friedrich: Österreich-Ungarn und der Vatikan während des Pontifikats Pius' X. und der Wahl Benedikts XV., in: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 5 (1952) 278-301.
- EVARD Marius: Le droit de veto dans les conclaves, Paris: Sirey, 1908.
- FEINE Hans Erich: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katholische Kirche, Köln: Böhlau, 1964.
- FEINE Hans Erich: Reich und Kirche (ausgewählte Abhandlungen zur deutschen und kirchlichen Rechtsgeschichte). F. MERZBACHER (ed.), Aalen: Styria, 1966.
- FINCK VON FINCKENSTEIN Albrecht: Ulrich von Augsburg und ottonische Kirchenpolitik in der Alemannia, in: EBERL Immo (ed.), Früh- und hochmittelalterlicher Adel in Schwaben und Bayern. Sigmaringendorf: Regio-Verlag Glock und Lutz, 1988, 261 - 269.
- FISCHER Heinz-Joachim: Die Nachfolge. Von der Zeit zwischen den Päpsten, Freiburg: Herder, 1997.
- FOIS Mario: Papa e cardinali nel secolo XI, in: Archivum Historiae Pontificiae 14 (1976) 383-416.

FREI Peter: Die Papstwahl des Jahres 1903 unter besondere Berücksichtigung des österreichisch-ungarischen Vetos, Bern: Peter Lang, 1977.

FREITAG Hans Otto: Gewohnheitsrecht und Rechtssystem. Eine rechtstheoretische und verfassungsrechtliche Untersuchung zum Gewohnheitsrecht, insbesondere in der Eingriffsverwaltung, Berlin: Duncker&Humblot, 1976.

FUHRMANN Horst: Konstantinische Schenkung und abendländisches Kaisertum. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Constitutum Constantini, in: Deutsches Archiv 22, (1966) 123-151.

FÜHR Franz Josef: Probleme des Rechtsinstituts der Papstwahl und ihre Lösung im Laufe der Jahrhunderte, Köln: Orthen, 1936.

FUSERO Clemente: Giulio II., Milano: Oglio 1965.

GALLARATI SCOTTI Tommaso: Il Conclave del 1800, in: G. C. SANSONI (ed.), La civiltà veneziana nell' età romantica (= Civiltà veneziana VII.), Firenze: Sansoni, 1961, 229-245.

GAUGUSCH Ludwig: Das Rechtsinstitut der Papstwahl, Wien: Manz, 1905.

GIOBBIO Adolfo: Austria, Francia e Spagna e l'Esclusiva nel Conclave. Rome: Editrice Romana, 1903.

GOEZ Werner: Translatio imperii, Tübingen: Mohr, 1958.

GRAHAM Robert A.: Vatican Diplomacy. A Study of Church and State on the international Plane, Princeton: University Press, 1959.

HAENDLER Gert: Das Papsttum unter gotischer und byzantischer Herrschaft von Hilarius bis Pelagius II., in: TÝŽ, Die Rolle des Papsttums in der Kirchengeschichte bis 1200, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1993.

HAENDLER Gert: Kirchenpolitische Rückwirkungen des byzantinischen Bilderstreits auf das Papsttum bis zur Frankfurter Synode 794, in: TÝŽ, Die Rolle des Papsttums in der Kirchengeschichte bis 1200, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht 1993, 175–187.

HAILE Martin: The Life of Reginald Pole, London: Pitman, 1910.

HALLER Johannes: Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit, 1. díl, Stuttgart - Berlin: J. G. Cotta, 1934.

HARTMANN Florian: Hadrian I. (772–795). Frühmittelalterliches Adelpapsttum und die Lösung Roms vom byzantinischen Kaiser, Stuttgart: Hiersemann, 2006.

HEHL Ernst-Dieter: Der wohlberatene Papst. Die römische Synode Johannes' XII. vom Februar 964, in: HERBERS Klaus (ed.): Ex ipsis rerum documentis. FS H. Zimmermann, Sigmaringen: Thorbecke, 1991, 257-275.

HERBERS Klaus: Leo IV. und das Papsttum in der Mitte des 9. Jahrhunderts. Möglichkeiten und Grenzen päpstlichen Herrschaft in der späten Karolingerzeit, Stuttgart : Hiersemann, 1996.

HERRE Paul: Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Phillips II., Aalen: Scientia-Verlag, 1973.

HILLIGER Benno: Die Wahl Pius V. zum Papste, Leipzig 1891.

HILLING Nikolaus: Die Reformen des Papstes Pius X. auf dem Gebiete der kirchenrechtlichen Gesetzgebung, Bonn: Hanstein, 1909.

HOLLEGGER Manfred: Maximilian I. (1459-1519). Herrscher und Mensch einer Zeitwende, Stuttgart: Kohlhammer, 2005.

HOLLWECK Joseph: Kann der Papst seinen Nachfolger bestimmen?, in: Archiv für katholisches Kirchenrecht 68 (1895) 329–424.

HÜLS Rudolf: Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms: 1049-1130, Tübingen: Niemeyer, 1977.

HÜLSEBUSCH Bernhard: Jak se volí papež. Konkláve včera a dnes, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

JASPER Detlev: Das Papstwahldekret von 1059. Überlieferung und Textgestalt, Sigmaringen: Thorbecke, 1986.

KELLER Alexander, Machtpolitik im Mittelalter – Das Schisma von 1130 und Lothar III. Fakten und Forschungsaspekte, Hamburg: Kovac, 2003.

KISSLING Johann B.: Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reiche, 3 díly, Freiburg: Herder, 1911/1916.

KLEWITZ Hans-Walter: Die Entstehung des Kardinalkollegiums, in: Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 25 (1936) 115-221.

- KOHLER, Alfred, Die Doppelhochzeit von 1496/1497, in: Hispania - Austria. Die Katholische Könige, Maximilian I. und die Anfänge der casa de Austria in Spanien, KOHLER Alfred, EDELMAYER Friedrich (ed.), Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1993, 59-86.
- LANDAU Peter: Ius patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts, Köln: Böhlau, 1975.
- LATOURETTE Kenneth Scott: The Nineteenth Century in Europe, 1. díl: Background and the Roman Catholic Phase, London: Eyre and Spottiswoode, 1959.
- LAUDAGE Johannes: Priesterbild und Reformpapsttum im 11. Jahrhundert, Köln – Wien: Böhlau, 1984.
- LECTOR Lucius: L'Élection Papale, Paris: P. Lethielleux, 1895.
- LECTOR Lucius: Le Conclave. Origines, histoire, organisation, législation ancienne et moderne, Paris: P. Lethielleux, 1894.
- Lexikon des Mittelalters (LMA), Stuttgart - Weimar: J. B. Metzler, 2000.
- LINGEN Christian: Über kirchliches Gewohnheitsrecht, in: Archiv für katholisches Kirchenrecht 73 (1895) 131-140.
- LIVET Georges: Náboženské války, Praha: ERM, 1995.
- LÖNNE Karl-Egon: Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1986.
- LORENZ Ottokar: Papstwahl und Kaiserthum: eine historische Studie aus dem Staats- und Kirchenrecht, Berlin: de Gruyter, 1874.
- LORENZ Rudolf: Die Kirche in ihrer Geschichte. Das vierte bis sechste Jahrhundert (Westen), Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1970.
- MACK Erich: Das Recht der Exklusive bei der Papstwahl, Borna-Leipzig: Noske, 1906.
- MADERTONER Willibald: Die zwiespältige Papstwahl des Jahres 1159, Wien: VWGÖ, 1978.
- MAIER Hans: Revoluce a církev, Brno: CDK, 1999.

- MALECZEK Werner, Das Kardinalskollegium unter Innocenz II. und Anaklet II., in: *Archivum Historiae Pontificiae* 19 (1981) 27–78.
- MARAZZI Federico, Il conflitto fra Leone III. Isaurico e il papato e il definitivo inizio del Medioevo a Roma: un ipotesi in discussione, in: *Papers of the British School at Rome* 59 (1991) 231–257.
- MARTINA Giacomo: Pio IX (1851-1866), Roma: Pontificia univ. Gregoriana, 1985.
- MAYER Max von: Die Papstwahl Innocenz XIII., Wien: Baumüller, 1874.
- MEYDENBAUER Hans: Die Vigens ecclesiae disciplina, Gräfenheinen: C. H. Schulze & Co, 1897.
- MIKO Norbert: Das Konklave vom Jahre 1903 und das österreichisch-ungarische Veto, in: *Theologisch-praktische Quartalschrift* 101 (1953) 285-302.
- MOLLAT Guillaume: Les papes d'Avignon, Paris: Letouzey & Ané, 1964.
- MÖRSDORF Klaus: Der Kardinalstaatssekretär. Aufgabe und Werdegang seines Amtes, in: SANDFUCHS Wilhelm (ed.), *Die Aussenminister der Päpste*, München-Wien: Günter Olzog Verlag, 1962, 11-25.
- NÄGLE August: Hat Kaiser Maximilian I. im Jahre 1507 Papst werden wollen?, in: *Historisches Jahrbuch* 28 (1907) 278-301.
- NIPPERDEY Thomas: Religion im Umbruch. Deutschland 1870-1918, München: Beck, 1988.
- NÜRNBERGER August: Zur Kirchengeschichte des XIX. Jahrhunderts, 1. díl: Papsttum und Kirchenstaat, Mainz: Kirchheim, 1897.
- OBERTYŃSKI Zdisław: Kardinal Puzyna und sein Veto, in: KOVACS Elisabeth (ed.): *Festschrift für Franz Loidl zum 65. Geburtstag (Aus Christentum und Kultur)*, 3. díl, Wien: Hollinek, 1971, 177-195.
- OPLL Ferdinand: Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř, Praha, Litomyšl: Paseka 2001.
- PARKER Geoffrey: Filip II.: španělský král z rodu Habsburků, nejmocnější křesťanský vůdce, Praha: Brána, 1998.

- PASTOR Ludwig: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, díly I-XVI, Freiburg im Breisgau: Herder, 1923-1933.
- PENCO Gregorio: Storia della Chiesa in Italia, 2. díl, Dal Concilio di Trento ai nostri giorni, Milano: Jaca Book, 1978.
- PÉREZ Joseph: Ferdinand und Isabella. Spanien zur Zeit der katholischen Könige, München: Diederichs, 1989.
- PETR Bohuslav: Vydržení v českém právu, Praha: C. H. Beck, 2006.
- PIVANO Silvio: Il Diritto di Veto. Jus Exclusivae nell'elezione del Pontefice, Torino: Utet, 1905.
- PLÖCHL Willibald: Geschichte des Kirchenrechts, 3 díly, München: Herold, 1960, 1962, 1970.
- PONCET Olivier: Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France, in: SIGNOROTTO Gianvittorio, VISCEGLIA Maria Antonietta (ed.): La corte di Roma tra Cinque e Seicento "teatro" della politica europea, Roma: Bulzoni, 1998, 461-480.
- REINHARD Wolfgang: Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung, Freiburg: Herder, 2004.
- RENDINA Claudio: Příběhy Papežů. Dějiny a tajemství, Praha: Volvox Globator, 2005.
- SÄGMÜLLER Johann B.: Das Recht der Exklusive in der Papstwahl, in: Archiv für katholischen Kirchenrecht 73 (1895) 193-256.
- SÄGMÜLLER Johann B.: Die Ernennung des Nachfolgers durch die Päpste Ende des 5. und Anfang des 6. Jahrhunderts. Theologisches Quartalschrift 85 (1903) 91-108, 235-254.
- SÄGMÜLLER Johann B.: Die Papstwahlbullen und das staatliche Recht der Exklusive, Tübingen: Laupp, 1892.
- SÄGMÜLLER Johann B.: Die Papstwahlen und die Staaten von 1447 bis 1555. Eine kirchenrechtlich-historische Untersuchung über den Anfang des staatlichen Rechtes der Exklusive in der Papstwahl, Aalen: Scientia-Verlag, 1967.

- SÄGMÜLLER Johann B.: Neueste Lösungsversuche in der Frage nach dem staatlichen Recht der Exklusive in der Papstwahl, in: Archiv für katholischen Kirchenrecht 76 (1896) 25-40.
- SALLABERGER Johann: Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468-1540): Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen, München: Pustet, 1997.
- SCADUTO Mario: I precedenti di una riforma e le leggi di Pio X. sul conclave, in: Civiltà Cattolica 95 (1944) 140-149, 236-246.
- SCHIEFFER Rudolf: Karolingische und ottonische Kirchenpolitik, in: BAUER Dieter R. (ed.), Mönchtum - Kirche – Herrschaft, Sigmaringen: Thörbecke, 1998, 311-325.
- SCHMALE, Franz-Josef: Studien zum Schisma des Jahres 1130, Köln/Graz: Böhlau, 1961.
- SCHMIDLIN Joseph: Papstgeschichte der neuesten Zeit, II. a III. díl, München: Kösel & Pustet, 1934-1936.
- SCHULTE Aloys: Kaiser Maximilian I. als Kandidat für den päpstlichen Stuhl 1511, Leipzig: Duncker&Humblot 1906.
- SCHWAIGER Georg: Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert. Von Leo XIII. zu Johannes Paul II., München: Beck,
- SEPPELT Franz Xaver: Das Papsttum im Spätmittelalter und in der Renaissance (neu bearbeitet von G. Schwaiger), München: Kosel, 1957.
- SEPPELT Franz Xaver: Der Aufstieg des Papsttums. Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zum Regierungsantritt Gregors des Grossen, 1. díl, Leipzig: Hegner, 1939.
- SHAWOVÁ Christine: Julius II., Praha, Litomyšl: Paseka, 2001.
- SIGNOROTTO Gianvittorio: Lo squadrone volante. I cardinali “liberi” e la politica europea nella seconda metà del XVII secolo, in: SIGNOROTTO Gianvittorio, VISCEGLIA Maria Antonietta (ed.): La corte di Roma tra Cinque e Seicento “teatro” della politica europea, Roma: Bulzoni, 1998, 93-138.

- SINOPOLI DI GIUNTA, G. Pietro: *Il Cardinale Mariano Rampolla del Tindaro*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1923.
- SOUCHON Martin: *Die Papstwahlen in der Zeit des Grossen Schismas*, Aalen: Scientia, 1970.
- STAUBACH Nikolaus (ed.): *Rom und das Reich vor der Reformation*, Frankfurt am Main: Lang, 2004.
- STUTZ Ulrich: *Der neueste Stand des deutschen Bischofswahlrechtes*, Stuttgart: F. Enke, 1909.
- SUCHÁNEK Drahomír: *Ius exclusivae a zásahy státní moci do papežských voleb*, in: BUDIL Ivo T., ZÍKOVÁ Tereza (ed.), *Totalitarismus IV: Interdisciplinární pohled*, Praha: Dryada, 2008, 49-57.
- SUCHÁNEK Drahomír: *Das Legitimitätsproblem vor dem Hintergrund der Deposition Johannes' XII.*, in: *Prague Papers on History of International Relations (2006)* 5-28.
- SUCHÁNEK Drahomír: *Kancléř Metternich a rakouské zásahy do papežských voleb*, in: BUDIL Ivo T., ŠEDIVÝ Miroslav (ed.), *Metternich a jeho doba*, Plzeň: FF ZČU, 2009, 17-24.
- SUCHÁNEK Drahomír: *The Emperor Maximilian I and the Possibility of Personal Connection of Empire and Papacy*, in: *Prague Papers on History of International Relations (2008)* 57-72.
- SUCHÁNEK Drahomír: *The Papal Conclave in 1903 and the Problem of Austrian Exclusivity*. *Prague Papers on History of International Relations (2009)* 267-287.
- TABACCHI Stefano: *Cardinali zelanti e fazioni cardinalizie tra fine Seicento e inizio Settecento*, in: SIGNOROTTO Gianvittorio, VISCEGLIA Maria Antonietta (ed.): *La corte di Roma tra Cinque e Seicento "teatro" della politica europea*, Roma: Bulzoni, 1998, 139-165.
- TRANIELLO Francesco: *Cattolicesimo conciliatorista*, Milano: Jaca Book, 1970.
- ULLMANN Walter: *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter. Idee und Geschichte*, Graz: Styria, 1960.

- VERCRUYSSSE Joseph E.: Die Kardinäle von Paul III, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 38 (2000) 41-96.
- VIDAL Gabriel: *Le veto d'exclusion en mati re d'election pontificale*, Toulouse: vl. nákladem, 1906.
- VOIGT Karl: *Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingerzeit*, Stuttgart: Kohlhammer, 1936.
- WAHRMUND Ludwig: *Das Ausschließungsrecht (Jus Exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*, Wien: Hoelder 1888.
- WAHRMUND Ludwig: *Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen aus römischen Archiven (= Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 122/13)*, Wien: Hoelder, 1890.
- WAHRMUND Ludwig: *Die Bulle „Aeterni patris filius“ und der staatliche Einfluss auf die Papstwahlen*, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 72(1894) 201-334.
- WAHRMUND Ludwig: *Das deutsche Reich und die kommenden Papstwahlen. Zeitgenössische Betrachtungen für weitere Kreise*, Frankfurt: Neuer Frankfurter Verlag, 1903.
- WAHRMUND Ludwig: *Zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen im 18. Jahrhundert*, in: *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 67 (1892) 100-124.
- WALSH Michael: *The Conclave. A Sometimes Secret and Occasionally Bloody History of Papal Elections*, Norwich: Canterbury Press, 2003.
- WEBER Christoph: *Italien, Deutschland und das Konklave von 1903. Eine Studie zur Kirchen- und Bündnispolitik der Dreibundmächte*, in: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 57 (1977) 199-260.
- WEBER Christoph: *Senatus Divinus: verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit (1500 - 1800)*, Frankfurt am Main: Lang, 1996.

WIESFLECKER Hermann: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. 4., München: Oldenbourg, 1981.

WIESFLECKER Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanische Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 67 (1959) 1-52.

WURM Hermann Joseph: Die Papstwahl. Ihre Geschichte und Gebräuche, Köln: Bachem, 1902.

WURM, Hermann Joseph: Die neuen Papstwahlgesetze Pius' X., in: Germania. Wissenschaftliche Beilage 1909 18/16.

ZIMMERMANN Harald: Das dunkle Jahrhundert. Ein historisches Porträt, Graz: Styria, 1971.

ZIMMERMANN Harald: Das Privilegium Ottonianum von 962 und seine Problemgeschichte, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 20 (1962) 147-190.

ZIMMERMANN Harald: Der Streit um das Lütticher Bistum vom Jahre 920/921. Geschichte, Quellen und kirchenrechtshistorische Bedeutung, in: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 65 (1957) 13-52.

ZIMMERMANN Harald: Parteiungen und Papstwahlen in Rom zur Zeit Ottos des Grossen, in: Týž (ed.): Otto der Grosse, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, 325–414.

c) internetové odkazy:

<http://www.catholic-hierarchy.org>

<http://www.documentacatholicaomnia.eu>

<http://www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm>

<http://www.vaticanhistory.de>

<http://www.csun.edu/~hcfl1004/conclave-list.html>